Häme Region

Häme Region

HÄMEEN MAAKUNNALLINEN MAISEMASELVITYS

Sirpa Somerpalo, Päivi Luppi

Hämeen liitto, Hämeen ympäristökeskus,
Hämeen ammattikorkeakoulu

Hämeen liiton julkaisu II:190

Hämeen maakunnallinen maisemaselvitys
Hämeen liiton julkaisu II:190
Hämeenlinna 2003

ISBN 952-9802-54-4
ISSN 1235-8193

Pohjakartat
© Genimap Oy, lupa L5039/03
© Maanmittauslaitos, lupa Häme/510/03

Kannen kuvassa näkymä Lehijärveltä Vanajanselälle.
Hämeen liitto/Lentokuva Vallas, 2002

SISÄLLYSLUETTELO

ESIPUHE	1
JOHDANTO	2
TIIVISTELMÄ	2
1 MAISEMAN HISTORIA Päivi Luppi	4
1.1 Jääkauden jälkeinen aika	4
1.2 Esihistoriallisen ajan asutus	6
1.3 Keskiajan asutus	10
1.4 1700-luvun asutus	12
1.5 Kulkuväylät	14
1.6 Teollisuuden varhaisvaiheita	15
1.7 Muutosten vuosisadat	16
2 MAISEMARAKENTEEN ANALYYSI Sirpa Somerpalo	18
2.1 Kallioperä	18
2.2 Maaperä	20
2.3 Vesistöt ja pohjavedet	22
2.4 Korkeussuhteet	24
2.5 Ilmasto ja kasvillisuus	26
2.6 Maisemarakenne	28
3 HÄMEEN MAISEMAMAAKUNTAJAKO JA MAISEMATYYPIT Sirpa Somerpalo, Minna Seppänen, Päivi Luppi	30
3.1 Maisema-aluetyöryhmän maisemamaakuntajako (1993)	30
3.2 Hämeen maisematyypit	31
3.3 Kulttuuriympäristövyöhykkeet	36
4 KULTTUURIMAISEMA MAAKUNTAKAAVASSA Minna Seppänen, Sirpa Somerpalo	38
4.1 Maisema ja kulttuurimaisema alueidenkäytön suunnittelussa	38
4.2 Maisema seutukaavassa	38
4.3 Maisema maakuntakaavassa	38
4.4 Maakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden valintaperusteet	38
4.5 Selvityksen muu käyttö ja maakuntakaavan toteuttaminen	39
LÄHTEET	42
LIITTEET	43

ESIPUHE

Hämeen maakunnallinen maisemaselvitys luo ensimmäistä kertaa kokonaiskuvan Hämeen maisemahistoriallista vaiheista ja maisemarakenteesta. Kanta-Hämeen maakuntakaavan tausta-aineistoksi tuotettu selvitys sisältää käyttökelpoista tietoa muunkin ympäristösuunnittelun pohjaksi. Se tuo uutta näkökulmaa myös hämäläisen kulttuuriympäristön tutkimukseen.

Keväällä 2002 nopeasti käynnistetty maakunnallinen maisemaselvitys tuotti hyvän tuloksen. Hämäläiseen maisemaan liittyvän tietoaineiston vähäisyys oli todettu vuonna 2001 julkaistussa Hämeen alueellisessa kulttuuriympäristöohjelmassa ja Kanta-Hämeen maakuntakaavan aloitusvaiheen neuvotteluissa. Selvityksen rahoittivat yhteistyössä Hämeen liitto, Hämeen ympäristökeskus ja Hämeen ammattikorkeakoulun Lepaan yksikkö. Asiantuntijoina työhön osallistuivat lisäksi Museoviraston rakennushistorian osasto ja ympäristöministeriö.

Tekijöistä DI Sirpa Somerpalo vastasi maisemarakenteeseen ja FK Päivi Luppi maisemahistoriaan liittyvästä osuudesta. Käytännön työhön osallistuivat lisäksi maakunta-arkkitehti Minna Seppänen Hämeen liitosta, ylitarkastaja Irmeli Kaartokallio Hämeen ympäristökeskuksesta ja tutkija Johanna Forsius Museovirastosta. Ympäristöministeriön maisema-asiantuntemusta edusti ylitarkastaja Silja Suominen. Hämeen ammattikorkeakoulun puolesta hortonomi (AMK) –tutkintoa suorittavan Sirpa Somerpalon työtä ohjasi maisema-arkkitehti Marketta Jolkkonen. Asiantuntija-apua saatiin myös Hämeen liiton konsulttina maakuntakaavoituksen kehittämishankkeessa työskentelevältä maisema-arkkitehti Marja Mikkolalta. Maastokäynneille saatiin mukaan kuntien palveluksessa olevia aluearkkitehteja, kaavoittajia, rakennustarkastajia, kunnanjohtajia muita virkamiehiä sekä joillakin paikkakunnilla myös kotiseutuyhdistysten edustajia.

Hämeen maakunnallisessa maisemaselvityksessä käytetyt uudenlaiset, erityisesti paikkatietotekniikkaa hyödyntävät menetelmät ovat sovellettavissa laajoja alueita käsittelevien maise-maselvitysten tekoon muuallakin Suomessa. Hämeessä maakunnallinen maisemaselvitys on päänavaus maakunnan oman maiseman tutkimukselle. Maisemaan liittyvää tietoa tulisi jatkossa tarkentaa maakunnallisen maisemaselvityksen jälkeen erityisesti valtioneuvoston vuonna 1995 vahvistamilla valtakunnallisesti arvokkailla maisema-alueilla ja Kanta-Hämeen maakuntakaavan yhteydessä tämän selvityksen pohjalta vuonna 2003 määriteltävillä maakunnallisesti arvokkailla maisema-alueilla.

Sirpa Somerpalon ja Päivi Lupin tuottama Hämeen maakunnallinen maisemaselvitys on nopeasta tekoaikataulustaan huolimatta uraauurtava työ niin hämäläisestä kuin kansallisestakin näkökulmasta. Siitä lämmin kiitos molemmille tekijöille ja muille selvityksen tekoon osallistuneille innostuneille ja innostaville yhteistyökumppaneille.

Hannu Penttilä, maakuntajohtaja

Kuva 1.
Viljeymaisemaa Hauholla. Hämeen liitto/ Sirpa Somerpalo, 2002

Kuva 2.
Tuuloksen kaskiaikaista kirkkoa ympäröi osittain avoin peltomaisema.
Hämeen ympäristökeskus/Teija Ahola, 2001

JOHDANTO

Maakunnallisen maisemaselvityksen tavoitteena on tuoda esiin Kanta-Hämeen maakunnan maisemalliset arvot ja maisemaan vaikuttavat tekijät. Kanta-Hämeen maakuntaan kuuluu Hämeenlinnan, Riihimäen ja Forssan kaupungit ja kolmetoista kuntaa niiden ympäriltä.

Maisema koostuu useista erilaisista elementeistä ja on jatkuvassa muutostilassa. Selvitykseen on koottu perustietoa maisemaan vaikuttavista elementeistä ja tehty niiden pohjal-ta maakunnallinen maisema-aluejako maisematyyppeihin. Raportin loppuosassa on esitetty Hämeen kulttuurimaisemavyöhyke. Maisemarakenteen ja maiseman historian tunteminen auttaa hahmottamaan maisemaan vaikuttavia asioita ja helpottaa näiden arvojen huomioon ottamista alueiden kehityksen suunnittelussa.

Selvityksen näkökulmana on ollut kulttuurimaisema. Ihminen on muokannut ja ottanut käyttöönsä alueita yhä kiihtyvällä tahdilla. Ihmisen toiminnan muokkaamat ympäristöt ovat jokapäiväinen maisemamme.

Selvityksen lähtökohtana on ollut tehdä yleispiirteisellä tasolla koko maakunnan kattava maisemarakenneselvitys ja tutkia Kanta-Hämeen maakunnan maiseman historia. Työssä käytettiin paikkatietotekniikkaa ja hyödynnettiin Hämeen liiton laajoja paikkatietoaineistoja. Lisäksi hankittiin ja tuotettiin uusia aineistoja. Aineistojen analysoinnissa on käytetty Arcview 3.2 ohjelmistoa laajennusosineen.

Maisemakuvaa arvioitiin maastokäynneillä ja yhteisyössä kuntien edustajien kanssa.

TIIVISTELMÄ

Hämeen maakunnallisen maisemaselvityksen alkuosassa on tutkittu maiseman ja asutuksen historiaa jääkaudesta varhaiseen teollistumiseen asti. Jääkausi on muovannut kallioperää ja kasannut irtoaineksia eri tavoin. Salpausselät kulkevat Hämeen kautta ja niiden lisäksi merkittävä määrä sulamisvesien keräämiä harjuja. Harjuilla on vesistöjen ohella ollut merkittävä vaikutus asutuksen sijoittumisessa Hämeeseen.

Maisemarakenteeseen vaikuttavat voimakkaasti kallio- ja maaperä. Kallioperän muodostamat maaston suurkuviot luovat maiseman rakenteellisen perustan. Hämeen kallioperän luonteenomainen piirre on voimakas lohkoutuminen siirroksia ja ruhjeita pitkin. Ruhje- ja siirroslinjat näkyvät yleensä maastossa vesistölinjoina ja laaksoina. Maaperällä ja sen käyttöominaisuuksilla on ennen ollut huomattava vaikutus ihmisen toimintojen sijoittumiseen. Nykyään ohjausvaikutus ei ole enää niin suuri.

Vesistöillä on hyvin monimuotoinen merkitys. Ne ovat olleet ihmiselle kautta aikojen tärkeitä elannon lähteitä ja kulkureittejä. Häme sijoittuu vedenjakajavyöhykkeelle. Eteläosissa on Suomenlahteen laskevien vesistöalueiden latvavesiä. Suurin osa maakuntaa kuuluu Pohjanlahteen laskevaan Kokemäenjoen päävesistöalueeseen, vaikkakin vesi kulkeutuu sinne useaa eri reittiä pitkin.

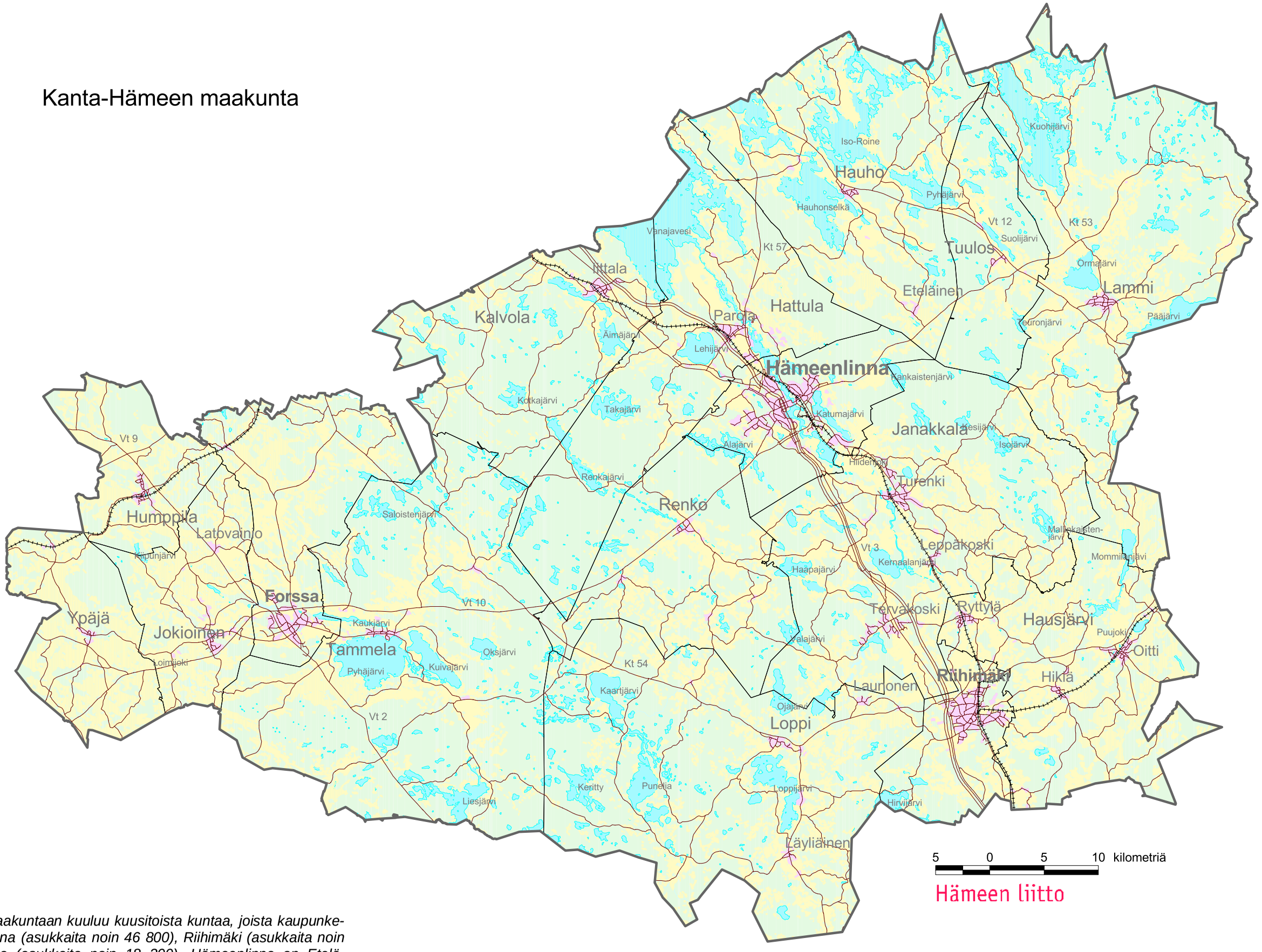
Hämeen maisemarakenteen tarkastelussa on ollut apuna myös numeerinen korkeusmalli. Maaston korkeuserot vaihtelevat pääosin välillä 80-190 metriä meren pinnasta. Hämeen alinta aluetta on Vanajaveden vesistö korkeustasolla 78.8 m ja korkein kohta on Lammilla Evon alueella 191,3 m.

Maisemarakenteen yhteenvetona aineistoista on koottu karkea laakso-selännejako. Laajin laaksoalue kulkee maakunnan poikki kaakosta luoteeseen Hausjärveltä Hattulaan. Toinen laaksoalue on Lounais-Hämeessä Tammelasta Ypäjälle ja Humppilaan.

Maakunnan alue on jaettu maisemarakenteen perusteella maisemallisiin osa-alueisiin, maisematyyppeihin, joilla on erityyppiset luonnonpiirteet ja niiden muovaamat maankäyttömuodot sekä erilainen maisemakuva. Aluejaon avulla kutakin alueelta voidaan tunnistaa sille tyypillisiä ja tunnusomaisia piirteitä.

Selvityksen loppuosassa on määritelty Hämeen kulttuuriympäristövyöhykkeet ja maakunnallisten maisema-alueiden valintakriteeristö.

Kanta-Hämeen maakunta

Kuva 3.
Kanta-Hämeen maakuntaan kuuluu kuusitoista kuntaa, joista kaupunke- ja ovat Hämeenlinna (asukkaita noin 46 800), Riihimäki (asukkaita noin 26 300) ja Forssa (asukkaita noin 18 300). Hämeenlinna on Etelä-Suomen läänin pääkaupunki Asukkaita Hämeessä on noin 165 000 ja alueen pinta-ala on noin 5700 m^2, josta vesistöä on 9 %.

1 MAISEMAN HISTORIA

Maiseman historia- luvussa tarkastellaan niitä olosuhteita, jotka ovat vaikuttaneet Kanta-Hämeen maakunnan asutushistorialliseen kehitykseen. Ihminen on historian kuluessa monin tavoin muokannut maisemaa ja osa näistä jäljistä on maisemassa edelleen havaittavissa. Kulttuurimaiseman tärkeimpinä elementteinä pidetään kauan, jopa useita satoja vuosia viljelyssä olleita peltoja.

1.1 Jääkauden jälkeinen aika

Jää sulaa

Kun Suomen alue vapautui viimeisen jääkauden aikaisesta jääpeitteestä, asettui ihminen asumaan meren tuntumaan ja sisämaan suurien järvialtaiden rannoille. Jotta näitä tuhansia vuosia vanhoja asuinpaikkoja voisi löytää, täytyy tuntea jääkauden jälkeinen luonnonhistoria. Se jaetaan neljään pääjaksoon, jotka ovat Baltian jääjärvi, Yoldiameri, Ancylusjärvi ja Litorinameri.

Mannerjäätikön sulaessa alkoi maa vähitellen kohota ja vedestä paljastui saaria, jotka yhtyivät laajenevaksi mantereeksi. Sulamisvesistä syntyi Itämeren kohdalle yli 12 000 vuotta sitten Baltian jääjärvi, jonka vedet laskivat Keski-Ruotsin poikki valtamereen. Mannerjäätikön reuna sijaitsi Janakkalassa Tervakosken pohjoispuolella. Baltian jääjärven varhaisen rantalinjan voi nähdä esimerkiksi Riihimäen Korttionmäessä.

Noin 11 500 vuotta sitten Baltian jääjärven pinta laski nopeasti kolmisenkymmentä metriä ja Itämeren altaaseen syntyi Yoldiameri. Itämeren korkein muinaisranta on muodostunut juuri Yoldiameren aikana. Tuolloin Hämeen alueella oli vain paikoin merestä kohonnutta saaristoa pääosan alueesta ollessa vielä jään peitossa. Jään reuna oli jossakin Hattulan Lehijärven vaiheilla.

Yoldiameren rantatasot ovat maankohoamisen vuoksi voimakkaasti kallistuneita, minkä vuoksi ei voida antaa yhtä ainoata korkeuskäyrää, jolla nämä muinaisrannat sijaitsevat. Rengossa Valajärven–Haapajärven alueella Yoldiameren korkein rantaviiva on 129 metriä merenpinnan yläpuolella. Yoldiameren rantakivikon voi nähdä myös Aulangon puistossa. Sen korkeus 136 m meren pinnasta.

Mannerjään sulaminen tapahtui sykleittäin. Välillä oli kylmempiä kausia, jolloin jäätikön reuna pysähtyi paikoilleen peittäen jo vapautunutta maata uudelleen alleen. Kylmien kausien pysähdykset erottuvat Suomessa Salpausselkinä, jotka ovat jään reunan eteen kasautuneita reunamuodostumia. Sulamisen edistyessä muodostuivat jäätikköjokien uomiin, osittain jääpeitteen alla Kanta-Hämeen alueella olevat kaakkois-luoteissuuntaiset harjut.

Kasvit saapuvat

Jäätikön alta vapautuva ja vedestä esiin nouseva maa alkoi pian saada peitteekseen kasvillisuutta. Ensin ilmestyivät jäkälät ja sammalet, sitten juurtuivat heinäkasvit, varvut ja pensaat. Maisema oli vielä tundramaisen puutonta ja siinä viihtyivät variksenmarja, tyrni, kataja ja pajut. Yoldiameren aikana vallinneessa viileänkosteassa preboreaalisessa ilmastovaiheessa koivumetsät ja katajikot levisivät nopeasti.

Maa kohosi edelleen ja yhteys Atlantiin katkesi noin 10 500 vuotta sitten. Itämerestä muodostui laaja makeanveden allas, Ancylusjärvi. Vesi nousi ja peitti alleen laajat alueet jo kuiville noussutta maata. Maan kohotessa alkoivat sisävedet eristyä merestä. Kokemäenjoen vesistöön kuuluva Vanajavesi kuroutui itsenäiseksi järveksi ja Hattulan Lehijärvikin oli ajoittain yhteydessä siihen. Esimerkiksi Ypäjällä Ancylusjärven rannan korkeus vaihtelee 80–105 korkeuskäyrien välillä.

Ancylusjärven erotessa valtamerestä ilmasto alkoi muuttua mantereiseksi. Kesät olivat lämpimät, mutta lyhyet, talvet taas kylmät ja pitkät. Aika oli suotuisaa männylle, joka syrjäytti koivun metsien valtapuuna. Eteläisimpään Suomeen alkoi levitä jaloja lehtipuita, pähkinäpensasta, jalavaa ja tammea. Vesistössä kasvoi vesipähkinääkin, jota nykyisin ei esiinny Liettuaa pohjoisempana.

Ilmasto lämpeni yhä. Lämmin ja kostea atlanttinen vaihe 8000-5000 vuotta sitten oli edullisinta aikaa, mitä Suomessa on jääkauden jälkeen koettu. Oli ”suuren kesän” aika. Lehtisekametsät, koivu ja varsinkin leppä valtasivat alaa, ja jaloja lehtipuita kasvoi paljon pohjoisempana kuin nyt. Tuon ajan arokasvillisuudesta on säilynyt vain joitakin lajeja kuten kangasraunikki, ajuruoho, kylmänkukat ja idänkeulankärki.

”Suuri kesä” kääntyi kuitenkin kohti syksyään. Vaikka seuraava subboreaalinen ilmastovaihe oli yhä suotuisa, merkitsi se jo viilenevää. Mäntymetsät alkoivat taantua pohjoisessa, jalot lehtipuut vetäytyivät etelämmäksi ja vesipähkinä hävisi meiltä kokonaan. Metsät muuttuivat tummemmiksi ja synkemmiksi, kun kuusi ilmaantui idästä kilpailemaan elintilasta. Vielä atlanttisella kaudella kuusi on ollut harvinainen maan itäisiä osia lukuun ottamatta.

Ilmasto viileni jatkuvasti: koleankostea subatlanttinen vaihe jatkui ajanlaskun alun tienoille saakka ja edisti soistumista. Sen jälkeen sääolosuhteet alkoivat parantua, mutta uutta ”suurta kesää” ei ole enää tullut.

Kuva 4.
Baltian jääjärven muinaisranta ”pirunpelto” Hausjärven Hikiässä. Hämeen ympäristökeskus/Harri Kallio, 1984

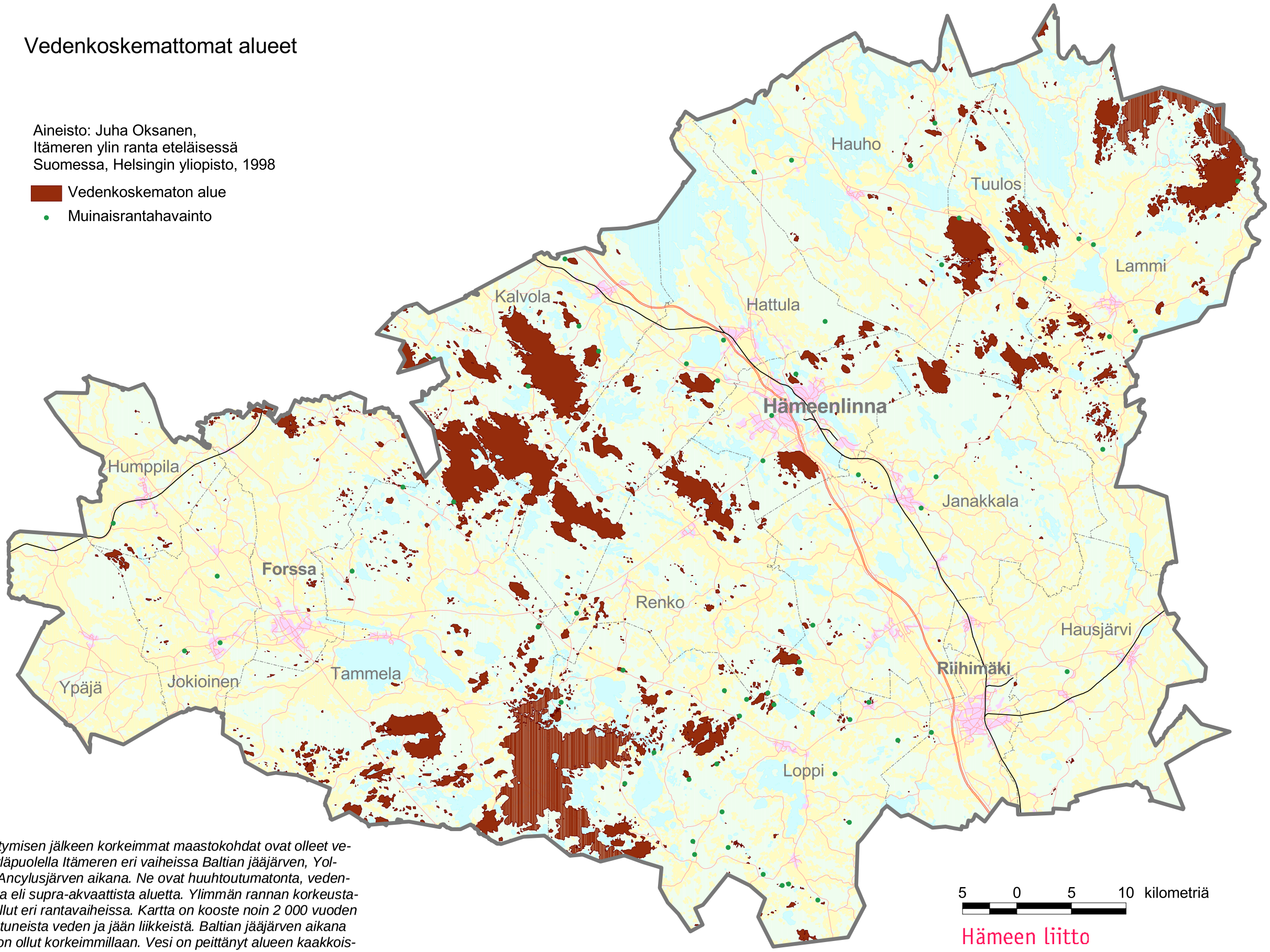
Kuva 5.
Idänkeulankärki (Oxytropis campestris) Tammelan Kaukolanharjulla. Idänkeulankärki levittäytyi maahamme jääkauden jälkeen harjuja pitkin. Hämeen ympäristökeskus/Arsi Inki, 1986

Vedenkoskemattomat alueet

Aineisto: Juha Oksanen,
Itämeren ylin ranta eteläisessä
Suomessa, Helsingin yliopisto, 1998

Vedenkoskematon alue

Muinaisrantahavainto

Kuva 6.
Jään perääntymisen jälkeen korkeimmat maastokohdat ovat olleet veden pinnan yläpuolella Itämeren eri vaiheissa Baltian jääjärven, Yoldiameren ja Ancylusjärven aikana. Ne ovat huuhtoutumatonta, vedenkoskematonta eli supra-akvaattista aluetta. Ylimmän rannan korkeustaso on vaihdellut eri rantavaiheissa. Kartta on kooste noin 2 000 vuoden aikana tapahtuneista veden ja jään liikkeistä. Baltian jääjärven aikana veden pinta on ollut korkeimmillaan. Vesi on peittänyt alueen kaakkoisosan muun alueen ollessa vielä jään peitossa.

1.2 Esihistoriallisen ajan asutus

Esihistorialliseksi ajaksi sanotaan sitä ajanjaksoa, jolta ei ole säilynyt kirjoitettua tietoa. Suomessa esihistoriallinen aika alkaa viimeisen jääkauden päätyttyä, noin 10 000 vuotta eKr. Se jaetaan kivi-, pronssi- ja rautakauteen. Ajanjaksot ovat saaneet nimensä sen mukaan, mistä materiaalista pääosa työkaluista ja esineistä tuolloin oli valmistettu.

Esihistoriallisen ajan elämästä ei ole säilynyt paljoa maanpäällisiä merkkejä. Ne ovat maanpinnan alla olevia kulttuurikerroksia, joita tutkittaessa löytyvät jäänteet ihmisen asumisesta, elinkeinoista ja hautaustavoista. Historiallinen aika alkaa keskiajasta.

Esihistoriallinen aika jaetaan aikakausiin seuraavasti:

Kivikausi 7000 – 1500/1250 eKr.
Suomusjärven kulttuurin aika 7000 – 4200 eKr.
Kampakeraaminen kulttuurin aika 4200 – 2000 eKr.
Vasarakirveskulttuurin aika 2500 – 2000 eKr.
Kivikauden loppujakso 2000 – 1500/1250 eKr.

Pronssikausi 1500/1250 – 500 eKr.

Rautakausi 500 eKr. – 1150/1300 jKr.
Esiroomalainen aika 500 eKr. – 0
Vanhempi roomalaisaika 0 – 200 jKr.
Nuorempi roomalaisaika 200 – 400 jKr.
Kansainvaellusaika 400 – 550 jKr.
Merovingiaika 550 – 800 jKr.
Viikinkiaika 800 – 1050 jKr.
Ristiretkiaika 1050 -1150/1300 jKr.

Historiallinen aika jaetaan aikakausiin seuraavasti:

Keskiaika 1150/1300 – 1520
Uusi aika 1520 –

Kivikausi

Suomen ensimmäistä asutuskautta on ollut vuosituhat 7000 – 6000 eKr. Sen alkupuolella mannerjäätikön viimeiset rippeet hävisivät maastamme ja ihmiset valtasivat pian käyttöönsä elämiseen kelvollisen alueen.

Kivikauden maisema oli meren ja saariston maisemaa. Ihminen asui pääasiassa meren ja sisämaan suurten järvien rantahietikoilla ja harjoitti metsästystä ja kalastusta. Pyyntikulttuuri ei ole juurikaan jättänyt jälkiä ympäristöön. Asuinpaikoille muodostui kuitenkin humusta, johon saattoi juurtua matalia ruohoja.

Koska vesistösuhteet ovat muuttuneet huomattavasti kivikaudesta, useimmat muinaiset ranta-asuinpaikat eivät sijaitse enää rannalla. Osa asuinpaikoista on jopa useita metrejä nykyisten vesien yläpuolella, hyvinkin etäällä rannasta, osa on jäänyt vesistöjen alle. Esimerkiksi Vanajaveden pinta on nykyisin useita metrejä korkeammalla.

Sen sijaan Vanajan ja Hauhon reitin vesistöihin laskevien ylänköalueiden järvien vedenpinnat ovat pysyneet lähes ennallaan tuhansia vuosia, joten siellä olevat asuinpaikat ovat edelleen rannassa tai aivan sen tuntumassa.

Saviastioiden tekotaito tuli Suomeen kampakeraamisen kulttuurin myötä noin 4200 eKr. Kampakeraaminen kulttuuri on saanut nimensä astioiden koristeluun käytetystä ornamentista. Saviastian lisäksi esiintyy uusia esinemuotoja. Idästä tuotiin piikiveä, josta tehtiin nuolenkärkiä ja muuta pikkutavaraa. Koruja tehtiin liuskeesta ja Itämeren etelärannalta tuodusta meripihkasta.

Merkittäviä kivikautisia asuinpaikkoja ovat Hauhon Perkiö ja Hankalajärvi, Humppilan Järvensuo sekä Janakkalan Irjala ja Vähä-Hiisi. Viimeaikaisten tutkimusten yhteydessä on löytynyt uusia kivikautisia asuinpaikkoja maakunnan eteläisissä kunnissa, Ypäjällä, Lopella, Riihimäellä ja Hausjärvellä.

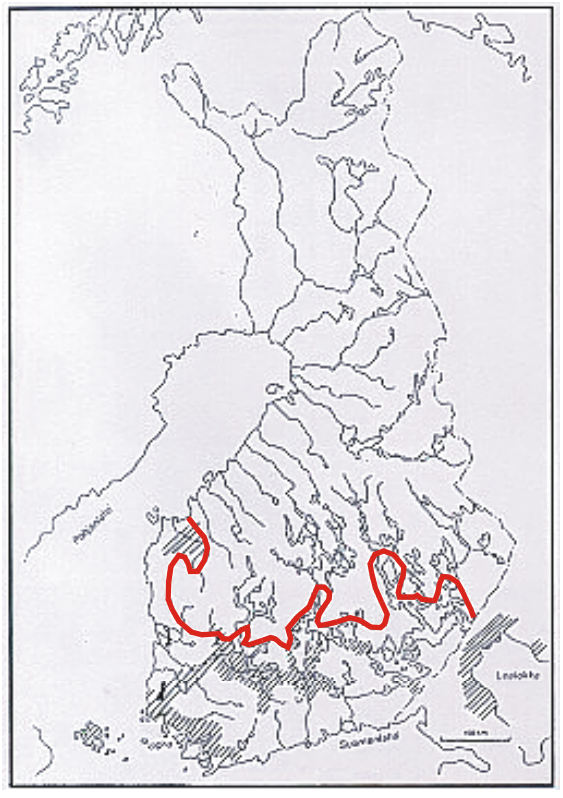
Kivikauden katsotaan päättyneen, kun ihminen oppi hyödyntämään malmeja ja valmistamaan metallia, aluksi kuparia sitten pronssia ja lopuksi rautaa. Tämä tapahtui noin 1500 eKr. Pronssikauden väestö asui pääosin meren rannikolla ja hautasi vainajansa suuriin, maisemassa selvästi erottuviin, kivestä rakennettuihin röykkiöihin. Pronssikautta tunnetaan vain hyvin vähän Kanta-Hämeen maakunnan alueelta.

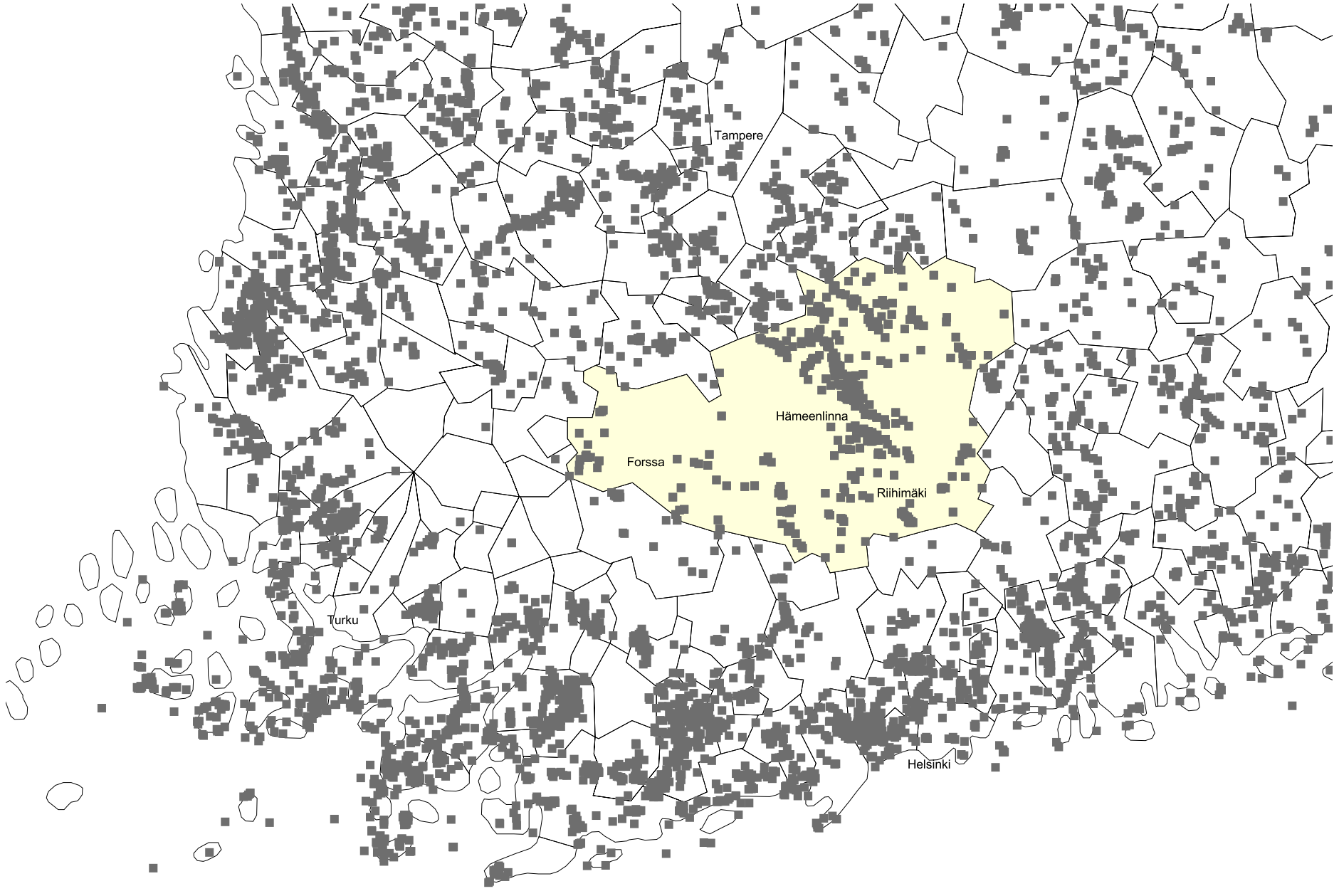
Kuva 7.
Etualalla Ypäjän Villoilan kivikautinen asuinpaikka, taustalla keskiaikainen kylätontti. Museovirasto/Petro Pesonen 2001

Kuva 8.
Hämeessä on erityisen runsaasti uhrikiviä. Ne liittyvät kalmistoihin, joissa niitä on kytetty vainajien muistamiseen. Kuvassa uhrikivi Pelto-Kutilan hautaröykkiöalueella Kalvolassa. Hämeen liitto/Hannu Raittinen, 2000

Kuva 9.
Rautakauden asutus on merkitty mustalla vinoviivoituksella. Punainen viiva kuvaa leipäviljavyöhykkeen pohjoisrajaa. Keskiaikainen asutus sijoittuu samalle alueella kuin rautakautinen asutus. (Eero Muurimäki, Sukupolvien ketju, 1992.)

Kuva 10.
Kartta havainnollistaa yleispiirteisesti kulttuuripiirteiden leviämiskanavan esihistoriallisella ajalla. Tällaisia ovat vesireiteistä esimerkiksi Kokemäenjokeen yhteydessä olevat Vanajaveden, Hauhon ja Lomijoen reitit Kaartjärveen ja Puneliaan päättyvä Karjaanjoen reitti sekä Vantaanjoen reitti. Maakunnan eteläosissa kivikauden asutus seurailee salpausselkävyöhykkeitä. Aineisto: Museovirasto, 2002

Rauta syrjäyttää kiven ja pronssin

Rautakausi alkoi noin 500 eKr. Maamme rautakauden väestö oli kivi- ja pronssikauden väestön jälkeläisiä. Asutus hakeutui loiville ranta-alueille, missä lämpimät rinteet soveltuivat maatalouden harjoittamiseen. Ensimmäiset pellot raivattiin järvenrantojen ja jokivarsien tuntumaan hietaisille lehtometsärinteille kaskeamalla. Lähimetsissä laidunnettiin karjaa.

Vanhemmalla rautakaudella roviolla poltettujen vainajien ja hauta-antimien jäännökset kätkettiin kivestä ja maasta rakennettuihin röykkiöihin. Hämeestä tunnetaan usean vuosisadan käytössä olleita kalmistoja, joissa on kymmeniä röykkiöitä. Ne ovat olleet kyläkalmistoja ja sijainneet asutuksen välittömässä läheisyydessä.

Kanta-Hämeen maakunnan esihistorian merkittävin jakso on rautakausi. Rautakautinen asutus keskittyy Vanajaveden laakson ja Hauhon vesistön tuntumaan. Alue on aina ollut ilmastollisesti suotuisa paikka asua.

Laajimmat ja merkittävimmät hautaröykkiöalueet ovat Hattulan Retulansaaren Myllymäki, Kalvolan Peltokutila ja Lopen Makasiininmäki. Näissä kussakin kohteessa on röykkiöitä useasta kymmenestä lähes pariin sataan. Merkittävimmät polttokenttäkalmistot ovat Hauhon Kalomäellä ja Hämeenlinnassa Imatran Voiman alueella.

Nuoremmalla rautakaudella vainajat haudattiin polttokenttäkalmistoihin, joihin on maan päälle levitetty hautarovioiden jäännöksiä ja kiviä. Kenttäkalmistot ovat olleet joko yhden suvun tai koko kylän käytössä. Röykkiöt ja kenttäkalmistot ovat olleet rinnakkain käytössä usean vuosisadan ajan. Nykyään ne sijaitsevat upeilla paikoilla vesien äärellä, peltojen keskelle jääneillä katajaa kasvavilla mäenkumpareilla.

Vanajaveden laaksoon sijoittuu joukko muinaislinnoja, jotka ovat niin lähekkäin, että ne tuskin ovat kuuluneet eri muinaispitäjiin. Linnavuorista voi mainita Janakkalan Hakoisten, Hämeenlinnan Mantereen, Hattulan Tenholan ja Tuuloksen Laurinkallion linnavuoret. Rautakaudelta ovat peräisin myös kuppikivet ja ns. miekanhiontakivet, joita on löydetty ainoastaan Hämeestä. Uhrilähteiden käyttö on jatkunut historialliselle ajalle asti. Tunnetuin uhrilähde on Janakkalan Laurinlähde.

Tapa haudata vainajat polttamatta yleistyi 1000-luvulta lähtien jo ennen kristinuskon lopullista tuloa. Esihistoriallinen aika päättyi kristinuskon saapumiseen, mikä Hämeessä tapahtui vuoteen 1200 mennessä.

Varhainen maatalous

Esihistoriallisen ajan maisemasta ja sen muutoksista voi saada tietoa soiden ja järvien pohjakerrostumissa säilyneiden kasvien osia ja siitepölyjä tutkimalla. Tietoja voidaan täydentää sitä mukaa kun arkeologisten löytöjen joukossa alkavat esiintyä viljelyyn ja karjanhoitoon liittyvät esineet, kuten sirpit, viikatteet, auranterät ja jauhinkivet.

Peltoviljely on alkanut Hämeessä jo 2000 – 1500 eKr. Lammilta tunnetaan tuolta ajalta ohran ja vehnän siitepölyjä. Tutkittujen siitepölynäytteiden perusteella ensimmäiset metsäaukiot näyttävät ilmestyneen tuohon aikaan metsäpaloista, sillä valoisassa viihtyvä kasvillisuus on lisääntynyt. Näitä huhtia ja kaskia on saatettu käyttää viljelyyn sekä karjan laitumina tai riistan ruokinta- ja pyyntipaikkoina. Laiduntava karja on muokannut maisemaa ja kasvillisuutta pitämällä rantaniityt pensaattomina ja metsänreunat avoimina.

Esiroomalainen aika 500 – 0 eKr. toi rautatekniikan ja rautaterät, joilla ympäristöä voitiin muokata voimaperäisemmin. Viimeistään tällöin kaskettiin jalopuulehtoja, jotka tuohon aikaan harvinaistuivat. Kivet raivattiin sarkoja reunustaviksi kivijonoiksi tai valleiksi, pientareiksi. Uusia peltotilkkuja raivattiin ensin vanhojen talojen liepeille, niitä laajennettiin ja niiden luku kasvoi uudistalojen myötä.

Löytöihin ilmaantuneet viikatteiden terät ovat varhaisin todiste niittämisestä ja karjanhoidon edistymisestä. Viikatteet mahdollistivat aiempaa laajemman talvirehun keräämisen ja myös monipäisemmän karjan. Näin ehkä muodostuivat luonnonniityt ja vesijätöt ensimmäisiksi kulttuurimaisemaa luonnehtiviksi heinäniityiksi.

Rautakautinen asutus muodostaa nykyisen kulttuurimaiseman perustan, sillä monilla Hämeen rautakautisilla asuinpaikoilla asutaan yhä. Säilyneet hautakummut ja kulttipaikat sekä kuppikivet ovat muodostaneet näkyvän ja merkittävän osan laajemmasta asuinympäristöstä. Siihen ovat kuuluneet talon ja pihan lisäksi pellot, niityt, laitumet ja kulkureitit.

Kuva 11.
Janakkalan Hakoisten linnavuoren ympärillä on nähtävissä merkkejä rautakautisesta asutuksesta ja viljelystä. Päivi Luppi, 2002

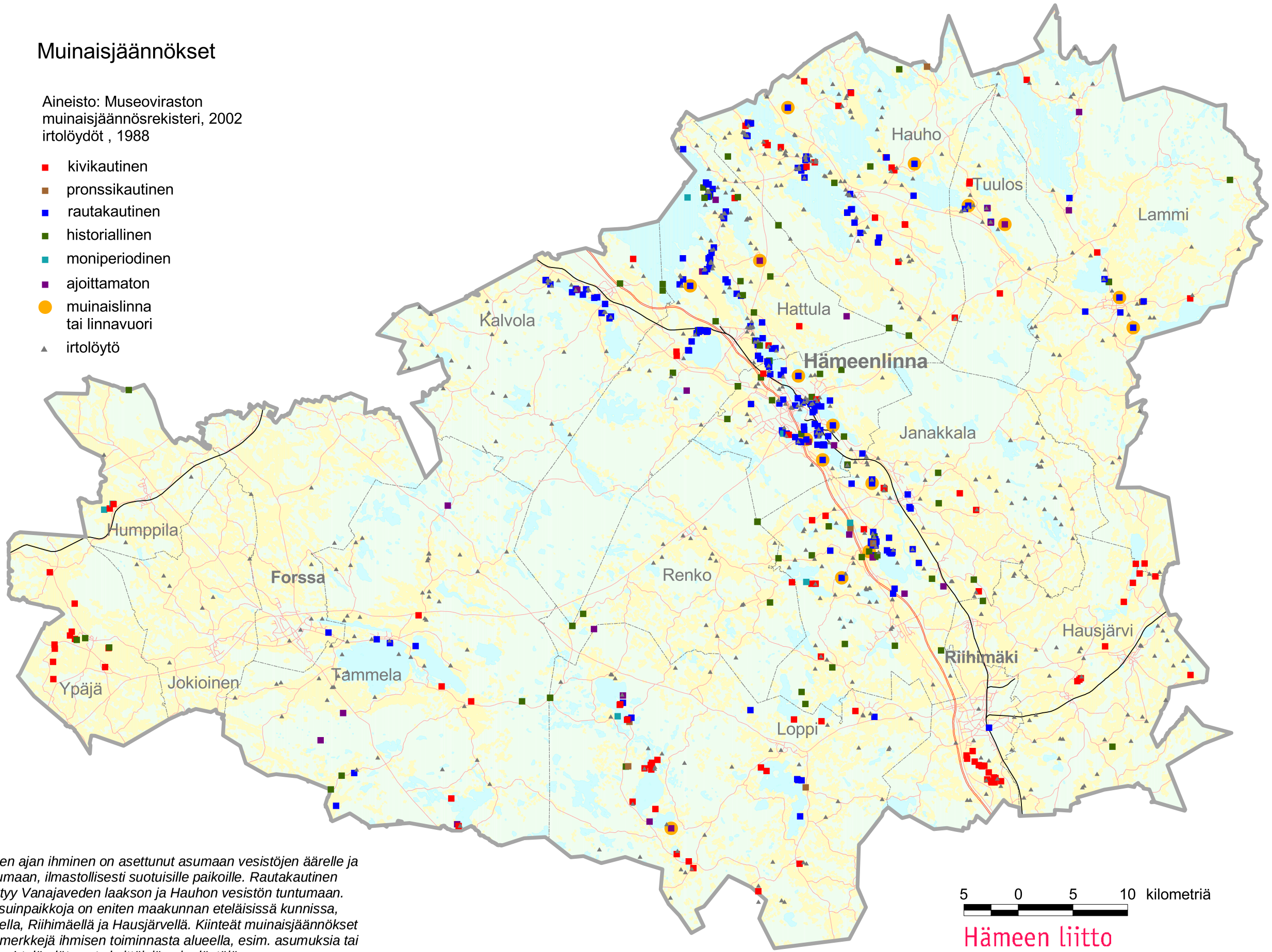

Kuva 12.
Hämeenlinnan Kirstulan polttokenttäkalmiston kaivaukset tehtiin vuonna 1997. Päivi Luppi, 1997

Muinaisjäännökset

Aineisto: Museoviraston
muinaisjäännösrekisteri, 2002
irtolöydöt , 1988

- kivikautinen
- pronssikautinen
- rautakautinen
- historiallinen
- moniperiodinen
- ajoittamaton
- muinaislinna tai linnavuori
- irtolöytö

Kuva 13.
Esihistoriallisen ajan ihminen on asettunut asumaan vesistöjen äärelle ja harjujen tuntumaan, ilmastollisesti suotuisille paikoille. Rautakautinen asutus keskittyy Vanajaveden laakson ja Hauhon vesistön tuntumaan. Kivikauden asuinpaikkoja on eniten maakunnan eteläisissä kunnissa, Ypäjällä, Lopella, Riihimäellä ja Hausjärvellä. Kiinteät muinaisjäännökset ovat pysyviä merkkejä ihmisen toiminnasta alueella, esim. asumuksia tai hautapaikkoja. Irtolöydöt ovat yksittäisiä esinelöytöjä.

1.3 Keskiajan asutus

Asutus ja elinkeinot

Keskiajan asutus Kanta-Hämeen maakunnan alueella noudatti rautakautista asutuskuvaa. Se sijoittui edelleen keskeisten vesistöjen varteen, Vanajaveden ympäristöön ja Hauhon, Tuuloksen ja Lammin vesireitin tuntumaan sekä Lounais-Hämeessä Loimijoen varteen. Vähitellen asutus levittäytyi vakiintuneiden kulkureittien varteen ja entisille eräalueille, maakunnan koillis-, kaakkois- ja länsiosiin.

Maakunnan tärkein elinkeino varhaiskeskiajalla oli järjestäytynyt erätalous, turkisten pyynti ja kalastus. Aluksi pyyntimaat olivat lähellä, mutta pysyvän asutuksen laajentuessa eränkäynti siirtyi yhä kauemmaksi.

Keskiajalla kauppaa sai harjoittaa vain kaupungeissa, joita Hämeen alueella vielä tuolloin ei ollut. Hämeenlinnan kaupunki perustettiin ensimmäisenä sisämaakaupunkina vuonna 1639. Kauppa suuntautui lähimpiin rannikkokaupunkeihin, Turkuun ja Porvooseen. Tieyhteydet olivat erittäin tärkeitä elinkeinon kehittymiselle. Tärkein vientituote olivat turkikset ja tärkeimmät tuontitavarat suola, metallit, aseet ja kankaat.

Maakauppaa ja markkinoita ei kuitenkaan täysin voitu kieltää ja tärkeimpien maanteiden varteen perustetuissa majataloissa ja krouveissa harjoitettiin ainakin juomien ja elintarvikkeiden vähittäismyyntiä**.**

Maatalous

Sitä mukaa kun asutus vakiintui, muodostui maataloudesta ja karjanhoidosta erätalouden rinnalle merkittäviä elinkeinoja. Erätalous jäi sivuelinkeinon asemaan.

Keskiajalla tulivat käyttöön aikaisempaa vahvemmat aurat ja iestetty härkäpari. Näin voitiin kyntää savikkoja sekä ruohon ja turpeen peittämiä alavia maita. Tämä lisäsi tarvetta ojittaa peltoja.

Keskiajan alussa peltomaat olivat talonpoikien raivaamia ja yksityisesti viljelemiä pieniä epäsäännöllisen muotoisia aidattuja peltotilkkuja. Tärkeimmät viljakasvit olivat ohra, kaura ja ruis. Näiden lisäksi viljeltiin vehnää, humalaa, hamppua, papuja ja herneitä.

Keskiaikaisissa kylissä oli keskimäärin kahdesta kymmeneen taloa, jotka sijaitsivat yhdessä ryhmässä kylätontilla. Talojen verotuksen perusteella määräytyivät tonttien koot ja osuudet yhteisistä pelloista ja niityistä.

Keskiajan lopulla toimeenpantiin peltojen sarkajako. Kylän peltokappaleet yhdistettiin ja aidattiin ja kullekin talolle mitattiin määräpituisella tangolla jokaisesta kylän pellosta ja niitystä omat sarat, joiden leveyden määräsi talon veroluku. Näin kunkin talon pellot muodostuivat monista kymmenistä toisistaan erillään olevista saroista.

Karjatalous

Karjatalouden päätavoitteena oli tuottaa härkiä vetojuhdiksi ja lantaa pelloille, sillä tärkein pellonparannusaine oli karjan lanta. Karjanhoidon lisääntyessä tulivat luonnonniityt entistä tärkeimmiksi, sillä niiltä kerättiin heinää talvirehuksi. Toisinaan heinää jouduttiin keräämään kaukaakin jokivarsiniityiltä, luhdilta ja kaskiahoilta.

Peltoviljelyalueilla lannan tarve saneli niittyalan vähimmäismäärän. Niittyä tarvittiin kolme kertaa peltoa enemmän, jotta pystyttiin ruokkimaan se karjamäärä, joka tuotti riittävästi lantaa pelloille.

Kartanot ja suurtilat

Hämeen kulttuurimaisemassa on selvästi havaittavissa varhaiskeskiajalla syntyneet useat kartanot ja niiden laajat peltoaukeat. Aateliskartanoiden ohella muodostivat kruununvirkatalot, eräät pappilat ja suurimmat ratsutilat eli rusthollit ympäristöään vauraampia ja edustavampia asuinmiljöitä.

Myöhäiskeskiajalla Hämeen linnan voutien vaikutus ulottui laajasti ympäröivään maakuntaan. Useimmat heistä omistivat monia rälssitiloja. Valtaosa Hämeen rälssimaista keskittyi Hämeen linnan ympäristöön, Vanajaveden varsille sekä Lammille.

Kuva 14.
Keskiajalta peräisin oleva Hattulan Sattulan kylä. Se on säilyttänyt tiiviin muotonsa, vaikka rakennuskanta on uusiutunut. Kylän läpi kulkee keskiaikainen Hiidentie Pirkkalaan. Hämeen liitto/Lentokuva Vallas, 2002

Kuva 15.
Hattulan keskiaikainen tiilikirkko on rakennettu 1400-luvun lopulla. Sen lisäksi keskiaikaisia tiilirakennuksia ovat Hämeen linna ja Turun tuomiokirkko. Hämeen liitto/Minna Seppänen, 2001

Vuoden 1560 asutusluettelon mukainen asutus
Suomen historiallisen seuran julkaisu, 1973

Numeerinen aineisto: Johanna Forsius,
Museovirasto, 2002

- kylä
- säteri
- kuninkaankartano
- keskiaikainen tie
- soraesiintymä
(aineisto: geologian tutkimuskeskus)

Pälkäneentie
Hauho
Tuulos
Lammi
Hiidentie
Suuri
Savontie
Kalvola
Hattula
Hämeenlinna
Ylinen
Viipurintie
Janakkala
Humppila
Forssa
Renko
Hausjärvi
Riihimäki
Ypäjä
Jokioinen
Tammela
Loppi
Hämeen
Härkätie
Hämeentie
Meritie
5 0 5 10 kilometriä
Hämeen liitto

Kuva 16.
Asutus on keskittynyt vesistöjen varteen. Lisäksi harjuilla on ollut tärkeä merkitys asutuksen leviämisessä. Niiden liepeillä on helposti muokattavia maita ja ne ovat toimineet kulkureitteinä.

1.4 1700-luvun asutus

Maakunnan väkiluku kasvoi tasaisesti 1700-luvun loppuun asti. Väestö koostui pääosin maata viljelevästä väestä. Myös säätyläiset, käsityöläiset, ruotusotamiehet, itselliset ja Hämeenlinnan kaupungin porvarit elivät omavaraistaloudessa. Talonpoikaisyhteisö tarvitsi eriytyneitä ammatteja hyvin vähän, tärkein niistä oli seppä.

Yhteiskuntarakenne pysyi suhteellisen muuttumattomana 1700-luvun ajan. Merkille pantavaa on kuitenkin tilattomien määrän tasainen kasvu. Lampuoteja ja torppareita oli 1700-luvun lopussa aikaisempaa enemmän. Mäkitupalaisten ja itsellisten leipä oli satunnaisten töiden varassa.

Tarkasteltaessa aikaisempia asutuksen sijoittumista kuvaavia karttoja voi todeta, että Kanta-Hämeen maakunnan asutus on muotoutunut jo esihistoriallisella ajalla. Keskiajalla perustettujen kylien ja jo silloin vakiintuneiden kulkuväylien varrelle muodostui 1700-luvulla uusia asutuskeskuksia.

Perinteisessä kylämaisemassa tapahtui ensimmäinen muutos 1700-luvun alkupuolella, kun väkiluvun kasvu edellytti viljantuotannon lisäämistä. Tiiviiden ryhmäkylien ulkopuolelle raivattiin uusia peltotilkkuja ja rakennettiin torppia.

Isojako

1700-luvun lopulla suoritetun isojaon tarkoituksena oli, että kukin talo sai peltomaansa mahdollisimman suurina yhtenäisinä lohkoina. Isojaossa otettiin ensimmäisen kerran huomioon maan tuottavuus. Siten saman veromäärän maksavat talot saattoivat saada erisuuruiset määräalat maata.

Maaseudun maisemaan isojako toi huomattavan muutoksen. Kun tilojen maat olivat yhtenäisenä lohkona, oli edullista siirtää myös rakennukset peltojen läheisyyteen. Näin entiset kylänraitin varteen muodostuneet tiiviit talorykelmät suureksi osaksi hajosivat.

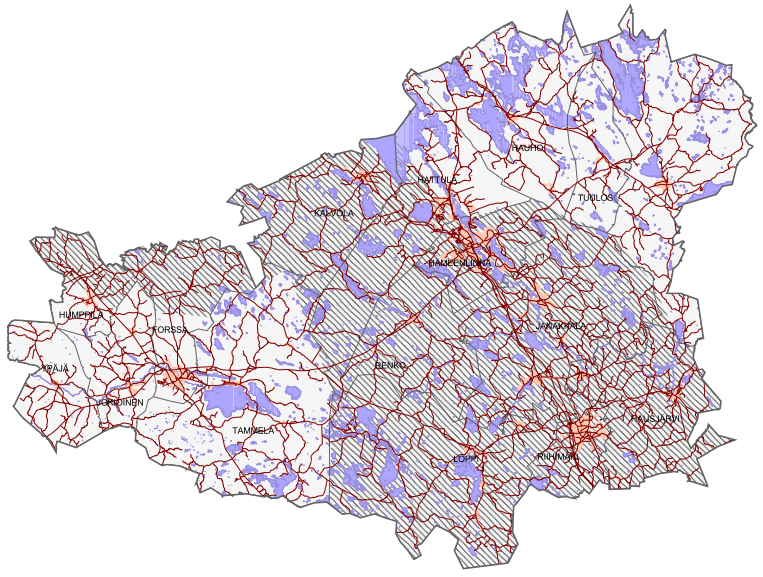
Kaskiviljely

Kaskiviljely perustui kasvavan puuston polttamiseen. Kasvit käyttivät vapautuneet ravinteet nopeasti loppuun. Näin kaskiviljely muodostui kiertoviljelyksi.

Kaskiviljely näyttää menestyneen hyvin erityisesti vedenkoskemattomilla moreeneilla. Kun kaskialueet eivät enää tuottaneet satoa, ne metsittyivät tai ne otettiin laidunalueiksi. Entisillä kaskialueilla kasvaa nykyisin lehtipuuvaltaista sekametsää ja tiheäoksaisia havupuita. Tyypillisiä niille ovat raivatuista kivistä rakennetut aidanteet ja kiviröykkiöt.

Kuva 17.
Kuninkaan kartastossa 1776-1805 on esitetty havainnollisesti maaston muodot, kylät, pellot, niityt, vesistöt ja tiet. Kuvassa sivu 221. (Alanen, Timo, Kepsu, Saulo. Kuninkaan kartasto 1776 - 1805. Suomalaisen kirjallisuuden seura. 1989)

Kuva 18.
Karttaan on merkitty viivoituksella alueet, joilla 1830-luvulla saatiin vähintään 10 % ruissadosta kaskista. (Soininen, Arvo M. Vanha maataloutemme. Suomen historiallinen seura. 1974)

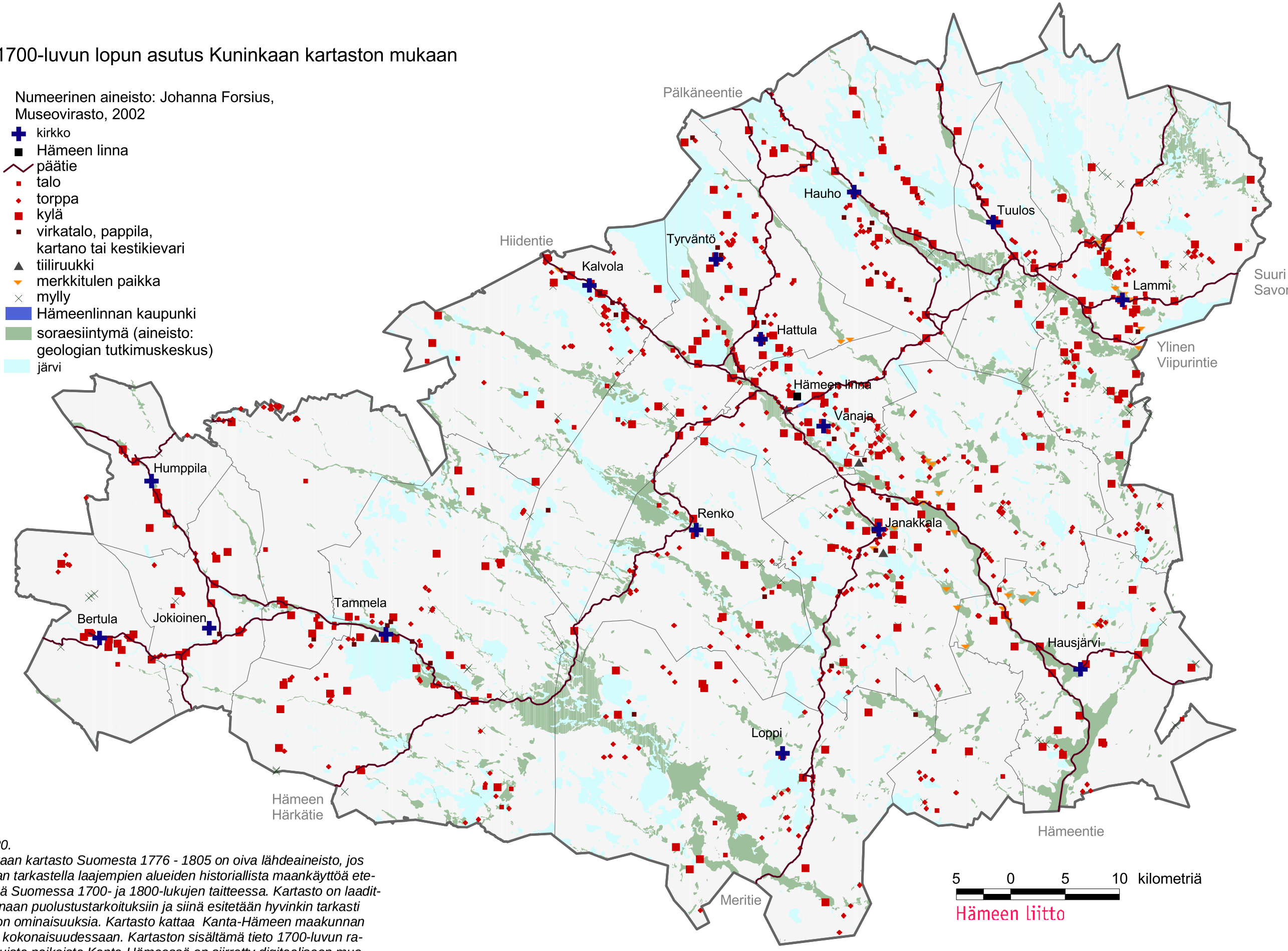

Kuva 19.
Vanhoilla kaskipelloilla olevissa kivikasoissa saattaa olla pohjalla rautakautisia peltoröykkiöitä tai hautakumpuja. Hattulan Lusi, Päivi Luppi, 1995

1700-luvun lopun asutus Kuninkaan kartaston mukaan

Numeerinen aineisto: Johanna Forsius, Museovirasto, 2002

- kirkko
- Hämeen linna
- päätie
- talo
- torppa
- kylä
- virkatalo, pappila, kartano tai kestikievari
- tiiliruukki
- merkkitulen paikka
- mylly
- Hämeenlinnan kaupunki
- soraesiintymä (aineisto: geologian tutkimuskeskus)
- järvi

Kuva 20.
Kuninkaan kartasto Suomesta 1776 - 1805 on oiva lähdeaineisto, jos halutaan tarkastella laajempien alueiden historiallista maankäyttöä eteläisessä Suomessa 1700- ja 1800-lukujen taitteessa. Kartasto on laadittu aikanaan puolustustarkoituksiin ja siinä esitetään hyvinkin tarkasti maaston ominaisuuksia. Kartasto kattaa Kanta-Hämeen maakunnan alueen kokonaisuudessaan. Kartaston sisältämä tieto 1700-luvun rakennetuista paikoista Kanta-Hämeessä on siirretty digitaaliseen muotoon silmämääräisesti vertaamalla sitä rasterimuotoiseen peruskarttaan. Kuninkaan kartaston tulkinta antaa kuvan asutuksen levinneisyydestä ja sijoittumisperiaatteista 1700-luvun lopulla.

1.5 Kulkuväylät

Hämeenlinnan seutu on kauan ollut tärkeä hallintokeskus. Täällä on useita keskiajalta ja 1700-luvulta peräisin olevia, vieläkin käytössä olevia teitä.

Maantiet

Vanhin tunnettu Suomen yleisistä teistä kertova lähde on Jaakko Teitin valitusluettelo vuosilta 1555 - 1556. Kaavamaisesti esitettyihin teihin kuuluvat Hämeenlinnasta Turkuun kulkeva Hämeen Härkätie, Hämeenlinnasta Viipuriin kulkeva Ylinen Viipurintie ja Hämeenlinnasta Savonlinnaan kulkeva Suuri Savontie.

Hämeen Härkätie oli myös pyhiinvaeltajien tie. Turku oli tärkeä pyhiinvaelluskohde, ja Härkätietä pitkin kuljettiin Rengon Pyhän Jaakobin ja Hattulan Pyhän Ristin kirkkoihin. Vanajaveden länsirannalle päättynyt Hämeen Härkätie jatkui Ylisenä Viipurintienä Tuuloksen, Lammin ja Hollolan kautta Viipuriin. Suuri Savontie yhdisti Hämeen linnan ja Olavinlinnan. Alkumatka kuljettiin Ylisellä Viipurintiellä.

Hämeenlinnasta pohjoiseen pääsi myöhäiskeskiajalla kahta maantietä pitkin. Toinen kulki Hattulan ja Kulsialan halki Pälkäneelle ja sieltä edelleen Tammerkoskelle ja Pirkkalaan. Toinen tie kulki Hämeenlinnasta Hattulan, Kalvolan ja Vesilahden kautta Pirkkalaan.

Hämeenlinnasta etelään kuljettiin Hämeentietä ja Meritietä pitkin. Hämeentie kulki harjuja pitkin Turengin, Turkhaudan ja Hyvinkään kautta Helsingin pitäjän kirkolle, jossa se yhtyi Turusta Viipuriin johtaneeseen Suureen Rantatiehen. Hämeentien merkitys kasvoi Hämeenlinnan ja Helsingin välille vuonna 1639 perustetun postilinjan myötä. Tien käyttö oli vilkkaimmillaan 1700-luvulla sotilastienä, kun Hämeen linnasta kuljetettiin varusteita Viaporiin.

Meritie erkani Hämeentieltä Janakkalassa ja kulki Lopen ja Vihdin kautta Kirkkonummelle yhtyen siellä Suureen Rantatiehen. Hämeen linnan ja Raaseporin linnan välinen yhteys hoidettiin Vihdistä lähtevän sivutien kautta.

Kuva 21.
Hämeen härkätie Rengon Lietsan kylässä. Hämeen liitto/Sirpa Somerpalo, 2002

Talvitiet

Tärkeä talvitie oli Härkätien talvisaikaan käytetty rinnakkaisväylä. Tie lähti Takajärven etelärannasta Renkajärvelle, sieltä Hepolammin ja Pukarojärven kautta Sotkajärvelle, josta Teuron kylään ja edelleen Pehkijärven Talvitienlahteen. Sieltä se kulki Myllyjoen rantaniittyjä seuraten Kuivajärven pohjoispäähän ja Kankaisten maiden poikki Talpianjärvelle ja Torronsuota pitkin Torroon.

Ikivanhat talvitiet ovat olleet pitkään käytössä. Lopella tärkeä talvitie kulki 1900-luvulle asti kirkonkylästä Loppijärven jäätä pitkin Sajaniemeen ja sieltä edelleen jäätä myöten Läyliäisiin. Toinen oli Salon ja Räyskälän kylistä Pikku- ja Iso-Punelian, Sakarajärven ja Tevännönjärven kautta Pilpalan ja Hunsalan suuntaan mennyt talvitie.

Nykyisissäkin kartoissa on liikenteeseen liittyviä nimityksiä, kuten bro, silta ja porras. Ne tarkoittavat vesistön ylitykseen tarkoitettua siltaa, pitkospuita tai suon ylitykseen tarkoitettua kivilatomusta tai rajapaikkaa.

Muita nimiä ovat mm. lietsa-, läpikäytävä-, valkama-, matka- tai taipale-sanojen erilaiset muunnokset. Vanhat talviteiden paikat näkyvät usein nimistössä, kuten talvitiensuu, -pelto ja -haara.

Rautatiet

Hämeen ripeän teollistumisen esteenä 1800-luvulla olivat heikot kulkuyhteydet rannikolle. Kun rataverkosto, Helsingin – Hämeenlinnan rata 1862 ensimmäisenä valmistui, vilkastui maakunnan elinkeinoelämä merkittävästi.

Maakunnan alueella on käytöstä pois jääneitä ratoja, jotka on vielä havaittavissa maastossa, mm. Harvialan metsärata ja Evon Rajajärveltä Vesijärven Kailarantaan puutavaran kuljetuksessa 1908 – 1914 käytössä ollut rata. Se oli 15 km pitkä, rillitieksi kutsuttu kapearaiteinen rata. Aluksi se oli hevosvetoinen, mutta myöhemmin hankittiin pieni höyryveturi.

Kesijärven sahalta Santamäen kautta Riihimäelle kulki kapearaiteinen rautatien 1907 – 1952. Hevosvetoinen rata muutettiin 1911 höyryveturilla kuljettavaksi ja avattiin tavara- ja henkilöliikenteelle.

Kapearaiteinen rata Hyvinkäältä Kytäjän kartanolle avattiin 1909. Rataa jatkettiin Pyhäjärven Högforsin tehtaille 1911 ja radalla alkoi yleinen junaliikenne. Lopen kunnassa olivat Läyliäisten ja Hunsalan asemat, Niittymäen seisake sekä Linnanmäen pysäkki. Liikenne radalla loppui vuonna 1967.

Humppilan - Jokioisten kapearaiteinen rata oli toiminnassa vuosina 1899 – 1974. Nykyään se toimii museorautatienä.

1.6 Teollisuuden varhaisvaiheita

Varhainen teollisuus asettui paikoille, joissa oli hyvät olosuhteet käyttövoiman ja raaka-aineiden saantiin. Käyttövoima saatiin vedestä ja esimerkiksi myllyt, sahat ja rautaruukit perustettiin jokien varteen ja vesistöjen äärelle. Vesireittejä käytettiin myös tavaran kuljetuksessa ja tukkien uitossa.

Metsävarannon hupeneminen koettiin ongelmaksi 1600-luvulta lähtien, mikä vaikutti Kanta-Hämeen maakunnan alueen saha- ja ruukkiteollisuuden hitaaseen kehittymiseen.

Teollisuus on aina merkinnyt suuria muutoksia maisemassa. Vanha teollisuus, kuten tervanpoltto, puun käsittely sekä tiilen ja raudan valmistus saattavat näkyä edelleen maastossa.

Myllyt

Mylly oli yleisnimi veden tai tuulen voimalla pyörivälle laitteelle. Myllyillä pyöritettiin jauhomyllyjä, viljan lajittelijoita, sahoja, pärehöyliä ja kuorimakoneita. Talonpoikien kotitarvemyllyjä nimitettiin lahko- tai piirimyllyiksi, säätyläisten ja aatelisten omistamia tulli- ja kruunumyllyiksi.

Myllylahko syntyi jo parin talon yhteishankkeesta. Yhteistoimintaan mukaan pääsyn ehtona oli osallistuminen työhön tai rakennustarvikkeiden hankkiminen.

Talonpojilla oli vuodesta 1474 lähtien oikeus jauhaa myllyissä viljaa vain omiksi tarpeiksi. Vuosilta 1400 - 1524 tunnetaan ainakin 100 myllyä, joista 52 oli Hämeessä. Myllyjä on jäljellä vain vähän.

Sahat

Vesivoimalla toimivien sahojen tuotanto oli alkuaikoina sangen vaatimatonta. Päivässä pystyttiin sahaamaan keskimäärin 15 tukkia, joista kustakin saatiin kaksi lankkua.

Hienoteräiset sahat tulivat käyttöön 1600-luvun lopulla. Hämeen vanhin hienoterin varustettu saha perustettiin 1723 Vanajan Katiskoskelle. Vuonna 1805 niitä oli maakunnan alueella yhteensä 12.

Lounais-Hämeellä oli vankka asema Turun seudun kauppiaiden ja laivanvarustajien tarvitseman puutavaran hankinta-alueena. Jokioisten ja Saaren kartanoiden sahoilta vietiin Turkuun veistettyjä parruja ja lankkuja. Hienoteräisten sahojen kaudella tämä kauppa jatkui sahatun lautatavaran kauppana.

Tiiliruukit

Suomen ainoa keskiaikaiseksi todettu tiilenvalmistuspaikka on Hattulan Herniäisissä. Aikaisemmin tiilitehtaat perustettiin jotakin määrättyä rakennushanketta varten eikä jatkuvasti toimiviksi tuotantolaitoksiksi. Talonpojat saattoivat valmistaa tiiliä yli kotoisen tarpeen ja käyttää niitä verojen maksuun.

Kirkko ja valtio omistivat kalkinpolttimot keskiajan Suomessa. Hämeen linnan rakentajilla oli perimätiedon mukaan käytössään viisi kalkkilouhosta eri puolilla Hämettä. Hauhon Haikonvuoren kalkkilouhos on yksi näistä.

Hämeen linnalla oli 1500-luvulta lähtien oma tiilenpolttimo. Kirjallisten lähteiden mukaan Hämeen linnan tiiliruukin käyttämä savi saatiin kolmesta savikuopasta, jotka sijaitsivat Vanajan Harvialassa. On mielenkiintoista todeta, että Harvialaan on Kuninkaankartastoon 1700-luvun lopulla merkitty ”tegelbruk”.

Hämeenlinnan kaupungilla oli tiiliruukki 1700-luvulla Sairiossa sekä sotaväen vanhan leirialueen läheisyydessä Poltinaholla. Savenottopaikkoina olivat leirialueen viereiset niityt ja hakamaat.

Tekstiili-, paperi- ja lasiteollisuus

Hämeen tärkein vientituote 1700-luvulla oli pellava. Jokioisten verkatehdas oli maakunnan vanhin kutomo. Kutomoteollisuus laajentui täältä Forssaan 1840-luvulla. Pienempiä kutomoita ja värjäämöjä perustettiin muuallekin.

Lammille ja Lopelle perustettiin 1800-luvulla öljynpuristamoja maaliteollisuuden tarpeisiin. Raaka-aineena käytettiin tekstiiliteollisuuden käyttämän pellavan ja hampun siemeniä.

Maakunnan ainoa paperitehdas perustettiin Tervakoskelle joen ääreen vuonna 1818. Lasitehdas perustettiin Kalvolaan vuonna 1881.

Rautaruukit

Vuonna 1804 perustetussa Jokioisten rautaruukissa oli kankirautavasara, kaksi ahjoa, verkatehdas, parannettu saha ja jauhomylly.

Lopen Salon kartanon järvimalmia käyttävä rautaruukki valmistui 1850 Rautakosken varrelle. Tehtaan toiminta loppui 1900-luvun alussa. Ruukista on enää jäljellä sammaloituneita ja jäkälän peittämiä kumpareita joen varrella.

Kuva 22.
Humppilan Myllynkulman pato Vanhat myllypaikat ovat suojelemisen arvoisia kohteita, sillä ne sijaitsevat usein kauniissa jokivarsilehdoissa. Hämeen liitto/Sirpa Somerpalo, 2002

Kuva 23.
Forssan 1840-luvulla perustetun puuvillakehruuyhtiön rakennuksia Kuhalankosken rannalla. Hämeen liitto/Minna Seppänen, 2002

1.7 Muutosten vuosisadat

1870-luvun lopulta alkaen maanviljelyssä ja sen vaikutuksesta kulttuurimaisemassa tapahtui lopullinen murros. Aikaisemmin niityltä heinänsä saaneen tai pelkkien olkien varassa talvehtivan lehmän tärkein tuote oli peltoja voimistava lanta. Vähitellen kaupaksi käyvät maito, voi ja liha muuttuivat tärkeiksi tuotteiksi. Luonnonniityt raivattiin pelloiksi, koska niiltä saatiin keskimäärin 500 kiloa heinää kun taas peltoon pantu kylvöheinä tai apila tuotti vähintään 1700 kiloa hyvälaatuista rehua.

1900-luvun kulttuuriympäristölle on antanut leimansa kaupunkien, kauppaloiden ja taajamien ja teollisuusympäristöjen rakentaminen. Hämeelle on ominaista myös korkeatasoinen vapaa-aikaan liittyvä rakentaminen huviloineen, puistoineen, hotelleineen, urheilualueineen.

Sotien jälkeinen jälleenrakennuskausi synnytti merkittävän määrän nykyisestä rakennuskannastamme. Maaseudun kulttuurimaiseman merkittävät muutokset alkoivat niinikään sotien jälkeen viljely- ja karjanhoitotapojen muuttuessa. Kaupunkien ja taajamien rakennettu ympäristö muuttui rajusti 1960–70 -luvuilla, jolloin vanhaa purettiin surutta uljaan uuden tieltä ja nopeasti kasvanut autoliikenne valtasi alaa.

Maiseman nykytila

Meitä ympäröivällä maisemalla on vain yksi menneisyys, mutta monta mahdollista tulevaisuutta. Nykypäivän tilanne kuvastaa yhteiskunnan kehitysvaiheita ja arvovalintoja, joita on tähän päivään mennessä tehty. Toimijoita on paljon ja tavoitteet, toimintatapa ja arvostukset vaihtelevat.

Rakentaminen ja luonnonympäristöjen muokkaus ovat synnyttäneet kulttuurimaisemia, jotka muuttuvat edelleen. Uudet tekniikat ja rakennustavat ovat tuoneet maisemaan elementtejä, jotka saattavat olla ristiriidassa olemassa olevan ympäristön kanssa. Rakentamisen sijoittelu ja käytetty muotokieli ei aina tukeudu maisemallisiin lähtökohtiin tai paikalliseen perinteeseen.

Rakentaminen aiheuttaa aina muutoksia maisemaan. Maisemat ovat yhteistä omaisuuttamme ja ne vaikuttavat kokijan mielikuviin ja arvostuksiin alueista ja niiden asukkaista. Toiminnallisten tarpeiden tyydyttämisen lisäksi haemme kotiseudultamme usein myös esteettistä kokemusta. Siksi suunnitteluvaiheessa on tärkeää selvittää maisemakokonaisuus ja sen herkkyys muutoksille. Jos maiseman arvot tunnetaan ja niitä arvostetaan, on mahdollista sovittaa uudet maankäyttötarpeet siten, että suurilta ristiriidoilta vältytään.

Suomen perustuslakikin edellyttää, että vastuu luonnosta ja sen monimuotoisuudesta, ympäristöstä ja kulttuuriperinnöstä kuuluu jokaisella kansalaiselle.

Kuva 24.
Vaikka rakentaminen muokkaa maisemaa voimakkaasti, voivat sen peruspiirteet silti näkyä. Hämeenlinnassa ja Vanajaveden laaksossa harjut ja vesistöt rajaavat maisemaa edelleen. Hämeen liitto/Lentokuva Vallas, 2001

Kuva 25.
Maanviljelyn muutosten myötä peltopinta-ala paikoittain vähenee. Peltojen metsitys tai pajukoituminen muuttaa maisemaa. Päivi Luppi, Hattula, 2002

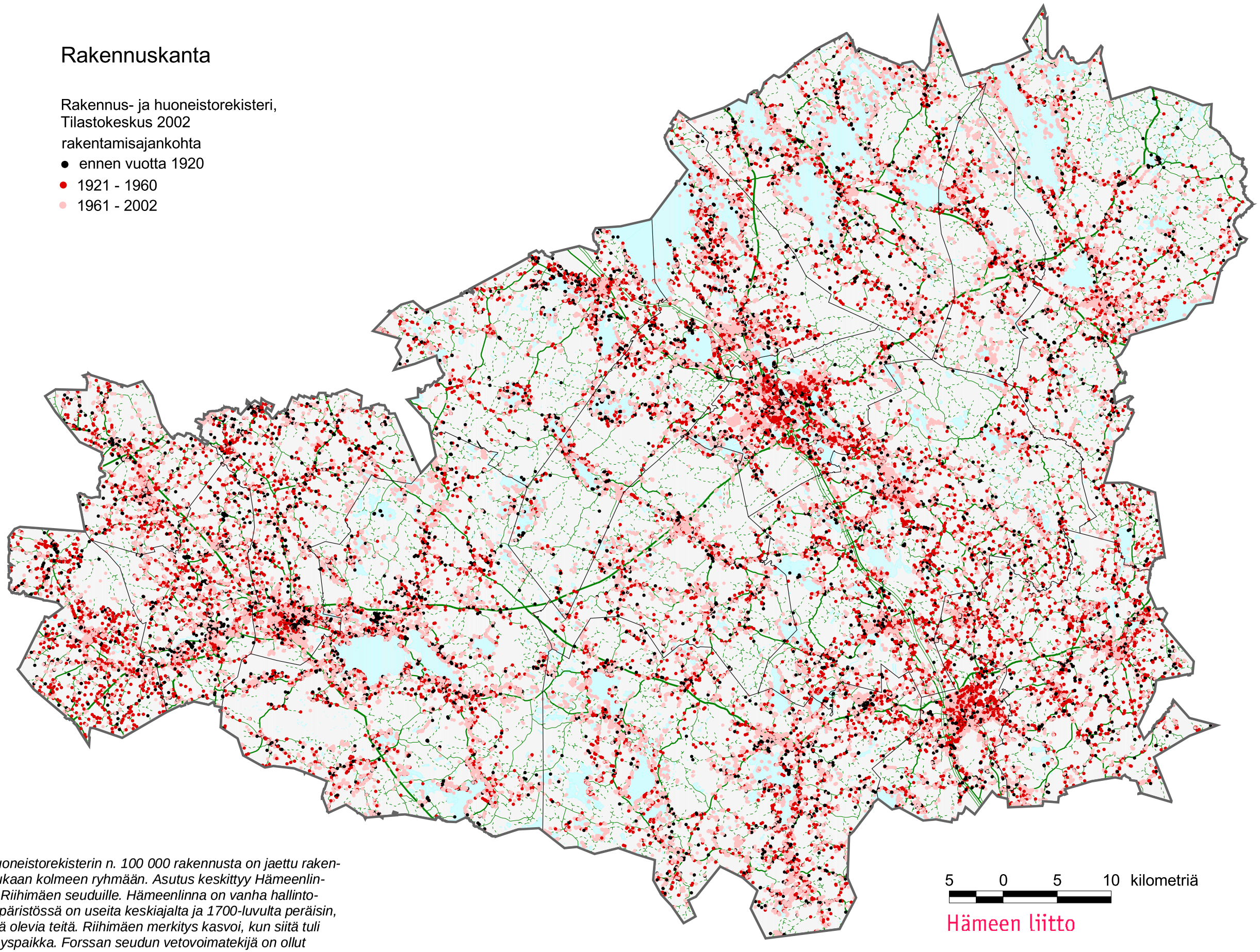
Kuva 26.
Vanhat avoimet pellot varsinkin taajamien läheisyydessä ovat rakentamisen myötä umpeutumassa. Sirpa Somerpalo/Hämeen liitto, 2002

Kuva 27.
Sähkölinjat ovat hallitseva näky avoimessa peltomaisemassa. Vanhimmat linjat on rakennettu 1930-luvulla. Sirpa Somerpalo/Hämeen liitto, 2002

Rakennuskanta

Rakennus- ja huoneistorekisteri,
Tilastokeskus 2002
rakentamisajankohta
- ennen vuotta 1920
- 1921 - 1960
- 1961 - 2002

Kuva 28.
Rakennus- ja huoneistorekisterin n. 100 000 rakennusta on jaettu rakentamisvuoden mukaan kolmeen ryhmään. Asutus keskittyy Hämeenlinnan, Forssan ja Riihimäen seuduille. Hämeenlinna on vanha hallintokeskus. Sen ympäristössä on useita keskiajalta ja 1700-luvulta peräisin, vieläkin käytössä olevia teitä. Riihimäen merkitys kasvoi, kun siitä tuli rautateiden risteyspaikka. Forssan seudun vetovoimatekijä on ollut kosken partaalle kasvanut teollisuus.

2 MAISEMARAKENTEEN ANALYYSI

Maisemarakenteen elementtien tarkastelu auttaa hahmottamaan elinympäristöämme ja siihen vaikuttavia tekijöitä. Maisemarakenteen käsite on kehitetty maisemaan vaikuttavan suunnittelun apuvälineeksi. Maisemarakenne on muutoksen alainen kokonaisuus, jonka muodostavat paikalla toimivat luonnon- ja kulttuuriprosessit. Sen perusosia ovat maa- ja kallioperä, ilmasto, vesi, elollinen luonto ja ihmisen toiminta. Koska maisemat muuttuvat, on maisemiin liittyvien arvojen tiedostaminen tärkeää. Se auttaa suunnittelemaan alueiden kehitystä oikeaan suuntaan siten, että maiseman arvot säilyvät.

Näköhavaintoon perustuva kokemus maisemasta on usein elämyksellinen, rajoitetusti havaittava maisema eli maisemakuva. Siihen vaikuttavat havaitsemisolosuhteet ja havaitsijan omat arvostukset ja tiedot.

Kuva 29.
Lammi, Hämeen liitto/Sirpa Somerpalo, 2002

2.1 Kallioperä

Kallioperän muodostamat maaston suurmuodot luovat maiseman rakenteellisen perustan. Jääkausi muokkasi kallioperän muotoja kuluttamalla sitä kiviaineksen ominaisuuksien mukaan. Jäätikkö perääntyi kaakosta luoteeseen.

Hämeen maakunnan kallioperä koostuu pääosin svekofennisen vuorijonon juuriosista. Paikalla ollut vuoristo on noin kahden tuhannen miljoonan vuoden aikana kulunut pois. Nykyisin näkyvillä olevat kivilajit ovat suurelta osin syntyneet svekofennisen vuorijonon poimutuksen aikana maanpinnalle kerrostuneista rapautumissedimenteistä ja tuliperäisistä purkaustuotteista kivettymällä (pintakivet) ja erilaisista magmoista eli kivisulista syvällä maankuoressa kiteytymällä (syväkivet). Maakunnan kallioperässä pintakivistä esiintyy emäksinen vulkaniitti, intermediäärinen vulkaniitti, kiillegneissit ja kiilleliuskeet. Syväkivistä Hämeessä esiintyy mikrokliinigraniitti, granodioriitti, gabro ja dioriitti.

Emäksisestä kallioperästä muodostunut kiviaines antaa hyvän, ravinteikkaan kasvualustan kasvillisuudelle.

Maakunnan kallioperän luonteenomainen piirre on voimakas lohkoutuminen siirroksia ja ruhjeita pitkin. Ruhje- ja siirroslinjat ilmenevät yleensä maastossa vesistölinjoina ja laaksoina. Murrosten reunat ovat usein jyrkkiä ja muodostavat 5-10 m korkeita tai usein korkeampiakin pystysuoria kallioseinämiä. Maakunnan kallioperän pystyrakoilun suunnat vaihtelevat eri osissa aluetta, mutta ovat useimmiten luode-kaakko ja koillinen-lounas -suunnissa.

Avokallioita, jotka on luokiteltu kalliomaisema-alueiksi, on eri puolilla maakuntaa jonkin verran. Isoja kalliomaisema-alueita on Riihimäellä, Hausjärvellä, Janakkalassa ja Jokioisilla.

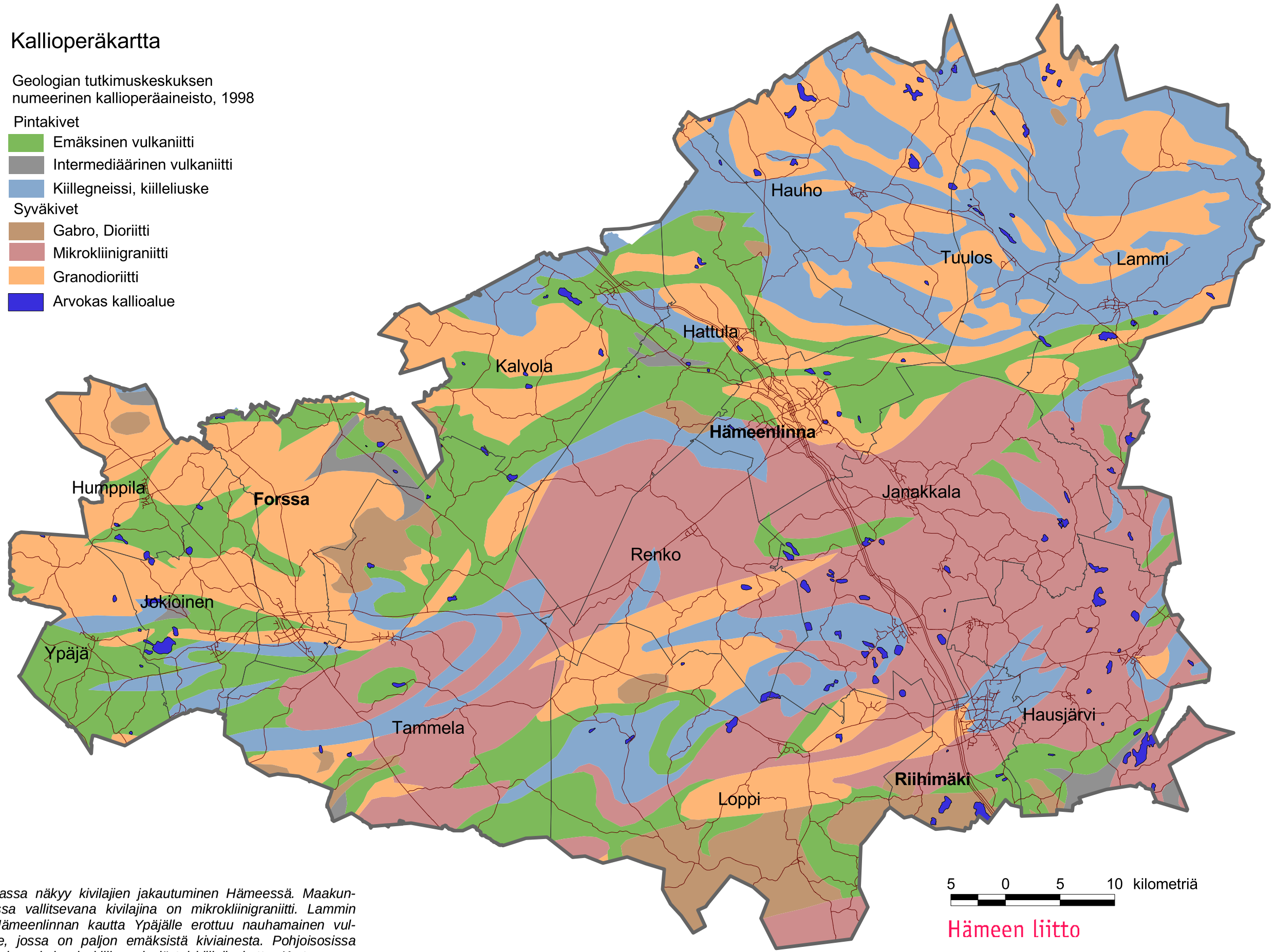
Rakennuskiveä on louhittu aikojen kuluessa Hämeen maakunnan alueelta useista eri louhimoista. Avokallioiden ja kalliopaljastumien vähäisyys kuitenkin vaikeuttaa kalliokiviaineksen hyötykäyttöä. Tunnetuin rakennuskivilouhimo on Kalvolan graniittilouhimo, josta on otettu kiveä mm. eduskuntatalon rakentamiseen. Lisäksi louhimoita on ollut esimerkiksi Tammelan Mustalammilla ja Kalvolassa Kuurilan aseman eteläpuolella. Tällä hetkellä Hämeen maakunnan alueella louhitaan rakennuskiveä vain ajoittain. Potentiaalisia rakennuskivialueita on tutkittu ja niitä on löydetty useista eri kivilajeista. Hyötykäyttöä varten näistä on kuitenkin tehtävä vielä lisäselvityksiä.

Kuva 30.
Lammin Halilan kalliojyrkänteet. Hämeen ympäristökeskus/Teijo Heinänen, 1984

Kuva 31.
Lammin Reväsvuori. Hämeen ympäristökeskus/Jukka Airola, 2000

Kuva 32.
Kallioperäkartassa näkyy kivilajien jakautuminen Hämeessä. Maakunnan eteläosissa vallitsevana kivilajina on mikrokliinigraniitti. Lammin keskiosista Hämeenlinnan kautta Ypäjälle erottuu nauhamainen vulkaniittivyöhyke, jossa on paljon emäksistä kiviainesta. Pohjoisosissa kivilaji on suurimmaksi osin kiillegneissiä tai kiilleliusketta. Kartassa on esitetty merkittävät avokallioalueet.

2.2 Maaperä

Maaperällä ja sen käyttöominaisuuksilla on ollut huomattava vaikutus ihmisen toimintojen sijoittumiseen. Parhaat viljelyalueet on otettu jo varhain viljelyyn. Maakunnan alueella on huomattavan paljon vanhoja, useita satoja vuosia viljelyssä olleita peltoalueita. Nykyään maaperä ei ohjaa ihmisen toimintaa enää yhtä voimakkaasti, koska tekniikka mahdollistaa rakentamisen hyvin monenlaisille alueille.

Maalajien jakautuminen

Moreeni on maakunnan, kuten koko Suomenkin, yleisin maalaji. Myös sora- ja hiekkamuodostumat sekä laajat savikkoalueet ovat yleisiä. Korkeimmilla alueilla esiintyy pääasiassa moreenia. Hiekasta ja sorasta muodostuneet harjut ovat merkittäviä ja niihin liittyy joitakin hiekkakankaita. Hiesua ja hietaa esiintyy harjujen lievealueilla paikoin laajahkoina esiintyminä. Savea on alavilla alueilla sekä Vanajaveden ja Hauhon reittien vesistöjen varsilla. Humppilan-Jokioisten-Ypäjän viljelysaukea Loimijoen vesistöalueella on laaja yhtenäinen savikkoalue. Maakunnan alueella on myös laajoja korpia, rämeitä ja nevoja. Suoalueita maakunnassa on vähemmän kuin Suomessa keskimäärin.

Harjut

Maakuntaa halkoo useita jääkauden loppuvaiheen aikana syntyneitä harjujaksoja. Harjujen ikä on 12000-10000 vuotta ja ne ovat muodostuneet kaakosta luoteeseen peräytyvän jään reunavyöhykkeessä yleensä sulamisvesivirtojen yhteyteen.

Harjujen merkitys on maisemassa suuri, sillä usein ne rajaavat avoimia maisematiloja, kuten peltoja. Ihminen on hyödyntänyt harjuja ja niihin liittyviä alueita pitkän aikaa. Harjut ovat vesistöjen lisäksi olleet tärkeitä pysyvän asutuksen sijoittumisessa Hämeeseen. Harjut ja niiden ympäristö ovat olleet hyviä asuinpaikkoja ja niitä pitkin on ollut helppo kulkea. Harjujen lievealueet ovat hyviä viljelyalueita. Harjujen liepeillä esiintyy yleisesti lähteitä ja lähteellisiä vyöhykkeitä, joilla pohjavettä tihkuu maan pintaan.

Kanta-Häme sijoittuu Salpausselkien vyöhykkeeseen siten, että vyöhykkeen eteläreuna kulkee lounais-koillissuuntaisena Hausjärven kunnan eteläosan poikki. Vyöhykkeen pohjoisreuna kulkee lounais-koillissuuntaisella linjalla Lammin Evon alueen, Tuuloksen, Hämeenlinnan, Rengon, Lopen Pernunnummen ja Tammelan Liesjärven kautta. Reunamuodostumista lähteviä harjujaksoja on lähes parikymmentä. Näistä huomattavimpia ovat toiselta Salpausselältä Lammilta alkava harjujakso, joka jatkuu Hauhon kautta Pälkäneen ja Mallasveden välitse Tamperetta kohti ja Hausjärven Hikiän-Janakkalan-Hämeenlinnan-Hattulan-Valkeakosken harjujakso sekä Lopen Luutasuonharjun-Tammelan Kaukolanharjun-Jokioisten Kirmunharjun-Humppilan Venäjänharjun harjujakso. Hämeen harjualueet ovat usein massiivisia ja jyrkkärinteisiä ja niiden korkeus vaihtelee suuresti. Harjuselänteet saattavat kohota jopa 50-60 metriä ympäristöstään korkeammalle.

Häme on yksi maamme sorarikkaimmista alueista Kymenlaakson ja Pohjois-Karjalan ohella. Hämeessä on 6,6 % maamme soravaroista. Viime vuosina kiviainesvarojen käytön, pohjaveden suojelun sekä harjumuodostumien luonnonarvojen sekä maisema- ja kulttuuriarvojen huomioon ottamisen välinen ristiriita on kasvanut hiekka- ja soravarojen vähetessä. Soravarojen vähetessä on alettu käyttää yhä enemmän kalliokiviainesta. Harjujen ja kallioiden suojelu perustuu pääosin maa-aineslakiin, jonka tavoitteena on säilyttää Suomessa luonteenomaisia geologisia, geomorfologisia ja maisemallisia piirteitä.

Kiviainesten otto on jatkunut Hämeessä pitkään ja ottoalueita on harjuilla nähtävissä. Niin Hämeessä kuin valtakunnallisestikin luvanmukainen ottomäärä on moninkertainen verrattuna ilmoitettuun ottoon. Maakunnan harjuista on tehty seudulliset maisemaselvitykset vuosina 1988-1990, joiden mukaan suojeltavia harjualueita on 12600 hehtaaria eli 33 % harjualasta, kun soranottoalueita on 3900 hehtaaria, eli 10 % harjualasta.

Moreenimuodostumat

Moreeni on jäätiköiden muodostamaa lajittumatonta ainesta. Se on Suomen yleisin maalaji, joka on syntynyt mannerjäätikön irrottamasta ja kuljettamasta kallion kiviaineksesta ja siihen sekoittuneesta, viimeistä jääkautta vanhempien maaperäkerrostumien aineksesta.

Pääosa moreenista on ns. pohjamoreenia, joka verhoaa kallioperää ohuehkona, 1-4 metrin paksuisena kerroksena. Moreenimuodostumat ovat korkokuvaltaan itsenäisiä, pääosin moreeniaineksesta koostuvia mäkiä ja selänteitä. Moreenimuodostumien korkokuva on kalliokorkokuvaa matalampaa ja ne ovat yleensä enintään 5-20 metriä korkeita. Poikkeuksena ovat drumliinit, joiden korkeus voi olla yli 50 metriä. Niidenkin korkokuva on yleensä alustan eli kallioperän korkeuserojen määräämä.

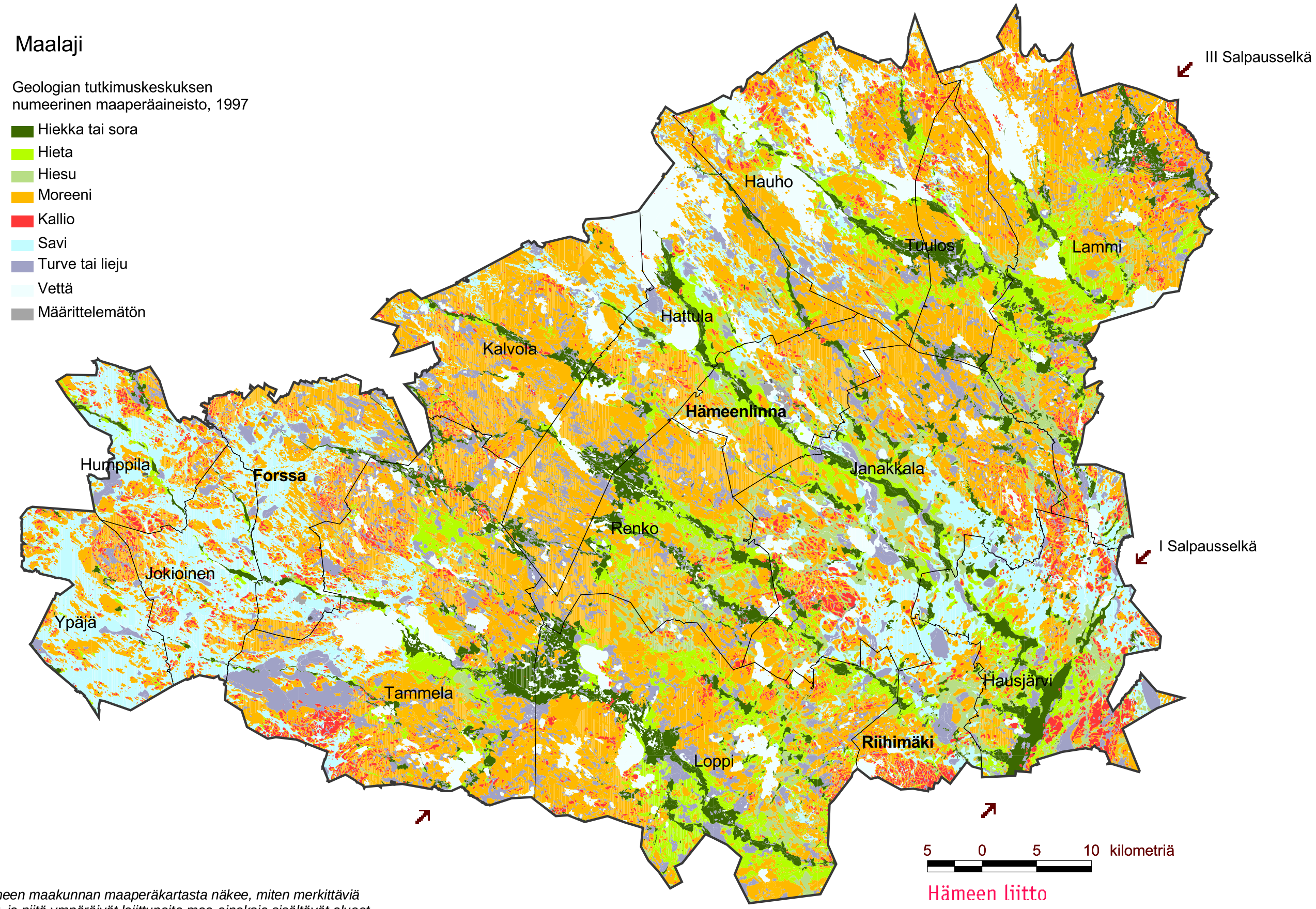
Moreenialueet ovat yleensä metsäisiä ja maisema-arvoltaan ne ovat kallio- ja harjualueisiin verrattuna vähemmän merkittäviä. Drumliinit ovat usein suuria ja loivapiirteisiä. Niiden muodot erottuvat yleensä parhaiten ilmasta riittävän etäältä. Kumpumoreenialueet ja reunamoreenivallit erottuvat vasta lähietäisyydeltä, usein vasta mäkäli alueella on tehty hakkuita. Selvemmin kummut ja selänteet erottuvat, mikäli ne rajautuvat vesistöön tai suoalueeseen. Maisemallisesti ehkäpä arvokkaimpia moreenimuodostumia ovat reunamoreenimuodostumat, mutta myös ne jäävät usein kallioperän tai läheisen harjumuodostuman korkokuvan varjoon. Moreenimuodostumat ovat tarjonneet jo varhain hyviä rakennuspaikkoja, jos niiden lähellä on ollut viljelyyn sopivia maita.

Moreenimuodostumat ovat myös tärkeitä reunavyöhykkeitä ja maisemaa rajaavia, usein metsäisiä alueita. Moreenimuodostuma-alueiden maisemalliset arvot koostuvat ympäristöön avautuvan maiseman arvon lisäksi alueen sisäisen maiseman arvosta.

Moreenialueilta kiviainesten otto on toistaiseksi ollut ja on tälläkin hetkellä hyvin vähäistä.

Kuva 33.
Harjut ovat usein jyrkkärinteisiä. Hausjäven Kolmilammi, Hämeen liitto/Sirpa Somerpalo, 2002

Kuva 34.
Kanta-Hämeen maakunnan maaperäkartasta näkee, miten merkittäviä harjujaksot ja niitä ympäröivät lajittuneita maa-aineksia sisältävät alueet ovat. Korkeimmat maastonkohdat ovat kallioisia ja suurelta osalta pohjamoreenin peitossa.

2.3 Vesistöt ja pohjavedet

Vesistöillä on hyvin monimuotoinen merkitys luonnon- ja kulttuuriprosesseissa. Ne ovat vaikuttaneet ihmisen toimintaan vuosisatoja sitten ja varsin voimakkaasti yhä edelleen. Vesistöt toimivat kulkureitteinä ja rannat leiriytymispaikkoina silloin, kun ensimmäiset ihmiset saapuivat Hämeeseen. Varhainen teollisuus, kuten sahat, myllyt ja suurteollisuus, hyödynsi vesivoimaa.

Vesistöalue muodostuu valuma-alueista ja monimuotoisesta uomien ja järvien järjestelmästä. Sen rajat, vedenjakajat ja uomien ja järvien muodot määrää maanpinnan muoto ja kallioperä. Vesistöalueen kehitykseen vaikuttavat maan rakenteelliset ja laadulliset tekijät, ilmasto-olot sekä myös ihmisen toiminta.

Suurin osa Kanta-Hämeen aluetta kuuluu Kokemäenjoen päävesistöalueeseen, joka purkautuu Pohjanlahteen Porissa. Tämä on suuri päävesistöalue, se jatkuu pohjoisessa kapeana vyöhykkeenä aina Ähtäriin asti.

Kokemäenjoen päävesistöalue jakaantuu vesistöalueisiin, jotka purkautuvat maakunnan alueelta eri reittejä pitkin Kokemäenjokeen. Vanajanselkä Hattulassa, Ilmoilanselkä Hauholla ja Loimijoki Ypäjällä ovat purkautumiskohdat maakunnan rajalla.

Maakunnan eteläosassa on alueita, joiden vesistöt kuuluvat Suomenlahteen purkautuviin päävesistöalueisiin. Pohjanlahteen ja Suomenlahteen laskevien päävesistöalueiden rajat noudattelevat pitkälti harju- ja moreenimuodostumia Hausjärvellä, Riihimäellä, Lopella ja Tammelassa.

Mustijoen päävesistöalueen latvavesiin kuuluu Hausjärvellä pieniä järviä ja jokia: Pursijärvi, Rutajärvi ja Mustajoki. Tämä vesistöalue laskee Suomenlahteen Porvoon länsipuolella.

Vantaan päävesistöalueeseen kuuluu Hausjärven, Riihimäen ja Lopen eteläosien vesistöjä, mm. Erkylänjärvi, Arolammi, Hirvijärvi ja Keihäsjärvi valuma-alueineen. Vantaan päävesistöalue purkautuu Suomenlahteen Helsingin itäpuolella.

Karjaanjoen päävesistöalue purkautuu mereen Pohjassa ja Hämeestä sen piiriin kuuluu Lopen alueelta mm. Punelian, Sakaran ja Kerityn järvet sekä Hunsalanjoki.

Paimionjoen päävesistöalueeseen kuuluu Tammelasta Tourunjärvi ja Valajärvi valuma-alueineen. Tämä vesistöalue laskee Suomenlahteen Paimiossa.

Vesistöjen korkeustaso vaihtelee yleisen korkeustason mukaan eri osissa maakuntaa. Evon alueella järvissä veden pinnan korkeus on suurin, esim. Selkjärvellä 160 m meren pinnasta, Viipsjärvellä 145 m ja Ylisellä ja Alisella Rautjärvellä 125 m. Tammelan ylänköalueella on veden pinnan korkeus esim. Hietajärvellä 140 m ja Kanajärvellä 137 m. Alimmillaan veden pinnan korkeus Hämeessä on Vanajaveden vesistössä 78 – 79,8 m meren pinnasta säännöstelystä riippuen.

Tärkeimmät pohjavesivarat ovat harjujaksoilla. Pohjavesivarat ovat suuret ja pääosin puhtaat. Yhdyskuntien vedenhankinta Hämeessä perustuu kokonaisuudessaan pohjaveteen tai tekopohjaveteen.

Kuvat 35 ja 36.
Vanajavesi kuroutui itsenäiseksi järveksi noin 9000 vuotta sitten. Kun sen lasku-uoman kohdalla maa jatkuvasti kohosi, järven kaakkoisrannat peittyivät veden alle. Nykyisestä veden säännöstelystä huolimatta järven historia on nähtävissä Miemalanselällä jyrkkinä rantapenkkoina. Alakuvassa Hiidenjoki, joka kerää laajan valuma-alueen vedet Miemalanselälle. Hämeen liitto/Lentokuva Vallas, 2002 Yläkuvassa Miemalanselkä. Hämeen liitto/Sirpa Somerpalo, 2002

Vesistöaluejako

Vesi- ja ympäristöhallitus, 1993

Päävesistöalueen raja

Päävesistöalueen sisäinen vedenjakaja

Numeeriset maastokartta-aineistot,
Maanmittauslaitos, jatkuva päivitys

Järvi

Joki tai puro

Oja

Suomen ympäristökeskuksen aineisto

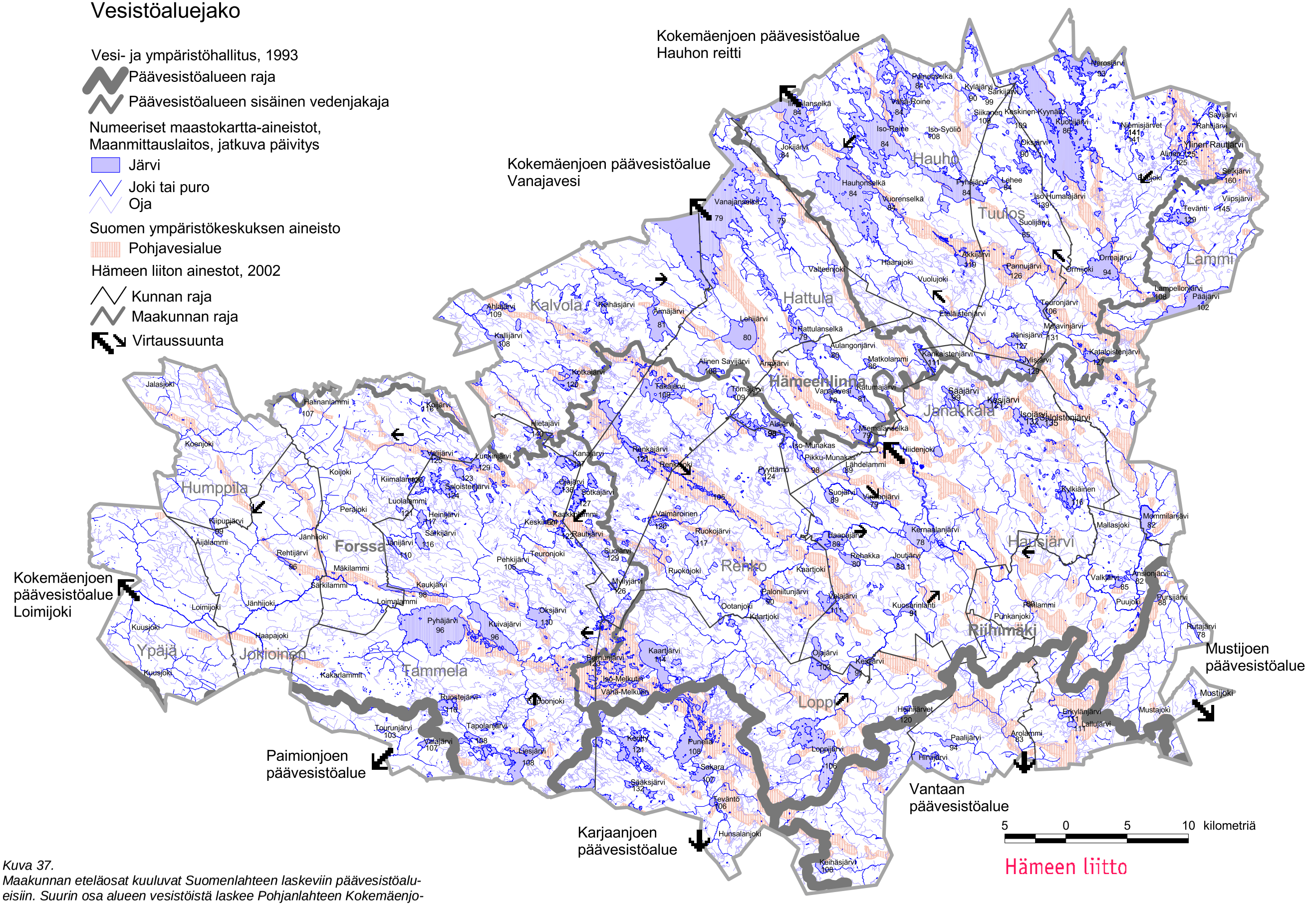
Pohjavesialue

Hämeen liiton ainestot, 2002

Kunnan raja

Maakunnan raja

Virtaussuunta

Kuva 37.
Maakunnan eteläosat kuuluvat Suomenlahteen laskeviin päävesistöalueisiin. Suurin osa alueen vesistöistä laskee Pohjanlahteen Kokemäenjoen kautta. Maakunnan alueella Vanajanselkä, Ilmoilanselkä ja Loimijoki kokoavat Kokemäenjokeen laskevia vesiä.

2.4 Korkeussuhteet

Kallioperän muodostamat maaston suurmuodot luovat maiseman rakenteellisen perustan. Korkeat moreeni- ja harjuselänteet ja laaksot, joihin suuret vesistöt sijoittuvat jakavat maakunnan maisemaltaan eri näköisiin alueisiin.

Noin kolme neljännestä maamme pinta-alasta sijoittuu alle 200 metrin korkeuteen merenpinnasta. Kanta-Hämeen peruskorkeustaso on noin 80 – 190 metriä meren pinnasta. Maakunnan korkein kohta on Lammilla Evon alueella, jossa Niinimäenselänmaalla on 191,3 metrin korkeudessa oleva yksittäinen kohta. Yli 180 metriin kohoavia alueita on Lammilla Evon alueen lisäksi Ruuhijärvellä, Urjalankankaalla ja Poikmetsässä. Tuuloksessa yli 180 metriä korkeampia kohtia on Kanalanharjulla. Hattulan Sattulan alueella on myös tällainen korkea kohta kuten myös Tammelan Torajärvellä. Alle 80 metriä merenpinnasta sijaitsevia alueita on Vanajaveden laakson vesistöissä ja niiden ranta-alueilla, Loimijoen laaksossa ja Mustijoen uomassa Hausjärvellä.

Korkeimmat paikat eivät erotu kovin hyvin lähimaisemassa alueella liikuttaessa. Maasto on usein metsäistä ja huippuja ympäroivät alueet ovat jo melko korkealla meren pinnasta. Korkeimpien alueiden maaperä on pääasiassa moreenia ja niillä on usein kalliopaljastumia.

Kanta-Hämeelle tunnusomaiset ja tärkeät harjumuodostumat erottuvat koko maakunnan korkeussuhdekartassa heikosti. Vain suurimmat harjuselänteet nousevat yhtä korkealle meren pinnasta kuin moreeniselänteet. Tämä selittyy osittain jääkauden aikaisilla tapahtumilla, sillä suurin osa korkeimmista alueista on veden koskematonta, supra-akvaattista aluetta ja harjut puolestaan virtaavan veden keräämiä muodostelmia. Suhteelliset erot harjujen ja niitä ympäröivän, usein avoimen maaston välillä tekevät niistä merkittävämmän maisema-elementin kuin absoluuttisella korkeustasotarkastelulla voisi arvioida.

Kuva 38.
Monilta näköalapaikoilta näkymät ovat umpeutuneet. Vermasvuorelta on tehty eräs Suomen tunnetuimmista maisemaa kuvaavista taideteoksista. Hämäläistä maisemaa ihailtiin jo monta vuosisataa sitten. Hämeen liitto/Minna Seppänen, 2002

Kuva 39.
Carl Peter Hällström: Näköala Wermasvuorelta Jokijärvelle ja Ilmolanselälle Hauhon pitäjässä. Hermelinin Suomea koskevan kartaston nimilehti 1799. Kaivertanut J. F Martin. Valokuva Museovirasto/historian kuva-arkisto, neg. 25120

Maaston korkeuserot

Maanmittauslaitoksen korkeusmalli, 25 m, 1997
Korkeustaso meren pinnasta

- 70 - 80 m
- 80 - 90 m
- 90 - 100 m
- 100 - 110 m
- 110 - 120 m
- 120 - 130 m
- 130 - 140 m
- 140 - 150 m
- 150 - 160 m
- 160 - 170 m
- 170 - 180 m
- 180 - 190 m
- 190 - 200 m
- Ei aineistoa
- Kuntaraja

5 0 5 10 kilometriä

Hämeen liitto

Kuva 40.
Maaston korkeuserot on esitetty korkeusmallin avulla siten, että alimmat laaksot ovat sinisellä ja korkeimmat alueet punaisella.

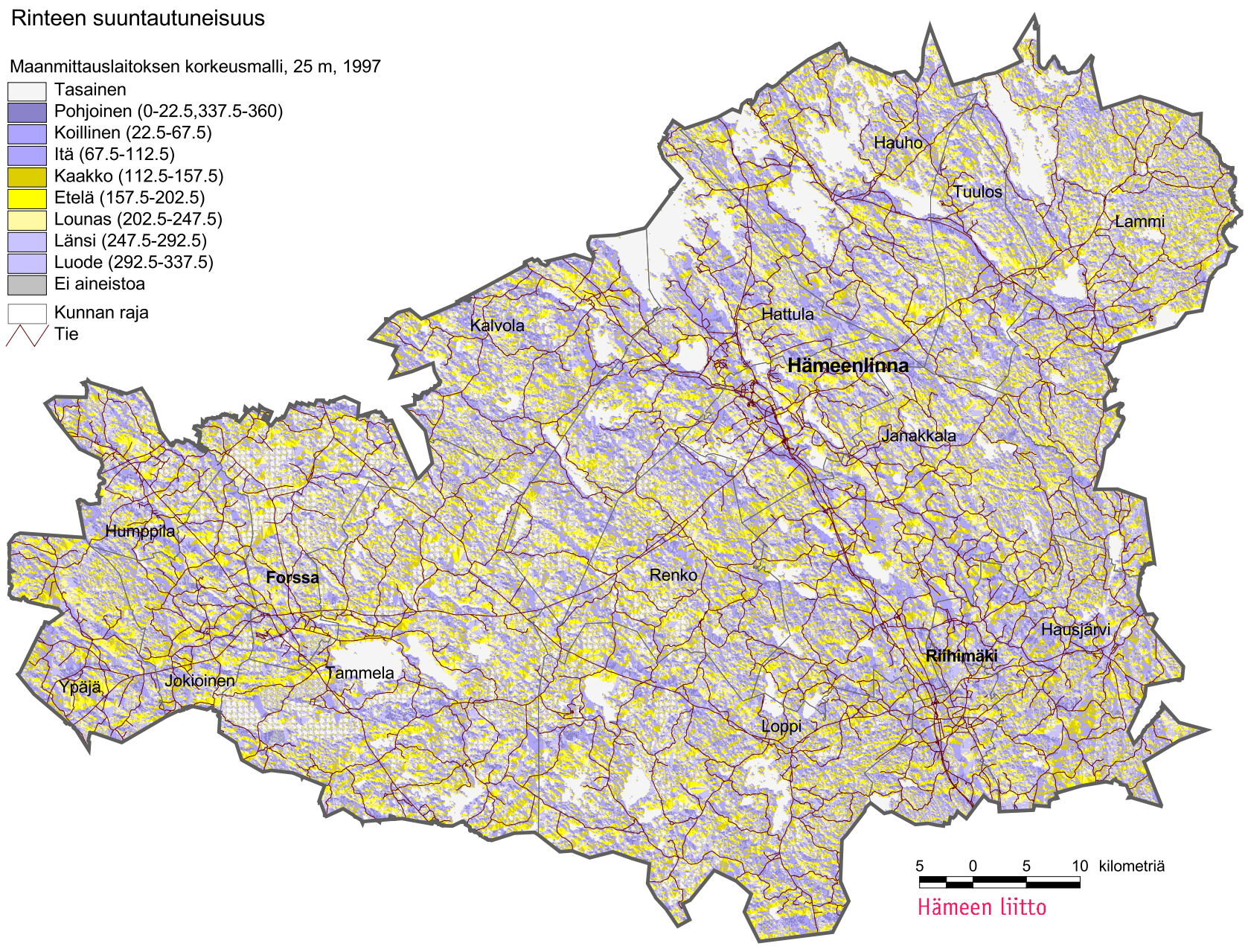
2.5 Ilmasto ja kasvillisuus

Kanta-Hämeen ilmastoon vaikuttavat sekä mereiset että mantereiset ilmastotekijät, joista jälkimmäiset lisääntyvät koillista kohti mentäessä. Pakkaspäivien, lumipeiteajan, auringonpaistetuntien sekä kasvukauden pituuden perusteella Kanta-Häme kuuluu maamme suotuisimpiin alueisiin Lounais-Suomen jälkeen. Vuoden keskilämpötila alueella on +4 - +4,5 °C ja vuotuinen sademäärä 600-650 mm vuodessa. Vaikka toukokuun alusta heinäkuun loppuun vettä haihtuu enemmän kuin sitä sataa, maaperän kosteustilanne on siitä huolimatta parempi kuin eteläisellä ja lounaisella rannikkoseudulla.

Tuulen keskinopeus on yleensä suurin syksyllä ja pienin kesällä. Kanta-Hämeessä lounais- ja etelätuulet ovat vallitsevia ja tuuli on keskimäärin kohtalaista. Alueen keski- ja pohjoisosissa tyynen sään osuus on suuri, suurempi kuin suuressa osassa Suomea.

Suotuisimmat alueet Hämeessä ovat olleet pitkään asuttuina. Varhaisen maanviljelyn kannalta alueen olosuhteet etenkin rukiin talvehtimiselle ovat olleet hyvät. Talvella lumipeite on tasainen ja sopiva. Järvien rannoilla vesistöt tasapainottavat ilmastoa ja hallat eivät yleensä haittaa. Kesällä kasvukausi on riittävän pitkä kaikille viljoille.

Maakunta kuuluu eteläboreaaliseen metsäkasvillisuusvyöhykkeeseen ja sen vuokkovyöhykkeeseen. Tällä alueella vallitseva metsätyyppi on monin paikoin lehtomainen kangas. Kalvolan, Hämeenlinnan, Janakkalan ja Lammin välinen alue kuuluu Etelä-Hämeen lehtokeskukseen. Alue on sekä ilmastollisesti että maaperältään ympäristöään suotuisampi ja siellä luonto on runsaslajista ja rehevää. Näiden alueiden lisäksi vesireitit ja järvet sekä harjut luovat monipuolisen ympäristön eri eliölajeille.

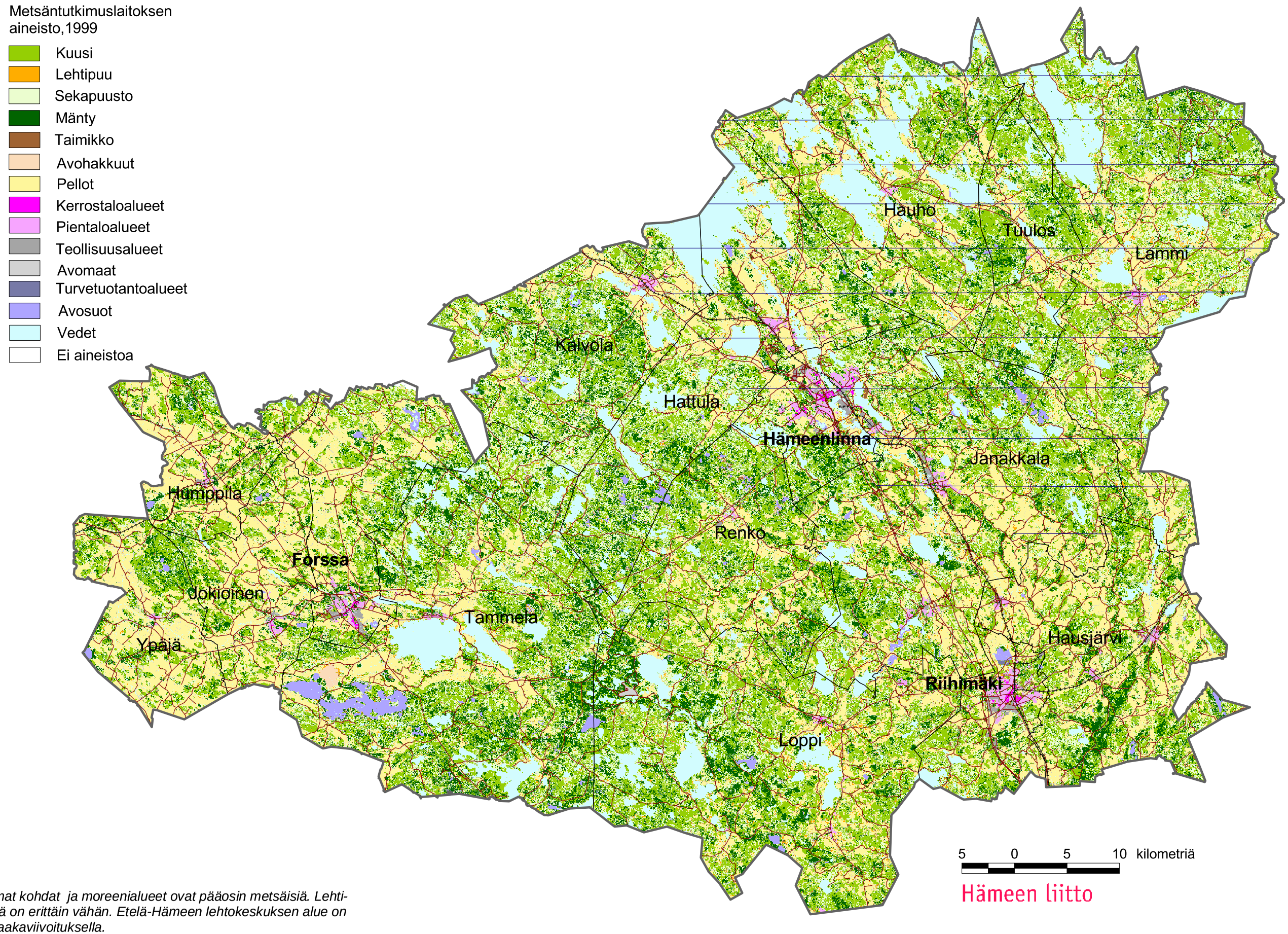

Kuva 41.
Kartassa on esitetty lämpimät paisterinteet keltaisella. Suotuisa pienilmasto on usein harjujen rinteillä, joskin niiden jyrkkyys vaikuttaa siten, että lämpimät alueet eivät ole suuria. Loivasti nousevilla alueilla lämmintä maata on enemmän.

Kuva 42 vasemmalla
Sinivuokko viihtyy Hämeessä. Hämeen ympäristökeskus/Lasse Kosonen

Maankäyttö- ja puustotulkinta

Kuva 43.
Korkeimmat kohdat ja moreenialueet ovat pääosin metsäisiä. Lehtipuumetsiä on erittäin vähän. Etelä-Hämeen lehtokeskuksen alue on esitetty vaakaviivoituksella.

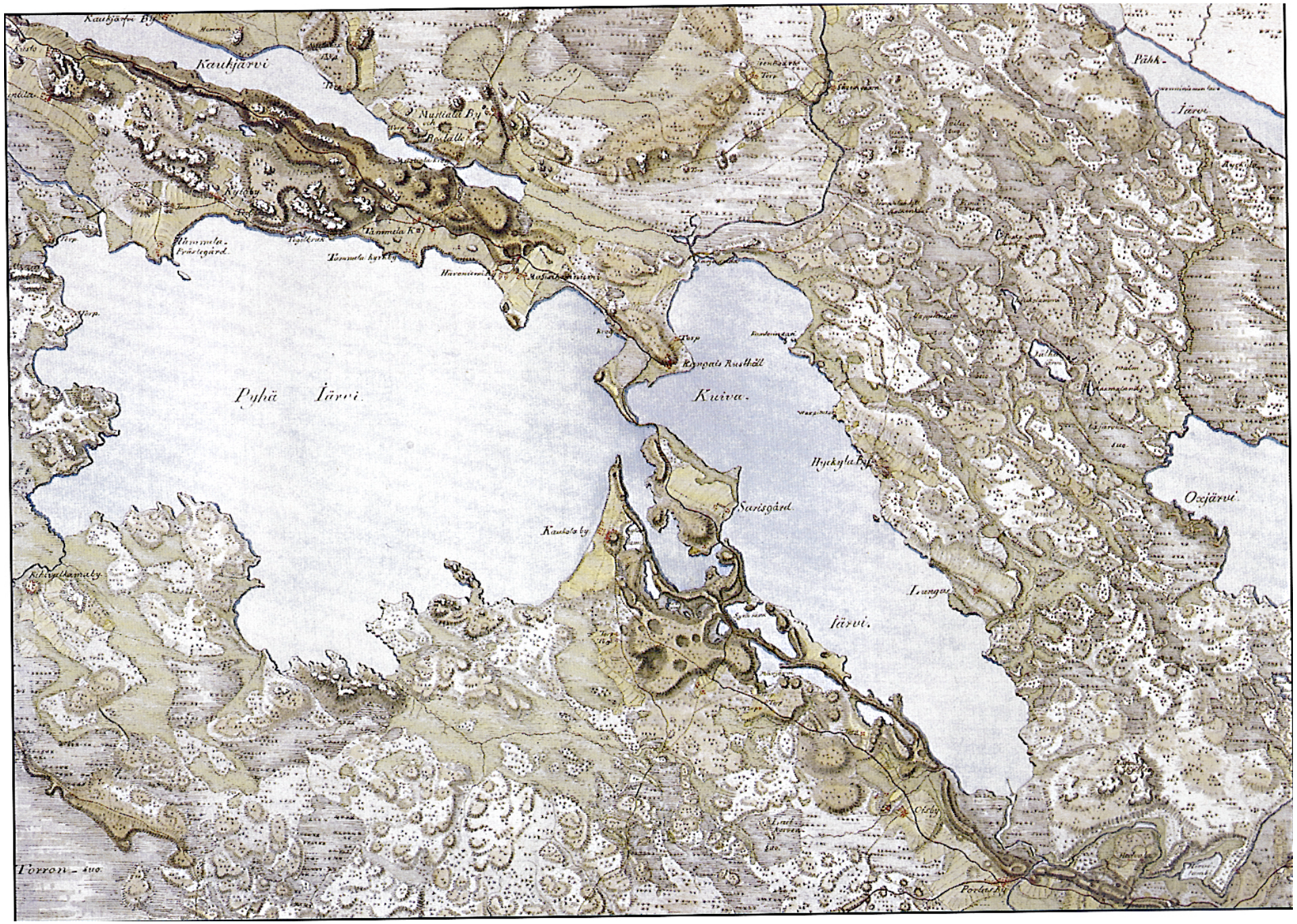
2.6 Maisemarakenne

Maisemarakenteessa maiseman suurmuotoja ovat selänteet ja laaksot. Rakenteeseen ovat vaikuttaneet ensisijaisesti kallioperän ruhjeisuus ja jääkauden aikaiset tapahtumat.

Hämeen maakunnan laajin laaksoalue on muodostunut luode-kaakko suuntaiseen ruhjevyöhykkeeseen ja sen alimmalla alueella on Vanajaveden vesistö. Laaksoon liittyy alavia alueita laajalti. Laaksovyöhyke rajoittuu lännessä Kalvolan, Hattulan ja Rengon alueilla moreeniselänteeseen. Etelässä Janakkalan ja Lopen alueella maasto taas nousee. Riihimäen, Janakkalan ja osin Lopen alueella pienipiirteiset harju- ja moreeniselänteet sekä moreenimuodostumat rikkovat yhtenäistä laaksovaikutelmaa. Idässä laakso rajoittuu Janakkalan ja Hausjärven selänteisiin. Laakson kaakkoisosissa maastossa erottuu erityisesti harjujaksot. Laakson yleisilme on kumpuileva myös Hauhon, Tuuloksen ja Lammin alueilla. Vesistöjä on paljon ja niiden ranta-alueet ovat pääosin muuta ympäristöä alavampia. Isojen vesistöjen välissä on korkeallekin kohoavia selänteitä. Selvä laakson ja moreeniselänteen raja idässä on Lammilla Evon alueella.

Toinen laaksoalue on Tammelan ylänköalueelta länteen päin Humppilan, Ypäjän, Jokioisten ja Forssan alueella. Alueella on laajoja savikkoalueita, joita moreeniselänteet ja kalliopaljastumat rikkovat. Loimijoki virtaa alueen läpi ja siellä on myös laajoja suoalueita, esim. Torronsuo. Järviä on hyvin vähän.

Selännealueet ovat metsäisiä, perusluonteeltaan karuja harju- ja moreenialueita. Niillä on pieniä järviä ja soita sekä kalliopaljastumia. Niillä peltoalat ovat pieniä ja ne ovat harvakseltaan asuttuja. Taajamista ainoastaan Lammi, Tervakoski ja Loppi sijaitsevat tällaisella suurella selännealueella. Taajamakeskittymät ovat tyypillisesti laaksoissa harjuselänteiden tuntumassa.

Kuva 44.
Kuninkaankartastossa 1700-luvun lopulta näkyy Tammelan kirkonkylän sijoittuminen harjuselänteen tuntumaan veden äärelle. Kuvassa sivu 153 (Alanen, Timo, Kepsu, Saulo. Kuninkaan kartasto 1776 - 1805. Suomalaisen kirjallisuuden seura. 1989)

Maisemarakenne

Hämeen liiton aineistot, 2002

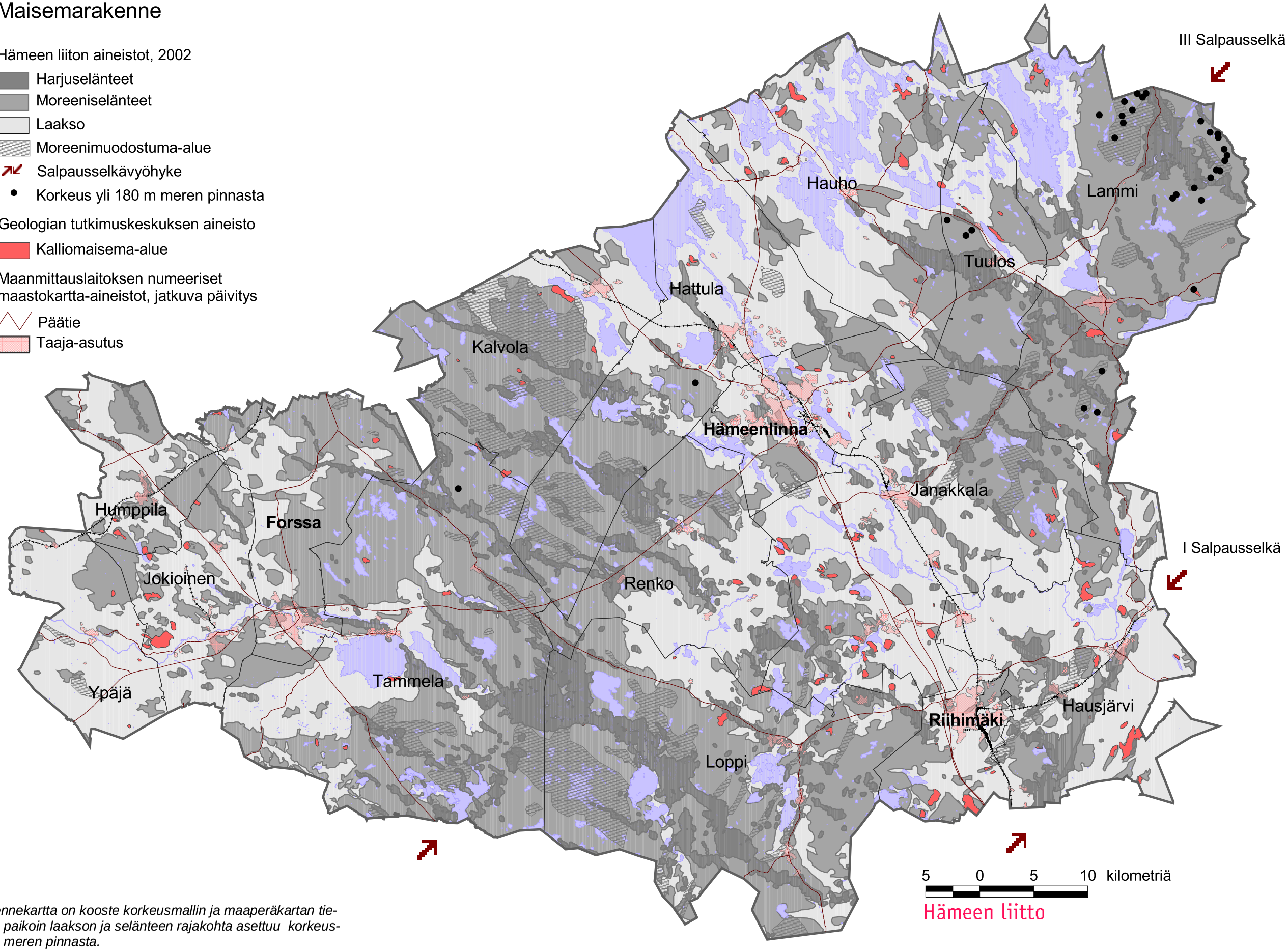
- Harjuselänteet
- Moreeniselänteet
- Laakso
- Moreenimuodostuma-alue
- Salpausselkävyöhyke
- Korkeus yli 180 m meren pinnasta

Geologian tutkimuskeskuksen aineisto

- Kalliomaisema-alue

Maanmittauslaitoksen numeeriset maastokartta-aineistot, jatkuva päivitys

- Päätie
- Taaja-asutus

Kuva 45.
Maisemarakennekartta on kooste korkeusmallin ja maaperäkartan tiedoista. Monin paikoin laakson ja selänteen rajakohta asettuu korkeustasolle 110 m meren pinnasta.

3 HÄMEEN MAISEMAMAAKUNTAJAKO JA MAISEMATYYPIT

3.1 Maisema-aluetyöryhmän maisemamaakuntajako (1993)

Ympäristöministeriön asettaman maisema-aluetyöryhmän laatima maisemamaakuntajako luokittelee Kanta-Hämeen kuuluvaksi kolmeen maisemamaakuntaan, Hämeen viljely- ja järvimaahan, Lounaismaahan ja Eteläiseen rantamaahan. Jako ei noudattele kuntarajoja, vaan Suomi on jaettu luonnonpiirteiltään, maankäyttötavoiltaan ja kulttuurihistorialtaan yhtenäisiksi alueiksi. Maisemamaakunnat on jaettu edelleen maisemaseutuihin. Kuvassa on esitetty valtakunnallinen maisemamaakuntajako maakunnassamme. Kaikki alueet jatkuvat maakunnan rajojen ulkopuolelle.

Hämeen viljely- ja järvimaa

Keski-Hämeen viljely- ja järviseutua voidaan pitää Hämeen varsinaisena ydinalueena. Vanhin asutus ja viljavat savikot sekä vaihtelevat vesireitit keskittyvät tälle seudulle. Maisema on hyvin monimuotoista ja usein pienipiirteistä. Tämä johtuu paitsi vaihtelevista luonnonoloista, myös monipuolisesta ja pitkään jatkuneesta sekä alkutuotantoon että teollisuuteen liittyvästä elinkeinoelämästä. Huomattava osa maamme esihistoriallisesta rautakautisesta asutuksesta on sijainnut Vanajaveden laaksossa. Pitkäaikaista asutusta ja pitkiä kulttuuriperinteitä kuvaa muun muassa keskiaikaisten kivikirkkojen ja vanhojen talonpoikais- ja kartanorakennusten suuri määrä.

Tammelan ylänkö on ympäristöään karumpaa, suureksi osaksi jääkauden jälkeisen vedenpinnan yläpuolelle jääneistä muodostumista koostuvaa, lähes savetonta moreenialuetta. Viljelymaata on selvästi vähemmän ja pellot ovat pienialaisempia kuin ympäröivillä seuduilla. Seutu on metsäistä ja karjatalous on ollut täällä aiemmin tärkeätä.

Lounaismaa

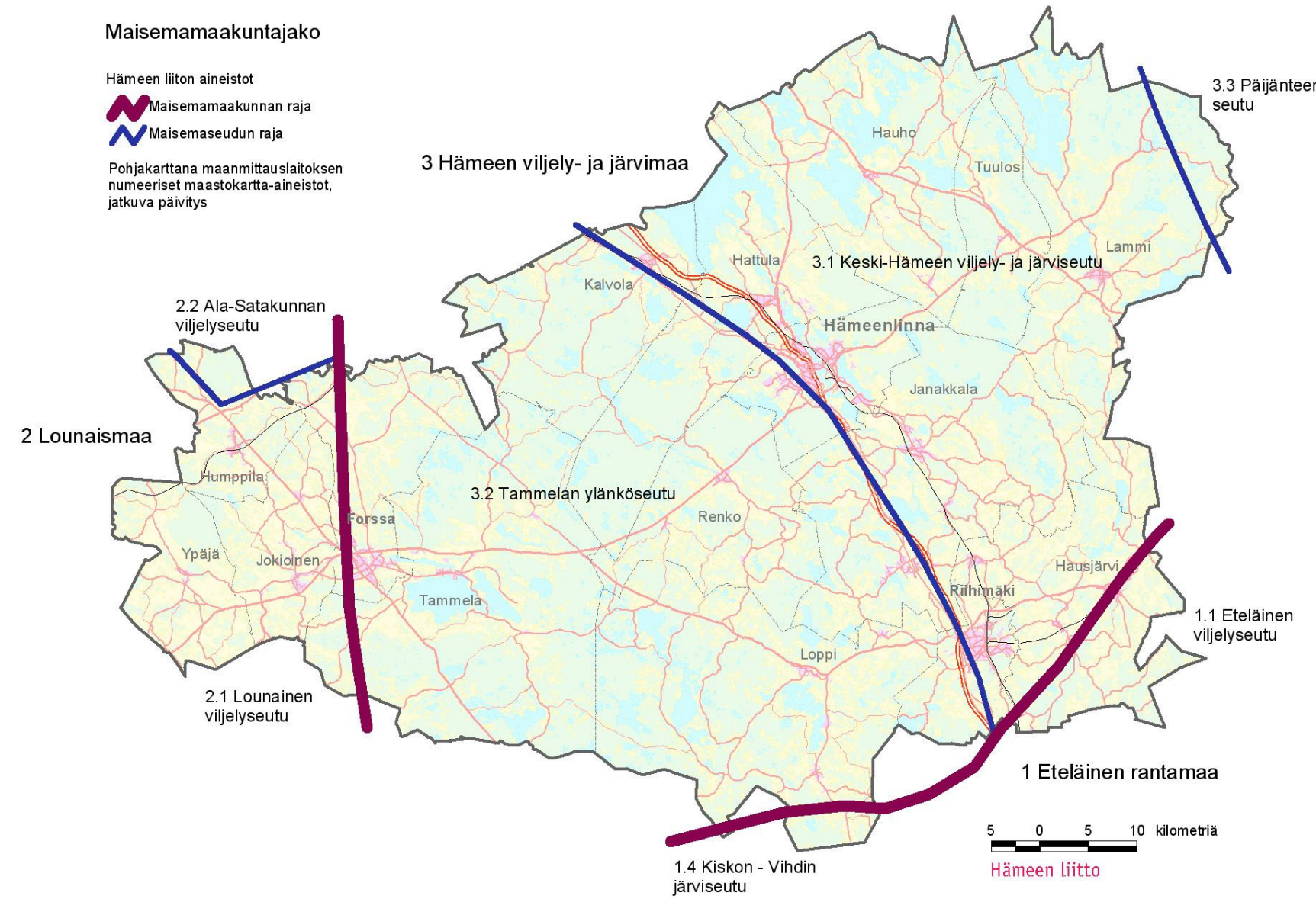
Lounainen viljelyseutu on tyypillisintä ja vaurainta Varsinais-Suomea. Täällä peltojen osuus maa-alasta on suurimmillaan. Savikot on lähes kauttaaltaan raivattu pelloiksi. Peltoaukiota ovat reunustaneet pienistä ammoisista kaskiahoista tai hakamaista kehittyneet lehtimetsävyöhykkeet, jotka paikoin vieläkin pehmentävät pellon ja metsän välistä rajaa.

Ala-Satakunnan viljelyseutu on perusluonteeltaan vaurasta viljelyaluetta, mutta siellä on lounaista viljelyseutua enemmän karuja, metsäisiä ja soisia alueita.

Eteläinen rantamaa

Eteläinen viljelyseutu on maastonmuodoiltaan vaihteleva, yleensä tehokkaassa viljelyssä oleva alue. Seudulle on tyypillistä kumpuilevat ja metsäsaarekkeiden rikkomat peltoalueet. Vaihtelua maisemaan tuovat lukuisat joet ja viljelyalueilta avautuvat järvinäkymät.

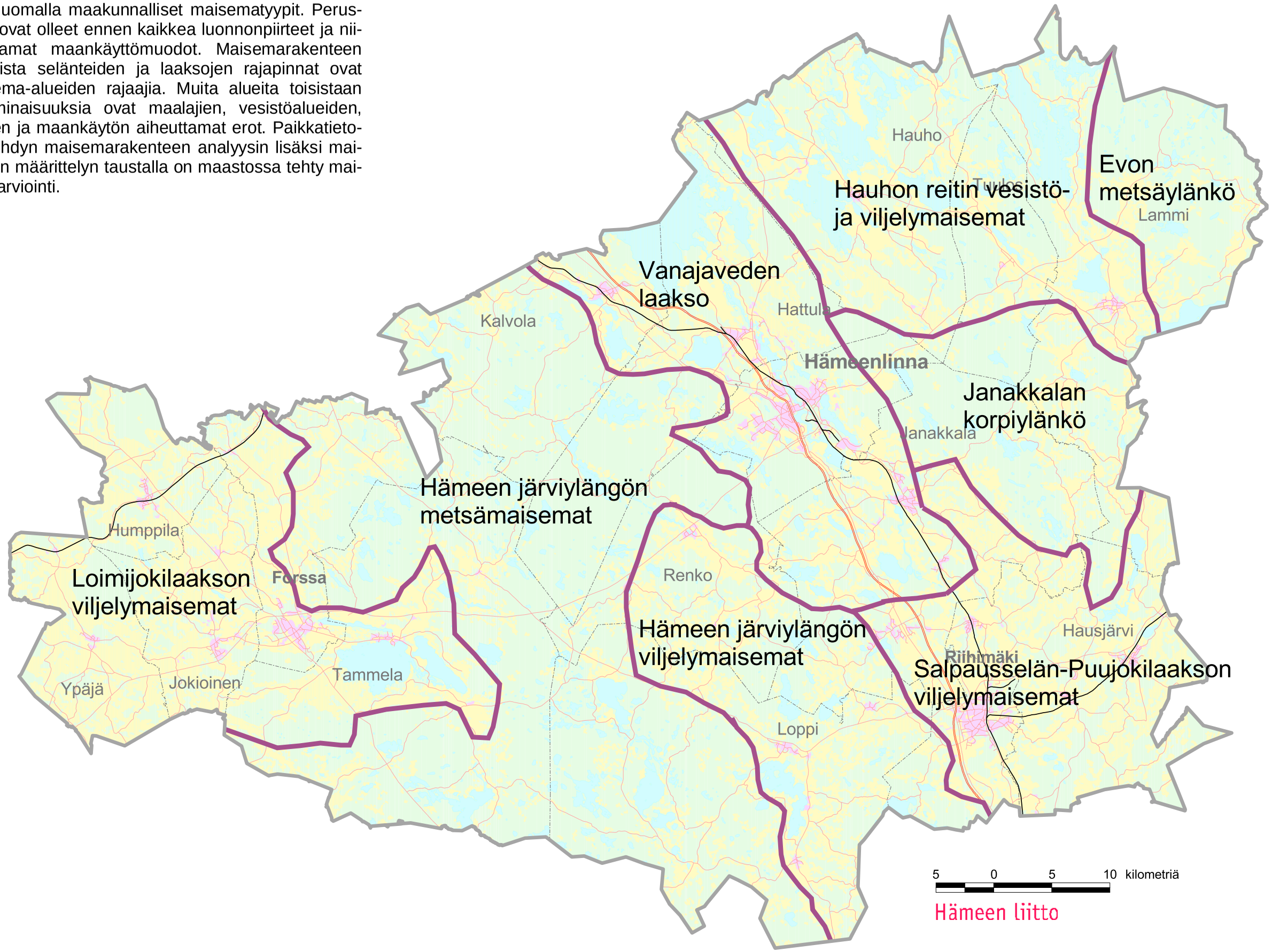
Kiskon-Vihdin järviseudulla peltoja on melko paljon ja usein niitä reunustavat lehtevät metsänreunat. Tälle metsäiselle ja pienten voimakkaasti virtaavien vesistöjen luonnehtimalle seudulle on ollut aikoinaan otollista perustaa rautaruukkeja.

Kuva 46.
Maisema-aluetyöryhmän maisemamaakuntajako. Ympäristöministeriö, 1993

3.2 Hämeen maisematyypit

Valtakunnallista maisemamaakuntajakoa on tässä työssä tarkennettu luomalla maakunnalliset maisematyypit. Perusteena jaolle ovat olleet ennen kaikkea luonnonpiirteet ja niiden muovaamat maankäyttömuodot. Maisemarakenteen ominaisuuksista selänteiden ja laaksojen rajapinnat ovat usein maisema-alueiden rajaajia. Muita alueita toisistaan erottavia ominaisuuksia ovat maalajien, vesistöalueiden, kasvillisuuden ja maankäytön aiheuttamat erot. Paikkatietotekniikalla tehdyn maisemarakenteen analyysin lisäksi maisematyyppien määrittelyn taustalla on maastossa tehty maisemakuvan arviointi.

Kuva 47.

Kuva 48.
Ypäjän viljelyaukeita Loimijoen molemmin puolin. Hämeen liitto/Lentokuva Vallas, 2002

Loimijokilaakson viljelymaisemat

Alue on maakunnan lounaisinta osaa, jonka ytimenä on Kokemäenjokeen laskeva Loimijoki. Laaksomaiselle alueelle on tyypillistä laajat savipohjaiset pellot ja loivasti kumpuilevat pitkät näkymät. Vesistöjä on melko vähän, samoin kuin korkealle kohoavia mäkiä. Yksi alueen maisemallisista erityispiirteistä on suuri Torronsuo. Loimijokilaaksossa lienee ollut vahva kivikautinen asutus mutta muulle maakunnalle ominaisia rautakautisia löytöjä on vain vähän. Keskiajalta eteenpäin Loimijoen, sen sivujokien, Pyhäjärven ja lounais-luode –suuntaisen Humppilan kautta kulkevan harjun tienoot ovat olleet jälleen vahvasti asuttuja. Tammelassa on yksi Hämeen keskiaikaisista kirkoista. 1700-luvun lopulla alueelta on ollut tieyhteys kaikkiin ilmansuuntiin, mm. Härkätien kautta Hämeenlinnaan. Teollistumisen aikakaudella Loimijoesta tuli merkittävä energian lähde – puuvillateollisuudesta sai alkunsa Forssan kaupungin kehitys. Nykymaisemalle antavat leimansa maaseudun, kaupungin ja taajamien lisäksi aluetta halkovat valtatiet ja rautatiet.

Kuva 49.
Tammelan ja Lopen rajaseutua. Kuvassa näkyy mm. Iso-Melkutin ja Vähä-Melkutin. Hämeen liitto/Lentokuva Vallas, 1992

Hämeen järviylängön metsämaisemat

Hämeen järviylänkö on metsävaltaista moreeni- ja harjuselännealuetta, joka jatkuu yhtenäisenä maakunnan rajojen ulkopuolelle sekä etelään että pohjoiseen. Alueella on ylävyytensä takia useita suuria vedenjakajia, etelässä ensimmäisen Salpausselän vyöhyke jakaa vedet Pohjan- ja Suomenlahteen laskeviin valuma-alueisiin. Jääkauden jälkeen vedenkoskemattomia alueita on runsaasti. Muutamat korkeimmista kohdista kohoavat yli 180 m meren pinnasta. Suurin osa maaperästä on moreenia, ja alueella on suuri määrä geologisesti arvokkaita moreenimuodostumia. Vanhaa asutusta on eniten Kaartjärven ja Punelian seudulla Lopella sekä Liesjärven rantamilla Tammelassa. Alueen muissa osissa merkkejä esihistoriallisesta ja historiallisesta asutuksesta on siellä täällä harvakseltaan, enimmäkseen pienipiirteisten joki- ja järvireittien tuntumassa sekä moreenimuodostumiin tukeutuvana ns. drumliiniasutuksena. Alueen halki kulkee Hämeen Härkätie. Alueen nykymaisemalle on tyypillistä metsäisyys, runsaslukuiset pienet järvet, suot ja vähälukuiset pienet peltoalat. Järviylängöllä on erämaisuutensa vuoksi merkitystä laajana eteläsuomalaisena vihervyöhykkeenä.

Kuva 50.
Renko, Nevilä. Hämeen liitto/Lentokuva Vallas, 2002

Kuva 51.
Hausjärvi, Puujaa. Hämeen liitto/Lentokuva Vallas, 2002

Hämeen järviylängön viljelymaisemat

Hämeen järviylängön viljelymaisemille on tyypillistä laaksojen sekä moreeni- ja harjuselänteiden mosaiikkimainen vuorottelu. Maisemassa se näkyy peltojen ja metsäsaarekkeiden pienialaisena vuorotteluna sekä kumpuilevina viljelyaukeina. Alueella on paljon peltoja, joiden maaperä on hietaa tai hiesua. Pienehköt järvet ja joet kuuluvat enimmäkseen Vanajaveden valuma-alueeseen, mutta etelästä on yhteys myös Vantaanjokeen. Vanha asutus on hakeutunut enimmäkseen nimenomaan jokireittien varteen, mutta myös harjujen liepeille sijoittuvaa vanhaa asutusta on ainakin Kormun tienoilla. Selvimmät vanhan asutuksen vyöhykkeet ovat Loppijärven-Tervajoen, Kaartjoen ja Renkajoen varsilla. Aluetta halkoo keskiaikaisperäinen Loppijärven itärantaa kulkeva Helsingin ja Hämeenlinnan välinen maantie. Pohjoisessa taas Hämeen Härkätie kulkee Rengon kirkonkylän kautta. Nykymaisemaa leimaa edelleen maisemallinen pienipiirteisyys ja pitkän historian tuntu. Uusimpiin maiseman muutoksiin kuuluvat kantatie 54:n rakentaminen sekä lisääntyvä loma- ja pientaloasutus erityisesti Lopella.

Salpausselän-Puujokilaakson viljelymaisemat

Salpausselän-Puujokilaakson viljelymaisemille on tyypillistä laajojen tasaisten tai loivasti kumpuilevien peltoaukeiden ja korkealle kohoavien harju- ja moreenimuodostumien vuorottelu. Alue on kokonaisuutena alavaa. Vesitöistä merkittävin on Mommilanjärvestä alkava Puujoki, joka luikertelee syvässä uomassaan peltojen halki kohti Vanajavettä. Muita asutushistoriallisestikin merkittäviä jokia ovat Riihimäeltä alkunsa saava Vantaanjoki ja pienempi niinikään Suomenlahteen laskeva Mustijoki. Alue on vanhimmin asuttua Hämettä ja Suomea: kivikauden ihminen vaelsi itänne idän suunnalta heti jääkauden jälkeen, pitkin silloisten Itämeren vaiheiden rantojen tuntumassa olevia Salpausselkiä pitkin. Kivikautisia löytöjä onkin tältä alueelta runsaasti. Alueen merkitys kasvoi keskiaikaisen Helsingistä Hämeenlinnaan kulkevan maantien ansiosta. Uuden ajan asutusta on Kuninkaankartaston mukaan erityisesti harjujen ja niitä myötäilevien maanteiden tuntumassa. Osa nykyisistä laajoista pelloista on otettu viljelykäyttöön vasta viimeisen kahdensadan vuoden aikana. Alueen nykymaisemaan kuuluvat valtakunnalliset liikenneväylät, joista maisemallista vaikutuksiltaan suurimmat ovat Tampereen ja Helsingin välinen moottoritie ja rautatie.

Kuva 52.
Janakkala, Kesijärvi. Hämeen liitto/Lentokuva Vallas, 1992

Janakkalan korpiylänkö

Janakkalan korpiylänkö on erämaista moreeni- ja harjuselännettä. Harvaan asuttu alue on ylävää ja metsäistä, vesistöt ja viljelyalueet ovat pienialaisia. Osa alueesta on jääkauden jälkeen vedenkoskematonta seutua. Alueella on harjuja ja moreenimuodostumia sekä korkeita, yli 180 m meren pinnasta kohoavia kohtia. Kiinteitä muinaisjäännöksiä alueelta tunnetaan vain vähän, mutta irtaimia muinaisesineitä on löytynyt joiltakin alueen osilta runsaasti. Keskiaikainen ja 1700-luvun asutus on keskittynyt alueen itäosan harjuselänteiden ja alueen länsiosaa leikkaavan Ylisen Viipurintien tuntumaan sekä satunnaisemmin joihinkin drumliineihin tukeutuen. Myös toisen Salpausselän suuntaisesti näyttää olleen 1500-1700 –luvuilla harvahko asutusvyöhyke. Kuninkaankartastossa on lisäksi Janakkalan ja Lammin välinen harjua myötäilevä tieyhteys, joka on edelleen osin olemassa.

Kuva 53.
Janakkala, Hakoinen. Hämeen liitto/Lentokuva Vallas, 2002

Vanajaveden laakso

Vanajaveden laakso on Suomen asutus- ja kulttuurihistorian merkittävimpiä seutuja. Kokemäenjokeen laskeva Vanajaveden pitkä vesireitti on kautta aikain tuonut asutusta ja välittänyt samalla kulttuuri- ja muita vaikutteita rannikolta sisämaahan. Korkeustasoltaan Vanajaveden laakso on maakunnan alinta aluetta. Vesistön suuntaisesti kulkevat harjuselänteet rajaavat alavaa aluetta, joka on pienilmastoltaan ihmiselle ja viljelylle suotuisa. Maisemakuvassa vallitsevia ovat vesistöt, harjut ja hyvin pitkään viljelyssä olleet pellot. Hämeen esihistorian merkittävimmän jakson, rautakauden asutus keskittyy paljolti Vanajaveden laaksoon. Sen aikaiset linnavuoret, röykkiöhaudat sekä kuppi- ja miekanhiontakivet ovat muinaisjäännöksinä mitä näyttävimpiä. Vanajaveden linnavuoret muodostavat maassamme ainutlaatuisen yhtenäisen ketjun. Keskiajan monumentteja ovat Hämeen linna ja useat keskiaikaiset kirkot. Myöhempien aikojen alueelle ominaisia kulttuuripiirteitä ovat Hämeenlinnan 1639 perustettu kaupunki, lukuista kartanot ja eriaikaiset maanpuolustukseen liittyvät monumentit. Vanajaveden laakson maisemalle antavat leimansa myös maan vanhin rautatie ja uudemmista suurista liikenneväylistä erityisesti Tampereen ja Helsingin välinen moottoritie.

Kuva 54.
Hauhon kirkonkylä. Hämeen liitto/Lentokuva Vallas, 1999

Hauhon reitin vesistö- ja viljelymaisemat

Hauhon reitin vesistö- ja viljelymaisemiin sijoittuu useita Hämeen suurimmista järvistä. Kaikki vesistöt kuuluvat Kokemäenjoen vesistöön, jonka kulttuurihistoriallinen merkitys näkyy seudun tiheänä vanhana asutuksena ja lukuisina muinaisjäännöslöytöinä. Monin paikoin maanviljelys ja asutus ovat jo rautakautista perua. Keskiaikaisia kirkkoja ja teitä on alueella useita. Alueelle on ominaista myös vanhaa perua oleva kartano- ja talonpoikaiskulttuuri. Maisemakuvaa hallitsevat suurien ja runsaslukuisten vesistöjen lisäksi komeat harjut, moreenimuodostumat ja niiden liepeillä loivasti kumpuilevat pellot. Laaksomaisesta yleisluonteestaan huolimatta seudulla on korkeita yli 180 m meren pinnasta kohoavia kohtia ja jääkaudenjälkeen vedenkoskemattomia alueita, jotka ovat jääneet metsäisiksi. Metsäisille alueen osille oman leimansa antavat pienialaiset lehdot.

Kuva 55.
Lammin Evo. Hämeen liitto/Lentokuva Vallas, 1992

Evon metsäylänkö

Evon metsäylänkö on yksi Hämeen suurista luonnonmaiseman leimaamista seuduista. Harvaan asuttu, enimmäkseen moreeni- sora- ja hiekkapohjainen alue on maakunnan ylävintä seutua, Alueen vähät vesistöt ovat pienipiirteisiä. Hämeen korkeimmat pisteet kohoavat täällä yli 190 metriä merenpinnasta. Jääkauden jälkeen vedenkoskematonta aluetta on runsaasti. Muinaisjäännöksiä on alueelta tiedossa vain vähän. 1500- ja 1700 –lukujen asutusta on harvakseltaan alueen eteläosassa. Evolla sijaitsee maan vanhin metsäalan oppilaitos, jonka nykyisellekin toiminnalle alueen erämainen luonne on tärkeä. Nykyisin seudulla on merkitystä laajana eteläsuomalaisena virkistys- ja retkeilyalueena.

3.3 Hämeen kulttuuriympäristövyöhykkeet

Kulttuuriympäristövyöhykkeitä havainnollistava kartta antaa yleispiirteisen kuvan siitä, miten esihistoriallisen ja historiallisen ajan asutus on Hämeessä kokonaisuutena kautta aikain sijoittunut. Kartta perustuu paikkatietoaineistojen päällekkäiseen tarkasteluun. Kartan pohjana ovat olleet muinaisjäännöksiä, 1500-luvun asutusta, 1700-luvun asutusta kuvaavat kartat sekä valtakunnallisesti ja maakunnallisesti arvokkaiksi määriteltyjen kulttuuriympäristöjen kartat.

Hämäläisessä maisemassa asutus on eri aikoina kerrostunut maiseman tiettyihin osiin. Ihminen on ottanut maisemasta käyttöönsä ensin ne alueet, jotka kunkin ajan elinkeinoille ja asumistavoille ovat olleet kaikkein suotuisimmat. Vuosituhansien saatossa inhimillinen toiminta näyttää keskittyneen erityisesti vesistöjen ja harjujen liepeille sekä maan muihin osiin johtavien teitten varteen. Harjuihin ilman vesistöä tukeutuva asutus on ollut Hämeessä yllättävänkin runsasta.

Näille ihmisen käyttöönsä ottamille maiseman osille on muodostunut kulttuuriympäristövyöhykkeitä, alueita joilla on asuttu ja eletty ainakin jonakin aikakautena. Joiltakin alueilta asutus on välillä tai joksikin aikaa taantunut, loppunut kokonaankin. Monille Hämeen kulttuuriympäristövyöhykkeen osille on kuitenkin tyypillistä, että asutus on jatkunut samoilla paikoilla katkeamatta jääkaudesta nykypäivään. Erityisesti tällaisilla alueilla nykymaisemassa on vahvasti aistittavissa pitkän historian tuntu.

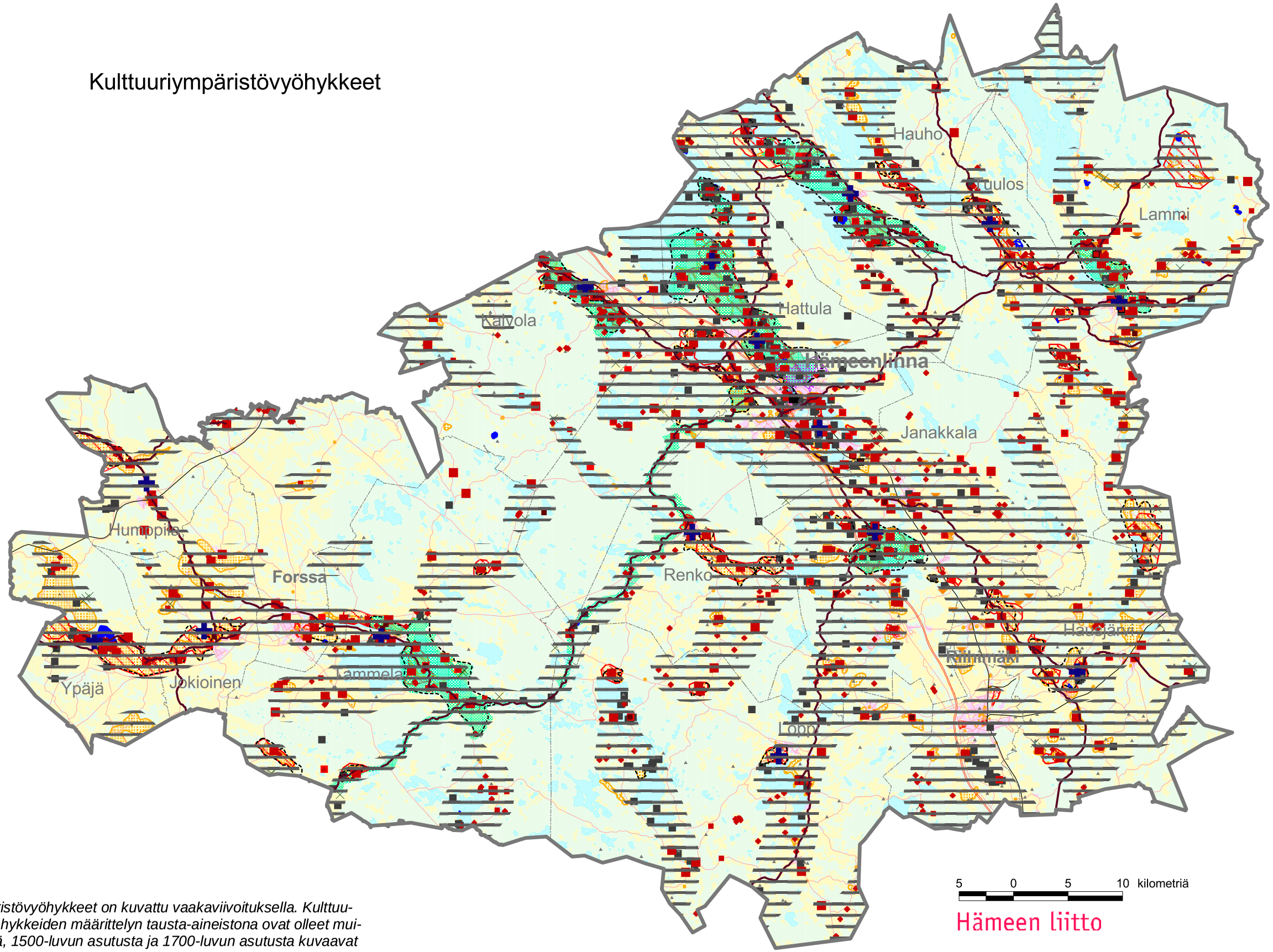
Kuva 56.
Hauhon Alvettulassa asutus on jatkunut katkeamatta rautakaudesta nykypäivään.Hämeen liitto /Lentokuva Vallas, 2001

Kuvat 57 ja 58.
Alvettulassa muinaisjäännöksiä on runsaasti niin pelloilla kuin pihapiireissäkin. Hämeen liitto/Minna Seppänen, 2001

Kulttuuriympäristövyöhykkeet

Kuva 59.
Kulttuuriympäristövyöhykkeet on kuvattu vaakaviivoituksella. Kulttuuriympäristövyöhykkeiden määrittelyn tausta-aineistona ovat olleet muinaisjäännöksiä, 1500-luvun asutusta ja 1700-luvun asutusta kuvaavat kartat sekä valtakunnallisesti ja maakunnallisesti arvokkaiksi määriteltyjen kulttuuriympäristöjen kartat. Karttamerkinnät on esitetty näiden teemakarttojen yhteydessä raportin alkuosassa.

4 KULTTUURIMAISEMA MAAKUNTAKAAVASSA

4.1 Maisema ja kulttuurimaisema alueidenkäytön suunnittelussa

Hämeen maakunnallinen maisemaselvitys on laadittu Kanta-Hämeen maakuntakaavan tausta-aineistoksi. Hämeen aluetta analysoitiin ensimmäistä kertaa kokonaisuutena maisemarakenteen ja maiseman kulttuurihistoriallisen kehityksen näkökulmasta. Selvitys tuotti maakuntakaavan suunnittelun pohjaksi kokonaisvaltaista ja kartallisen esitystapansa vuoksi uudenlaista tietoa, joka on edelleen sovellettavissa kuntienkin alueidenkäytön suunnitteluun.

Selvityksen sisältö painottuu kulttuurimaisemaan. Maakuntakaavoituksessa maisema on ymmärrettävä luonnonmaiseman ja kulttuurimaiseman muodostamana kokonaisuutena. Rakennettu ympäristö, jonka suurien rakenteiden suunnittelu on maakuntakaavoituksen keskeisiä tehtäviä, on osa kulttuurimaisemaa.

Maakuntakaavoituksen vaikutukset maisemaan ovat huomattavat. Rakentamiskäyttöön osoitettavat alueet, uudet tiet, sähkö- ja muut yhdyskuntatekniset linjat ja maa-ainesten ottoalueet vaikuttavat merkittävästi maisemakuvaan. Maisemaselvityksen kartallistetulla maisematiedolla on merkitystä myös arvioitaessa maa-alueiden soveltuvuutta erilaisiin käyttötarkoituksiin.

4.2 Maisema seutukaavassa

Voimassa olevassa, ympäristöministeriön 1998 vahvistamassa seutukaavassa maisemaa ja kulttuurimaisemaa on otettu huomioon monin eri tavoin. Maisemallisten näkökohtien huomioon ottaminen on jo pitkään ollut luonteva osa Kanta-Hämeen alueidenkäytönsuunnittelua. Maiseman arvokkaita piirteitä on varjeltu monipuolisesti ja monenlaisin kaavallisin keinoin: osoittamalla rakentamisesta vapaaksi jääviä alueita maankäyttömerkinnöin, erilaisin osa-aluemerkinnöin ja kohdemerkinnöin.

Maisemaa suojelevia merkintöjä ovat mm. luonnonsuojeluohjelmiin perustuvat suojelualuemerkinnät (S1, SL), maa- ja metsätalousalueita osoittavat merkinnät (MT, MY) sekä viher- ja virkistysalueita osoittavat merkinnät (VR, VL) Kulttuurimaisemaa koskevia merkintöjä ovat esimerkiksi muinaisjäännöksiä ja rakennussuojelukohteita osoittavat aluevaraus- ja kohdemerkinnät (SM ja S2). Tärkeimpiä laajoja kulttuurimaisemia on osoitettu arvokaan maisema-alueen osa-aluemerkinnällä (ma). Näistä osa-aluemerkintä ma perustuu lähinnä Kanta-Hämeen kulttuurihistorialliset kohteet –julkaisun laajimpiin kulttuurimaisema-alueisiin.

4.3 Maisema maakuntakaavassa

Maankäytön suunnittelussa maisemaan liittyvän taustatiedon vaatimustaso on yleisesti ottaen viime vuosina noussut. Uusimmat kansainväliset tavoitteet tulevat Euroopan maisemasopimuksesta, jonka alueidenkäyttöön liittyviin haasteisiin vastaamiselle tämä Hämeen maakunnallinen maisemaselvitys antaa hyvät lähtökohdat.

1990-luvun ensimmäiselle puoliskolle ajoittuvan seutukaavan suunnitteluvaiheen jälkeen on valmistunut monia uusia sekä valtakunnallisia että maakunnallisia maisemaan ja liittyviä aineistoja. Monia seutukaavan jälkeen tuotettujen maisemaan liittyvien selvitysten tai muiden aineistojen asiasisältöjä on ennakoidusti otettu huomioon jo seutukaavassa. Seutukaava onkin maakuntakaavan tärkein lähtöaineisto myös maisemaan liittyvien kysymysten osalta. Jotkut alueet ovat nostaneet statustaan arvoluokituksissa, ja joidenkin arvoluokitusten painoarvo on lainsäädännön uudistusten myötä kasvanut.

Luonnonympäristön uusista aineistoista merkittävin ovat eurooppalaisen Natura 2000 –verkoston alueet, joista erityisesti laajoilla alueilla on merkitystä osana hämäläisen maiseman maakunnallisiakin erityispiirteitä ja jotka pääosin sisältyvät maakäyttöratkaisuina jo seutukaavaan. Muita uusia maisemaan liittyviä lähtöaineistoja ovat mm. kallio- ja moreenialueisiin liittyvät selvitykset.

Maisemaan liittyvä kulttuuriympäristötieto on seutukaavan jälkeen täydentynyt niinikään. Muinaisjäännöksiä on löytynyt lisää, rakennetun ympäristön maakunnallinen luettelo on päivitetty, perinnemaisemat (perinnebiotoopit) on inventoitu kokonaisvaltaisesti. Maakunnallinen maisemaselvitys on tuottanut kokonaisvaltaista uutta tietoa.

Kansallisista lähtöaineistoista kulttuurimaiseman kannalta merkittävin on maisema-aluetyöryhmän mietintö, jonka perusteella valtioneuvosto vuonna 1995 vahvisti valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet. Näistä seitsemän sijoittuu Hämeeseen. Vanajaveden laakso sai myös kansallismaiseman statuksen ja myöhemmin osa siitä kansallisen kaupunkipuiston statuksen.

Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet on valittu antamaan kokonaiskuva koko maan maisemallisesta luonteesta. Maakunnallisesta näkökulmasta ne eivät riittävässä määrin kuvaa Hämeen maiseman maakunnallisia ominaisuuksia ja erityispiirteitä. Tällä selvityksellä luodaan pohja Hämeen maakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden määrittelylle.

Maakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet on tarkoitus määritellä maakuntakaavan suunnittelun yhteydessä tämän selvityksen pohjalta. Maakunnallisten maisema-alueiden suunnittelussa pohjataan tässä selvityksessä luotuun maakunnalliseen maisematyypitykseen, kulttuuriympäristövyöhykekarttaan ja maakunnallisten maisema-alueiden kriteeristöön. Taustalla ovat lisäksi työhön liittynyt maisemakuvan arviointi maastossa ja kuntien kanssa tehty yhteistyö.

4.4 Maakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden valintaperusteet

Arvokkaiden maisema-alueiden maakunnalliset arvostusperusteet on luotu tätä selvitystä ohjanneessa työryhmässä, jotta valinta maakuntakaavaan olisi mahdollista tehdä tasapuolisesti ja ottaa huomioon erilaiset arvot. Alueiden valinnassa kiinnitetään huomiota luonnonpiirteisiin, kulttuuripiirteisiin, maisemakuvaan ja käyttöarvoon.

Luonnonpiirteet

1. Edustavuus
   - onko maakunnan maisematyypille ominaisia luonnonpiirteitä
2. Alkuperäisyys
   - miten hyvin säilynyt, onko vaurioita
3. Liittyminen luonnonsuojelualueisiin
   - lain nojalla suojeltuihin arvokkaisiin alueisiin liittyminen

Kulttuuripiirteet

1. Edustavuus
   - onko maakunnan maisematyypille ominaisia piirteitä
2. Ajallinen kerroksisuus
   - miten ihmisen toiminta alueella ajoittuu
3. Alkuperäisyys
   - miten hyvin säilynyt alkuperäisenä, onko häiriöitä
4. Harvinaisuus
   - onko harvinaisia, ainutlaatuisia piirteitä
5. Historiallinen merkittävyys
   - onko jokin tapahtuma, toiminta, henkilö tai arvostus antanut paikalle erityistä merkitystä

6. Symboli- ja identiteettiarvot
   - alueen valtakunnallinen, maakunnallinen tai paikallinen merkitys
7. Liittyminen arvokkaisiin kulttuuriympäristöihin
   - kiinteät muinaisjäännökset, rakennettu kulttuuriympäristö, perinnemaisemat, valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet

Maisemakuva

1. Edustavuus
   - miten hyvin maakunnan maisematyypin piirteet näkyvät
2. Eheys ja yhtenäisyys
   - onko maiseman kokonaiskuva eheä
3. Vaihtelevuus ja monipuolisuus
   - onko maisema monipuolinen
4. Elämyksellisyys ja vaikuttavuus
   - miten maisema koetaan
5. Huomattavat yksittäiset maisemaelementit ja maisemaa jäsentävät osatekijät
   - miten maisema jäsentyy, miten hyvin rajautunut
6. Esteettiset arvot
   - maiseman kauneus

Käyttöarvo

1. Nykyinen toimivuus ja käyttö
   - missä käytössä alue on, tukeeko nykyisen maiseman säilymistä
2. Opetus ja tutkimus
   - onko opetus- tai tutkimuskäyttöä
3. Maankäytön suunnittelu
   - mitkä ovat alueen maankäyttösuunnitelmat
4. Herkkyys ristiriitaisille maankäyttötavoitteille
   - mikä on maiseman sietokyky
5 .Alueen saavutettavuus
   - onko alue hyvin saavutettavissa, onko matkailullista merkitystä

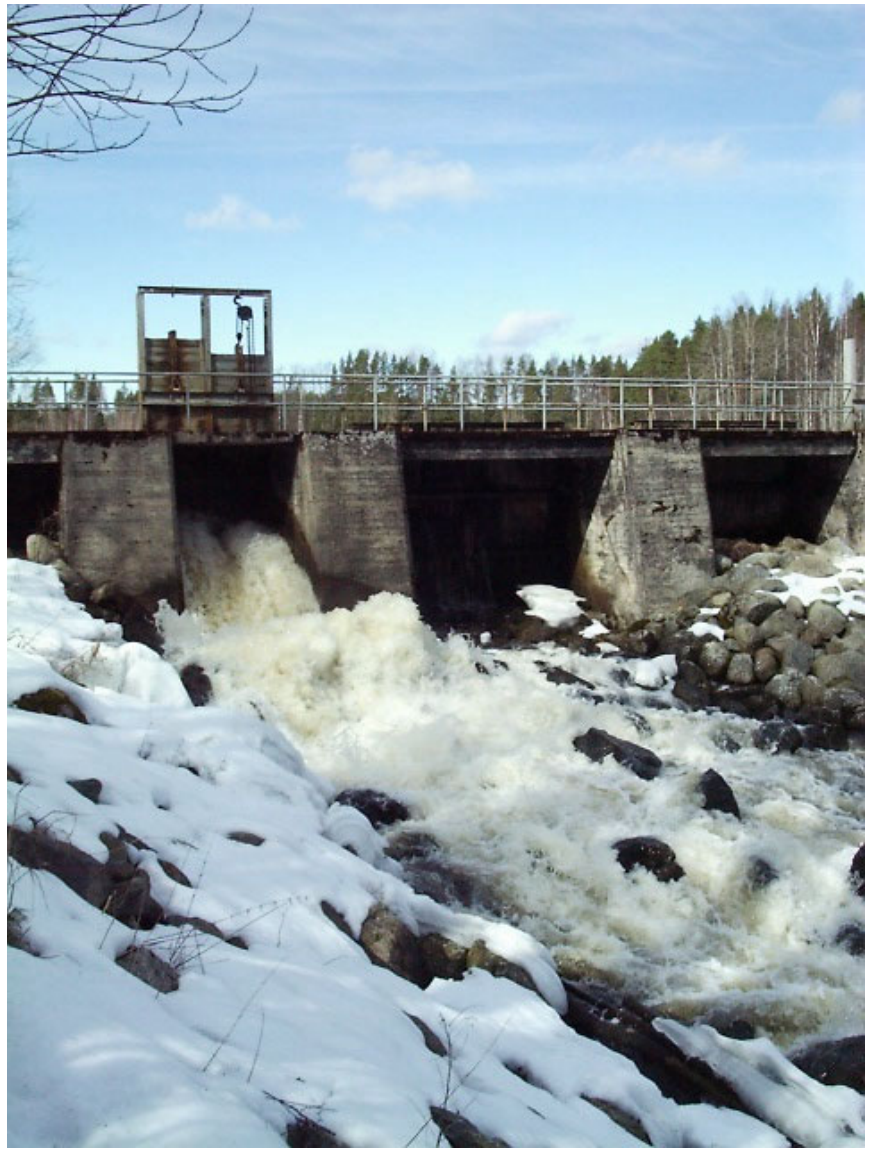
4.5 Selvityksen muu käyttö ja maakuntakaavan toteuttaminen

Maakunnallisen maisemaselvityksen ja sitä seuraavien maakuntakaavan maisemaa koskevien merkintöjen toivotaan olevan alku Hämeen maisemanhoidon määrätietoiselle, kokonaisvaltaiselle ja tavoitteelliselle kehittämiselle. Hämäläisen maiseman ja muun kulttuuriympäristön symboliarvo on kansallisestikin suuri. Maakunnan viihtyisyyden ja vetovoimaisuuden kehittämisessä hyvin hoidettu maisema voisi olla menestystekijä – ainekset siihen ovat hyvät.

Tämä Hämeen ensimmäinen maakunnallinen maisemaselvitys on tehty nopealla aikataululla ja yleispiirteisesti, vastaamaan maakunnallisen alueidenkäytön suunnittelun kiireellisimpiin tarpeisiin. Selvitys toivottavasti auttaa kirkastamaan kuvaa siitä, mihin maakunnallisen maisematiedon syventämisessä seuraavaksi kannattaisi keskittyä. Kokonaan uusia haasteita avautuu paikalliselta tasolta.

Tulevien vuosien haasteita ovat mm. maiseman kulttuurihistoriallisen tiedon syventäminen, maisemarakenteeseen liittyvän tiedon tarkentaminen ja maisemakuvaan liittyvien esteettisten arvojen ja ympäristöpsykologisten elementtien arviointi. Erityisesti tarkentavaa tutkimusta tarvittaisiin valtakunnallisesti ja maakunnallisesti arvokkailla maisema-alueilla.

Korkeatasoista maisematietoa tullaan jatkossa tarvitsemaan sekä maakunnallisessa että kunnallisessa alueidenkäytön suunnittelussa. Muita mahdollisia maisematiedon käyttäjiä ovat esimerkiksi rakentamisen ohjaus ja suunnittelu, matkailun toimiala, maakunnan omat viheralan oppilaitokset sekä erilaiset ympäristöalan ja kotiseututyön järjestöt.

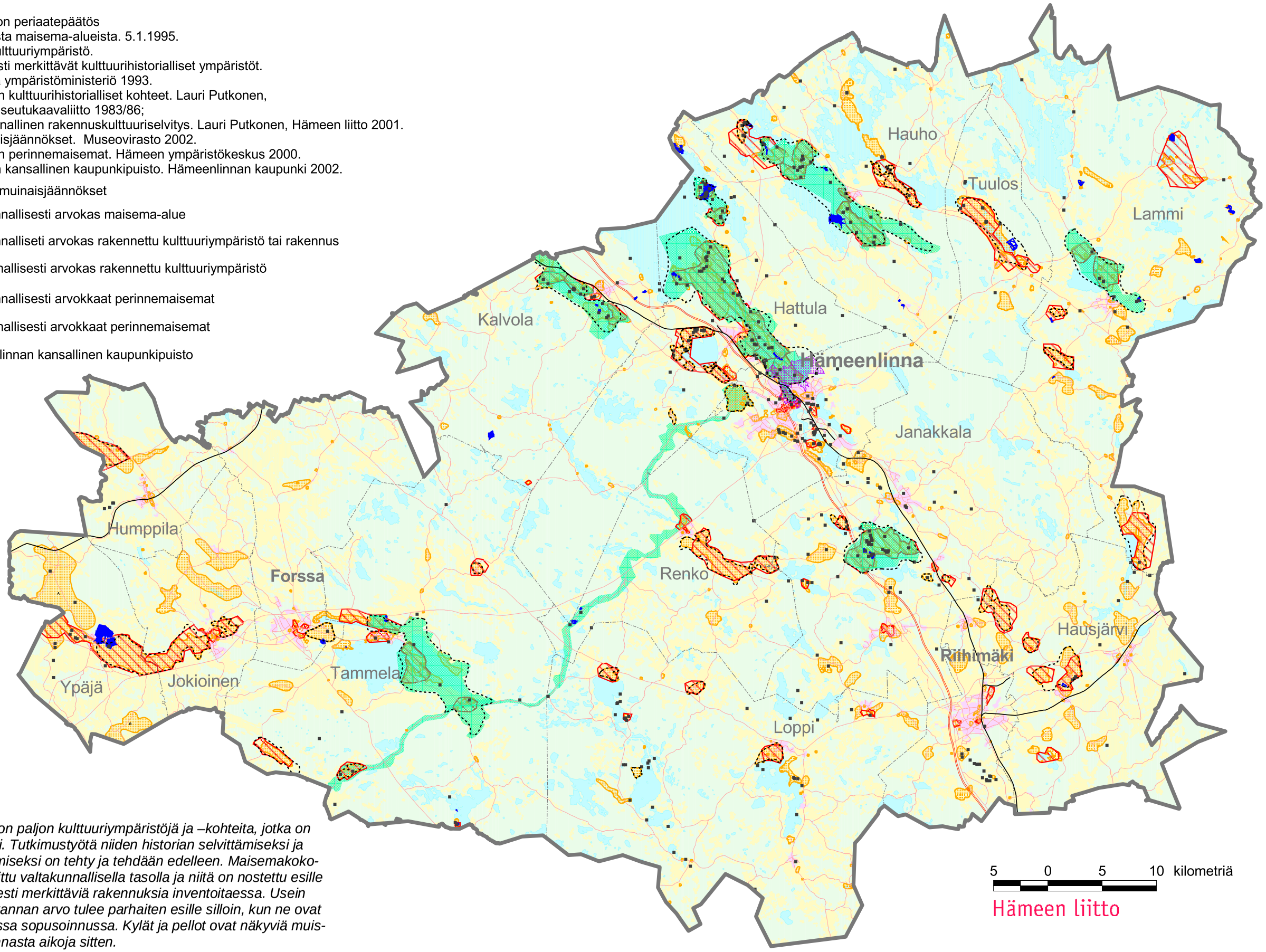

Kuva 60.
Porraskosken pato Lammilla. Alueella on hienojen luontoarvojen lisäksi merkittäviä kulttuurihistoriallisia arvoja. Hämeen ympäristökeskus/Teija Ahola, 2001

Valtakunnallisesti ja maakunnallisesti arvokkaat kulttuuriympäristöt

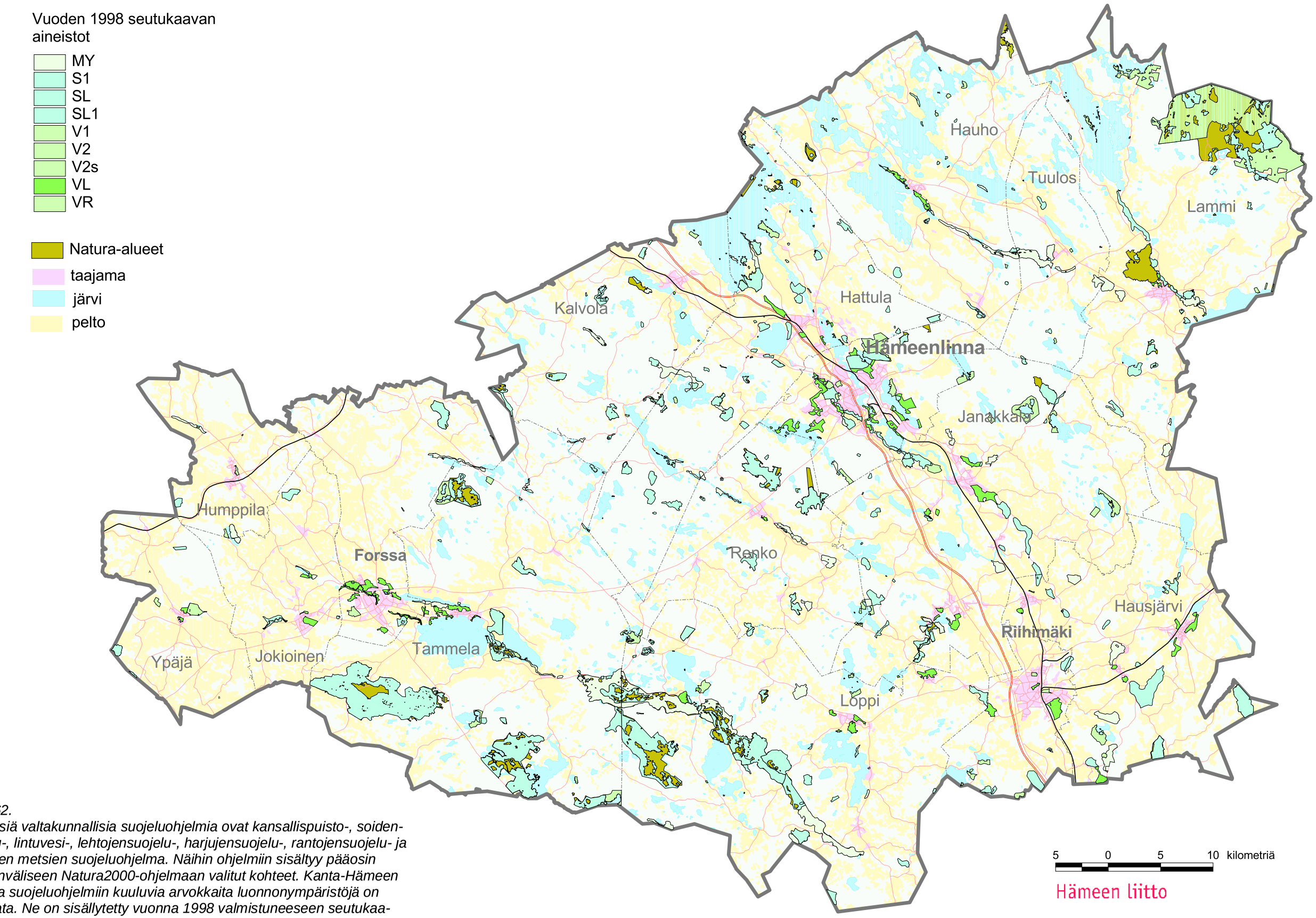
Lähteet:
- Valtioneuvoston periaatepäätös
 valtakunnallisista maisema-alueista. 5.1.1995.
- Rakennettu kulttuuriympäristö.
Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt.
Museovirasto ja ympäristöministeriö 1993.
- Kanta-Hämeen kulttuurihistorialliset kohteet. Lauri Putkonen,
Kanta-Hämeen seutukaavaliitto 1983/86;
Ypäjän maakunnallinen rakennuskulttuuriselvitys. Lauri Putkonen, Hämeen liitto 2001.
- Kiinteät muinaisjäännökset. Museovirasto 2002.
- Kanta-Hämeen perinnemaisemat. Hämeen ympäristökeskus 2000.
- Hämeenlinnan kansallinen kaupunkipuisto. Hämeenlinnan kaupunki 2002.

- Kiinteät muinaisjäännökset
- Valtakunnallisesti arvokas maisema-alue
- Valtakunnalliseti arvokas rakennettu kulttuuriympäristö tai rakennus
- Maakunnallisesti arvokas rakennettu kulttuuriympäristö
- Valtakunnallisesti arvokkaat perinnemaisemat
- Maakunnallisesti arvokkaat perinnemaisemat
- Hämeenlinnan kansallinen kaupunkipuisto

Kuva 61.
Kanta-Hämeessä on paljon kulttuuriympäristöjä ja –kohteita, jotka on todettu arvokkaiksi. Tutkimustyötä niiden historian selvittämiseksi ja arvostuksen lisäämiseksi on tehty ja tehdään edelleen. Maisemakokonaisuuksia on tutkittu valtakunnallisella tasolla ja niitä on nostettu esille kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakennuksia inventoitaessa. Usein vanhan rakennuskannan arvo tulee parhaiten esille silloin, kun ne ovat ympäristönsä kanssa sopusoinnussa. Kylät ja pellot ovat näkyviä muistoja ihmisen toiminnasta aikoja sitten.

Arvokkaat luonnonympäristöt

Kuva 62.
Keskeisiä valtakunnallisia suojeluohjelmia ovat kansallispuisto-, soidensuojelu-, lintuvesi-, lehtojensuojelu-, harjujensuojelu-, rantojensuojelu- ja vanhojen metsien suojeluohjelma. Näihin ohjelmiin sisältyy pääosin kansainväliseen Natura2000-ohjelmaan valitut kohteet. Kanta-Hämeen alueella suojeluohjelmiin kuuluvia arvokkaita luonnonympäristöjä on noin sata. Ne on sisällytetty vuonna 1998 valmistuneeseen seutukaavaan. Lisäksi seutukaavassa on esitetty luonnonympäristöiltään arvokkaita kohteita, jotka ovat maa- ja metsätalousalueella tai virkistysalueina. Merkinnät: MY, Maa-- ja metsätalousvaltainen alue, luonnonsuhteiltan ja maisemaltaan arvokas alue. S1, SL, SL1, Suojelualue. V1, V2, V2s, VR, Virkistysalue. VL, Lähivirkistysalue

Lähteet

AARTOLAHTI, TOIVE. Suomen maankamaran vaiheet. *Terra 102/4*. Vammala 1990.

AHTELA, IRMELI (toim.). Hämeen maakunnan hajakuormitusselvitys. Vesi- ja ympäristöhalllitus. Nro 576. Helsinki 1994

ALANEN, TIMO, KEPSU, SAULO. Kuninkaan kartasto 1776 - 1805. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Tampere 1989.

ALANEN, TIMO. Virsta väärään, Vanhan - Tammelan kirkkotie. Forssa 1991.

Arvokkaat maisema-alueet. Maisema-aluetyöryhmän mietintö I (Maisemanhoito) ja II (Arvokkaat maisema-alueet). Ympäristöministeriö, mietintö 66/1992. Helsinki 1993.

EKHOLM, MATTI. Suomen vesistöalueet. Vesi- ja ympäristöhallitus. Helsinki 1993

HAAVISTO-HYVÄRINEN, MAIJA. Puhelinkeskustelu

Harjujen Hausjärvi. Kotiseutukirja 1. Hausjärvi-seura. Riihimäki 1998.

HEIKKILÄ, TAPIO. Suomalainen kulttuurimaisema. 2000

HIEKKANEN, MARKUS, HÄRME, JUSSI. Rengon historia. Jyväskylä 1993.

HIRVONEN, MARJA. Hämeen kiviainesten käyttöselvitys. Hämeen liiton julkaisu II:188. Hämeenlinna 2001

HUURRE, Matti, Kivikauden Suomi. Keuruu 1998

Hämeen Härkätie. Maisemanhoidon yleissuunnitelma Hämeenlinnasta Tammelaan. Hämeen tiepiiri 1997.

Hämeen seutukaava. Hämeen liitto. Julkaisu IA:15. Hämeenlinna 1998.

HÄRMÄ, PAAVO. Hämeen rakennuskiviesiintymien etsintäkartoitus. Hämeen liitto V:43. Hämeenlinna 1998

HÄYRYNEN, MAUNU. Keskustelu

KALLIOLA, REINO. Suomen kasvimaantiede. 1973

Kanta-Hämeen sora ja hiekkavarojen käyttöselvitys, Hämeenlinnan seutu. Kanta-Hämeen seutukaavaliitto. Julkaisu II:164. Hämeenlinna 1989. Lehtojensuojelutyöryhmän mietintö. Komiteanmietintö 1988:16. Ympäristöministeriö. 1988

LIEDENPOHJA - RUUHIJÄRVI, MARITTA. Keskustelu

LOUNATVUORI, IRMA, PUTKONEN, LAURI, toim., Rakennusperintömme, kulttuuriympäristön lukukirja. Ympäristöministeriö ja museovirasto. Hämeenlinna 2001.

LUOSTARINEN, MATTI, YLI-VIIKARI, ANJA (toim.). Maaseudun kulttuurimaisemat. Maatalouden tutkimuskeskus. Suomen ympäristökeskus. 1997

Maankäyttö- ja puustotulkinta. Maanmittauslaitos, 2000.

Maisema ja rakennettu ympäristö. Teknillinen korkeakoulu. Julkaisu A 21. 1978

Maiseman muisti. Museovirasto. Helsinki 2001

MATISKAINEN, HEIKKI, Riihimäen esihistoria. Hämeenlinna 2002.

MAURANEN, TAPANI, toim. Tuhat vuotta tietä, kaksisataa vuotta tielaitosta I. Helsinki 1999.

MIKKOLA, MARJA. Vanajaveden laakson maisemaselvitys –Hattula, Hämeenlinna. Hämeen ympäristökeskuksen moniste 20/2002.

Moreenimuodostumien valtakunnallisen inventointiprojektin tietokannan tulosteraportti Hämeen liiton alueelta. Geologian tutkimuskeskus. Espoo 2002.

MUURIMÄKI EERO. Sukupolvien ketju. Sisämaan esihistoriaa. Saarijärven museon julkaisuja 3. 1992

Natura 2000 – ohjelma. Ympäristöministeriö.

Numeerinen kallioperäaineisto. GTK, 1998.

Numeerinen korkeusmalli. Maanmittauslaitos, 1997.

Numeerinen maaperäaineisto. GTK, 1997.

Numeeriset maastokartta-aineistot, Maastotietokanta 1:10000, Topografikartta 1:50000. Maanmittauslaitos. (jatkuva päivitys).

OKSANEN JUHA. Itämeren ylin ranta eteläisessä Suomessa. Pro Gradu. Maantieteen laitos. Helsingin yliopisto. 1998

OKSANEN, JUHA. Puhelinkeskustelu

PALOPOSKI, TOIVO, J., Kauppa, käsityö ja teollisuus. Hämeen historia III:2. Hämeenlinna 1976.

Pohjois-Pohjanmaan arvokkaat maisema-alueet. Pohjois-Pohjanmaan liitto. Oulu 1997

Porvoonjokilaakson maisemaselvitys ja maisemahoidon yleissuunnitelma. Itä-Uudenmaan liitto. Julkaisu 69. 2001

PUTKONEN, LAURI, Kanta-Hämeen kulttuurihistorialliset kohteet, *Kanta-Hämeen seutukaavaliitto. Julkaisu II.125*. Hämeenlinna 1983. Toinen, korjattu painos 1986.

Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt. Museovirasto ja ympäristöministeriö. Helsinki 1993.

RAMSAY, CARL, GUSTAF. Matkapäiväkirja 1807. Suomalaisen kirjallisuuden seura. toim. Sampo Honkala. 1999

RAUTAMÄKI, MAIJA. Maakunnallinen maisemaselvitys Varsinais-Suomi. Varsinais-Suomen seutukaavaliitto. Ympäristöministeriö. 1990.

RAUTAMÄKI, MAIJA. Maisema rakentamisen perustana. Ympäristöministeriö. Helsinki 1989

SALMI, EIJA. Puhelinkeskustelu

SALO, UNTO, Ihmisen jäljet Satakunnan maisemassa. Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki 1997.

SALONEN, KIRSI, Ylinen Viipurintie. *Hämeen liiton julkaisu V:45*

SALONEN, VELI-PEKKA, ERONEN, MATTI, SAARNISTO, MATTI, Käytännön maaperägeologiaa. Turku 2002.

SARA, SANNA. Keskustelu

SAUKKONEN, JYRI, Kanta-Hämeen muinaisjäännökset. Kanta-Hämeen seutukaavaliitto, Museovirasto. *Kanta-Hämeen seutukaavaliitto. Julkaisu II:161*. Hämeenlinna 1988.

SOININEN, ARVO, M., Vanha maataloutemme. *Maataloustieteellinen aikakauskirja 46*. Helsinki 1975.

SOLANTIE, REIJO. Puhelinkeskustelu

Suomen kartasto. Geologia 123-126. Maanmittaushallitus. Suomen maantieteellinen seura. 1990

Suomen kartasto. Ilmasto 131. Maanmittaushallitus. Suomen maantieteellinen seura. 1986

Suomen kartasto. Maanpinnan muodot 121-122. Maanmittaushallitus. Suomen maantieteellinen seura. 1987

TALVIA, OUTI, Kanta-Hämeen perinnemaisemat. *Hämeen ympäristökeskus. Alueelliset ympäristöjulkaisut 157*. Hämeenlinna 2000.

TIKKANEN, MATTI, Suomen vesistöjen jääkauden jälkeinen kehitys, *Terra 102/4*. Vammala 1990.

TULONEN, ANNU, Hämeen alueellinen kulttuuriympäristöohjelma. *Hämeen ympäristökeskus. Alueelliset ympäristöjulkaisut 177*. Hämeenlinna 2000.

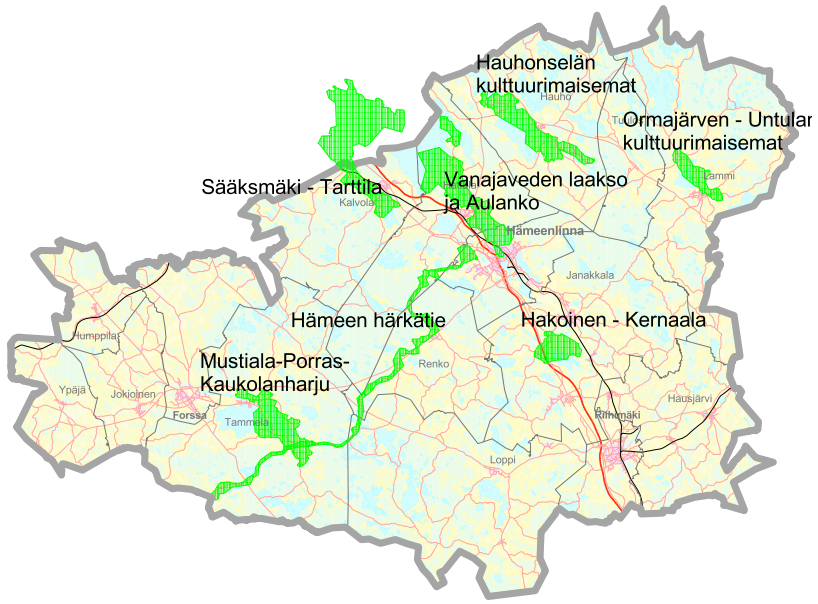
Valtioneuvoston periaatepäätös valtakunnallisesti arvokkaista maisema-alueista ja maisemanhoidon kehittämisestä 5.1.1995.

Vanajaveden laakson maisema, esihistoria, rakennettu kulttuuriympäristö ja luonto. *Hämeen ympäristökeskus 245*. Hämeenlinna 2001.

VUOKKO, SEPPO, Kukkatervehdys jääkaudelta. *Suomen Luonto. Elokuu 2002*.

Liite 1

Valtakunnallisesti arvokkaat maisema-alueet

Hakoinen – Kernaala

Sijainti: Janakkala, Hämeen lääni
Maisemamaakunta: Hämeen viljely- ja järvimaa, Keski-Hämeen viljely- ja järviseutu
Pinta-ala: 2 000 hehtaaria

Hakoisten – Kernaalan maisema-alue edustaa monia Keski-Hämeen viljely- ja järviseutua hyvin kuvastavia luonnon ja kulttuurihistorian ominaispiirteitä.

Maisemakuva

Hakoisten maisema on piirteiltään vaihtelevaa ja voimakkaiden geologisten pinnanmuotojen jäsentämää tasapainoista hämäläistä maanviljelymaisemaa.
Vuoret, laaksot ja kalliojyrkänteet luovat vaikuttavan kontrastin laajoille yhtenäisille viljelyksille. Maiseman kiintopisteenä toimii jylhä Hakoisten linnavuori arvokkaine muinaisjäännöksineen sekä sen juurella oleva Hakoisten kartano, joka luo maisemaan arvokkaan historiallisen leiman. Huomiota herättää lisäksi valtatieltä kartanoon johtava pitkä koivukuja, joka halkoo avointa viljelymaisemaa. Keskihämäläiseen maisemaan oleellisena liittyvää vesistöä edustavat Kernaalanjärvi, johon linnavuoren rinteet ja rantasavikot laskeutuvat, sekä kaksi viljelysten lomassa mutkittelevaa jokea.

Luonnonpiirteet

Alueen luonnonpiirteitä luonnehtivat voimakkaat geologiset muodostumat, laajat savikkotasangot sekä järvi ja mutkittelevat joet. Alueen pohjoisosassa on yksittäisiä harjumuodostumia ja itäosassa komea murroslaakso, jota reunustavat jyhkeät kalliojyrkänteet. Laakson pohjalla virtaa Räikkälänjoki. Kernaalanjärvi savikkorantoineen hallitsee alueen eteläosaa. Järven rannassa on lehtomainen metsäsaareke Niinisaari, ja linnavuoren kupeessa on kasvistoltaan arvokas vuorenaluslehto. Linnavuoren rinteillä kasvaa lisäksi uhanalaisia kasvilajeja, muun muassa kalkkia suosivaa päivännoutoa.

Kulttuuripiirteet

Hakoisten alueen pitkästä asutushistoriasta kertovat lukuisat rautakautiset kalmistolöydöt. Kulttuurihistorian kerroksellisuus on erikoisella tavalla nähtävissä alueen maisemakuvassa tänäkin päivänä. Myös alueen luonnonmaisemassa heijastuu monivuosisatainen kulttuurin vaikutus.
Hakoisten linnavuorta on todennäköisesti käytetty puolustustarkoituksiin jo esihistoriallisella ajalla. 1200-luvun keskivaiheilla Birger Jaarlin johtaman käännytystyön yhteydessä linna on luultavasti 1300-luvulla syrjäyttänyt Hakoisten linnan. Linnavuoren ympärillä on perustettu noin 188 hehtaarin suuruinen muinaismuistolain mukainen suoja-alue.
Linnavuoren juurella sijaitseva Hakoisten kartano liittyy olennaisesti alueen kulttuurihistoriaan. Sen rakennukset ja ympäristö ovat sekä kulttuurihistoriallisesti että maisemallisesti arvokkaita ja säilyneet perinteisissä asussaan. Rakennuksia ympäröi suuri englantilaistyylinen puisto. Kartanon komea päärakennus sekä pitkä koivukuja näkyvät jyrkkärinteistä linnavuorta vasten etäällä maisemassa.
Suomen ensimmäinen meijerikoulu perustettiin Hakoisiin vuonna 1869.
Alueella on kaksi muutakin mahtikartanoa, Monikkala ja Vanantaka, jotka sijaitsevat kumpikin laajojen viljelysten ja suuren puiston keskellä. Kartanot on rakennuksiltaan ja ympäristöltään hyvin säilyneitä ja perinteisiä. Janakkalan harmaakivikirkko on Hämeen nuorimpia keskiaikaisia kirkkoja. Kirkkoa ympäröivä kylä on säilynyt varsin hyvin perinteisessä asussaan.
Vanhasta hämäläisestä laidunkulttuurista kertoo valtatien varressa oleva laaja koivikkoinen hakamaa, jolla on merkittävä maisemallinen arvo.
Maisema-alueen länsiosan rikkovat vanha valtatie sekä uusi Helsinki – Hämeenlinna moottoritie. Alueen pohjoisosassa on joitakin maisemaa rumentavia sorakuoppia.

Vanajaveden laakso ja Aulanko

Sijainti: Hattula, Hämeenlinna; Hämeen lääni
Maisemamaakunta: Hämeen viljely- ja järvimaa, Keski-Hämeen viljely- ja järviseutu
Pinta-ala: 7 100 hehtaaria
Kuva: I osa, liitekartan kansi

Vanajaveden laakso on ikivanhaa Keski-Hämeen viljely- ja järviseudun kulttuurimaisemaa, jolle komeat harjuselänteet ja vesistöt luovat jylhät puitteet. Alueen arvo perustuu kauniin maiseman lisäksi ainutlaatuisiin kulttuurihistoriallisiin kohteisiin, joita ovat muun muassa vanhat linnat ja linnoitukset.

Maisemakuva

Maisema-alueella yhtyvät monipuolisesti kulttuuriin, vesistöihin ja geologisiin erityispiirteisiin liittyvät maisemaelementit. Seudulle ominaisia kulttuuripiirteitä edustavat vanhat kartanot ja erityisen arvokkaat keskiaikaiset rakennusmonumentit sekä niihin liittyvät miljööt. Maanviljelyn vauraus ja elinvoimaisuus näkyvät maisemassa. Alueen eteläosan maisemakuva on historiallisesti hyvin monikerroksista. Muinaiskaupungin löytöpaikka, keskiaikainen linnanmiljöö ja 1800-luvun puutalo- ja kasarmiarkkitehtuuri ovat sen elementtejä. Nämä yhdessä Aulangon ja koko Vanajavedenlaakson kanssa muodostavat ainutlaatuisen kokonaisuuden.
Vanajaveden laakson ja Vanajanselän vesistömaisemaan liittyvä Retulansaari on maisemakuvaltaan yhtenäinen alue. Saaren vanhoille kalmistoalueille on laidunnuksen seurauksena muovautunut katajaisia ketoja ja niittyjä. Nämä sekä vanha raittikylä saaren keskellä muodostavat harvinaisen eheän ja perinteisen pienen maisema-alueen. Suotaalassa kulttuurimaisemaa hallitsee Tyrvännön vanha puukirkko.

Luonnonpiirteet

Vanajaveden reittivesistön järvi- ja jokiketju kiemurtelee hyvin monimuotoisena alueen keskellä. Lepaan puutarhaoppilaitoksen puistojen ympäröimänä joki kapenee Lepaanvirraksi ja aukenee vähitellen Vanajaveteen. Harjumuodostumat rajaavat aluetta länsiosassa. Hattelmalan – Tenholan harjujakso on varsinkin pohjoisosissaan maisemallisesti huomattava. Tämä osa kuuluu valtakunnalliseen harjujensuojeluohjelmaan. Harju työntyy Vanajanselkään huomiota herättävänä. Vastakohtana maisema-alueen vaihteleville pinnanmuodoille ovat laajat viljavat rantasavikot.
Aulangon erikoislaatuisesta ja arvokkaasta luonnosta suuri osa on rauhoitettu luonnonsuojelulain nojalla. Aulangonjärvi on syntynyt geologisesti merkittävään murroslaaksojaksoon. Rauhoitettuja alueita Aulangon ohella ovat Metsänkylän kynäjalavalehto, Jumoinsuo sekä Tenholan rantalehto. Tenholassa oleva katajaketo on erittäin edustava, laaja hoidossa oleva perinnemaisema.
Retulansaari sijaitsee Vanajanselällä alueen koillisosassa. Saaren eteläkärjessä on rauhoitettu lehto ja sen rannoilla on laajoja kynäjalavaesiintymiä. Rehevien lehtojensuojeluohjelmaan kuuluvien lehtojen lisäksi Retulansaaressa on kasvillisuudeltaan ja kasvistoltaan edustavia pylväskatajaisia ketoja ja laidunniittyjä, joita laidunnetaan edelleen. Myös mm. Metsänkylässä on edustavia laidunniittyjä.

Kulttuuripiirteet

Vanajaveden laakso on asutukseltaan vanhimpia ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaimpia hämäläisseutuja. Monin paikoin kiinteä asutus on ainakin rautakautista perua. Alue on kulttuuripiirteiltään hyvin monipuolista ja monikerroksista.
Hämeen linna ympäristöineen on kulttuuri- ja rakennushistoriallisesti ainutlaatuinen kokonaisuus. Birger jaarli aloitti linnan rakentamisen 1200-luvun puolivälissä. Valmistumisestaan lähtien linna on ollut vankilana ja kruunun viljavarastona. Linna on restauroitu. Hämeen linnan maisemaa liittyvät Aulangon rantanäkymät puistoineen, puukujineen sekä linnavuori näkötorneineen.
Hattulan vanha kirkko eli Pyhän Ristin kirkko rakennettiin 1300-luvulla ja se on Turun tuomiokirkon ohella Suomen ainoita keskiaikaisia tiilikirkkoja. Katolisella ajalla se oli Hämeen emäkirkko ja laajalti tunnettu pyhiinvaelluspaikka. Näkyvällä paikalla sijaitseva kirkko on aiemmin muodostanut merkittävän maisemallisen elementin. Sen ympäristöä on kuitenkin vaurioitettu viime vuosikymmeninä harkitsemattomalla uudisrakentamisella.
Vanajaveden laakso on pitkään ollut viljeltyä vaurasta maatalousaluetta.
Maan viljavuuden ja edullisen ilmaston ansiosta myös puutarhaviljelyllä on pitkät perinteet. Keskihämäläiseen kulttuurihistoriaan liittyvät oleellisena vauraat talonpoikaiset tilat ja suuret kartanot vanhoine rakennuksineen, puistoineen ja puukujanteineen. Näillä on edelleen suuri merkitys Vanajaveden laakson perinteisessä maisemakuvassa. Ahlbackan, Elliälän ja Metsäkylän kartanot ovat merkittäviä ja hyvin säilyneitä kokonaisuuksia.
Lepaan 1400-luvun rälssisäteri rakennettiin keskeiselle paikalle Lepaanvirran rannalle. Paikka on tiettävästi ollut pakanuuden aikainen ylimyskeskus. Täällä on myös sijainnut Tyrvännön ensimmäinen kirkko, josta on jäänteenä pieni harmaakivinen sakasti. Kartanon rakennukset muodostavat edelleen hienon kokonaisuuden virran rantaan viettävän puiston keskellä. Englantilaistyyppinen puisto ja hedelmätarha perustettiin 1840-luvulla. Vuonna 1912 aloitti kartanossa toimintansa Lepaan puutarhaopisto. Tämän vuosisadan alusta peräisin oleva rakennusryhmä on massiivinen, uusklassistinen kokonaisuus. Sakastin lähellä olevalla mäellä on kartanon vanha mamsellityyppinen tuulimylly.
Maisema-alueeseen kuuluvat myös Suontaan, Merven ja Lahdentaan kartanomiljööt. Tenholan harjulla sijaitseva linnavuori on ollut käytössä rautakauden lopulla viikinkiajalla. Sieltä avautuvat komeat näkymät avaraan viljelysmaisemaan. Linnavuoren tuntumassa sijaitseva Tenholan Kartano ympäristöineen on tasapainoisena säilynyttä kulttuurimaisemaa. Vesunta on Hattulan kartanoista vanhin ja sen vuonna 1848 valmistunut kivinavetta on Hämeen komeimpia.
Tälläkin seisoo mamsellityyppinen tuulimylly peltoaukealta kohoavalla kumpareella.
Vanajaveden rantasavikoiden tuntumassa harvakseltaan sijaitsevien kartanoiden ja talonpoikaistilojen lisäksi asutukseen kuuluu myös pieniä kyliä aikanaan kulkuväylänä palvelleen vesistön äärellä. Rahkoilan historiallinen kylä on Hattulan vanhimpia; sen kyläraitin varrella on säilynyt vanhaa rakennuskantaa. Kylämaisemaan liittyvät Koreilan tilan eheä kokonaisuus sekä Koreilanlahden rantaniityt. Mierolan kylä sijaitsee kapean Mierolanvirran molemmin puolin ja muodostaa harvinaisen hyvin säilyneen ja perinteisen kylämiljöön. Kylämaisemaan liittyy vanha raitti rakennuksineen, vanha kaarisilta, kauniit rantamaisemat sekä Alhaisten kartanomiljöö.
Mierolan silta on tiemuseon kohde.
Pohjoisosassa sijaitseva Suotaalan kylä on myös elävä esimerkki pienimuotoisesta kyläraitin varteen ryhmittyneestä asutuksesta sekä kylämaisemaa hallitsevasta kirkonmäestä vanhoina puukirkkoineen.
Vanajaveden Retulansaari on kulttuurihistoriallisesti huomattava alue, jossa näkyvät kulttuurin kerroksellisuus ja asutuksen jäljet rautakaudelta saakka. Saari on ollut pakanuuden ajalla tärkeä hautauspaikka, mistä kertovat suuri kalmistoalue ja lukuisat uhrikivet. Saaren keskellä sijaitsevat tiiviinä ryhmäkylänä Alikartanon, Ylikartanon ja Laurilan tilojen rakennukset. Sillalta kyläkeskukseen kulkee kapeaa pengertä pitkin tie, jonka ympärillä viljely- ja laidunmaat avautuvat.

Hauhonselän kulttuurimaisemat

Sijainti: Hauho; Hämeen lääni
Maisemamaakunta: Hämeen viljely- ja järvimaa, Keski-Hämeen viljely- ja järviseutu
Pinta-ala: 4 500 hehtaaria

Hauhonselän kulttuurimaisemat edustavat perinteisiä Keski-Hämeen viljely- ja järviseudun kylä- ja viljelymaisemia. Avarien, kauniiden maisemien lisäksi alueen arvo perustuu sen kulttuurihistoriallisiin ominaispiirteisiin.

Maisemakuva

Maisemakuvaa jäsentävät selkeästi vesistö, sen rantaa pitkin kulkeva harjujakso sekä laajat viljellyt savikot. Hauhonselkä hallitsee maisemaa. Alueen halki kulkeva harju jäsentää muutoin melko laakeita ja avoimia maastonmuotoja.
Maisema-alue on ennen kaikkea perinteistä viljelymaisemaa, jossa huomio kiinnittyy viljaviin peltoihin loivasti kumpuilevilla rannoilla sekä vanhaan hämäläiseen asutukseen. Merkittävä tekijä maisemassa ovat kylät, etenkin Hauhon kirkonkylä keskiaikaisine kivikirkkoineen sekä vauraat kartanot ja talonpoikaistilat. Luonnonpiirteiden selkeästi jäsentämä Hauhonselän viljelymaisema on eheä kokonaisuus, johon monien yksittäisten maalaistalojen viehättävät miljööt antavat oman lisänsä.

Luonnonpiirteet

Luonnonpiirteitä hallitsevat järvet, niihin loivasti laskeutuvat savikot sekä Lammin – Hauhon – Pälkäneen – Pyynikin jykevään saumamuodostumaan kuuluva harjujakso. Hauho kuuluu Etelä-Hämeen lehtokeskuksen alueeseen, mikä näkyy kasvillisuuden monopuolisuutena ja vehreytenä sekä peltojen viljavuutena. Kotkonharju ja Kotkonkärki on rauhoitettu luonnonsuojelulain nojalla. Maisema-alueella on monia edustavia hakamaita ja metsälaitumia, joita hoidetaan edelleen laiduntamalla.
Alvettulassa on kivikkoinen, komeita katajia kasvava niittyalue, jolla sijaitsee rautakautinen kalmisto ja ns. kuppikivi. Alue on säilynyt maisemallisen arvonsa avaran viljelymaiseman keskellä hoidettuna lammashakana.

Kulttuuripiirteet

Hauhon seutu kuuluu varhaisimmin kiinteän asutuksen saaneisiin hämäläisalueisiin. Tästä kertovat lukuisat kivi- ja rautakautiset kiinteät muinaisjäännökset. Alvettulan kylästä löytyneet rautakautiset kalmistot todistavat pysyvän asutuksen juontuvan ainakin 600-luvulta. Hyömäen kylän keskeisestä asemasta rautakaudella kertovat kolme uhrikiveä sekä polttokalmisto. Tuittulan kylän uhrikivet kertovat myös pakanuuden aikaisesta asutuksesta.

Maanviljelyn vuosisatainen vaikutus näkyy voimakkaasti maisemakuvassa ja kulttuuripiireissä. Sillä on edelleen merkittävä asema ja tilat ovat hyvin hoidettuja. Suuret talonpoikaistilat vanhoine rakennuksineen ovat oleellinen osa maisemaa.
Asutus myötäilee harjunrinteitä ja järvenrantojen loivia moreenikumpareita. Vanhojen tiiviiden ryhmäkylien lisäksi siellä täällä viljelysten tuntumassa on yksittäisiä maatilojen rakennusryhmiä.
Hauhon kirkonkylä on ainakin rautakaudelta peräisin ja nykyisen kirkon paikka on alueelta löydetyn polttokenttäkalmiston perusteella ikivanha. Nykyinen kivikirkko on 1400-luvun loppupuolelta peräisin. Hauhon kirkonkylä on harvinaisen hyvin säilynyt kokonaisuus.
Kylä on rakennettu hyvin tiiviisti Hauhonselän Kirkonkylänlahdesta nousevalle harjun rinteelle. Sen rakennuskanta on muodostunut muutamasta talonpoikaistilasta ja niiden ympärille sijoittuneista pienimuotoisista maattoman väestön asumuksista. Rakennukset ovat pääasiassa 1700- ja 1800-luvulta. Kylän halki kulkee hyvin perinteinen kyläraitti. Vanha kivikirkko tapuleineen ja pappiloineen on kylän kiintopiste. Hauhon kirkonkylän halki kulkeva vanha Tuulos – Hauho maantie on osa keskiaikaista . Vanha kivikirkko tapuleineen ja pappiloineen on kylän kiintopiste. Hauhon kirkonkylän halki kulkeva vanha Tuulos – Hauho maantie on osa keskiaikaista Ylistä Viipurintietä.
Alvettulanjoen varrella sijaitseva Alvettulan kylä on tiivis rykelmä, ja sen vanhat rakennukset reunustavat kauniisti kapeaa kyläraittia. Viereinen Hyömäen kylä on menettänyt uusjaon yhteydessä osan tiiviistä rakenteesta, mutta edelleen se muodostaa moni-ilmeisen rykelmäkylän, jonka kyläraitisto on hyvin säilynyt. Kylää hallitsee Hyömäen kartano, jonka pihaan johtaa kaunis vaahterakuja. Tila on kuitenkin pahoin rappeutunut. Parhaiten ovat perinteisen ilmeensä säilyttäneet kylän lukuisat itsellis- ja mäkitupalaismökit. Hyömäen ja Alvettulan kylät liittyvät samaan viljeltyyn järvenrantamaisemaan. Alvettulassa on yksi maamme vanhimmista rautabetonisilloista. Se on tiemuseon kohde. Laajojen viljelysten ympäröimä Tuittulan kyläkeskus on säilynyt suhteellisen tiiviinä ja pe4inteisenä.
Länsi-Hahkialan kartano sijaitsee yhtenäisten viljelysten keskellä suuren puiston katveessa. Puisto ja puutarha ovat vanhimmilta osiltaan peräisin 1800-luvulta. Puiston keskellä sijaitsevat vanhat rakennukset ovat edelleen vaikuttava kokonaisuus. Vanha koivukuja johtaa maantielle. Lehmus- ja tammikujanteen päässä seisoo Hauhon kirkko. Tila on nykyisin Keskon opetus- ja koetilana. Kartanoa ympäröivä laaja kulttuurimaisema yhtyy Tuittulan viljelymaisemaan.. Kokkilan kylä on edustava ryhmäkylä, sen harmonista viljelymaisemaa elävöittävät edustavat laidunniityt ja perinteinen rakennuskanta.

Sääksmäki – Tarttila

Sijainti: Valkeakoski, Kalvola; Hämeen lääni
Maisemamaakunta: Hämeen viljely- ja järvimaa, Keski-Hämeen viljely- ja järviseutu
Pinta-ala: 8 700 hehtaaria

Sääksmäen – Tarttilan maisema-alue edustaa monipuolista hämäläistä kulttuurimaisemaa. Kaunis luonto antaa puitteet tällä historiallisesti ainutlaatuiselle alueelle.

Maisemakuva

Maisema-alueen ydin on Vanajavesi lukuisine lahtineen, kalliosaarineen ja niemineen. Esihistorialliselta ajalta jatkunut asutus ja maatalous ovat luoneet monikerroksisen kulttuurimaiseman. Viljelymaiseman monipuolisuutta lisäävät perinteisen asutuksen ohella lukuisat laitumet ja katajakedot.

Luonnonpiirteet

Alueen luonnonpiirteitä luonnehtivat voimakas pinnanmuotojen vaihtelu, kallioiset ja kivikkoiset rannat sekä siintelevät järvenselät. Kokonaisuus edustaa monipuolisuudessaan ja pienipiirteisyydessään hienosti Keski-Hämeen viljely- ja järviseudulle ominaista luontoa. Alue kuuluu Etelä-Hämeen viljely- ja järviseudulle ominaista luontoa. Alue kuuluu Etelä-Hämeen lehtokeskukseen. Metsät ovat enimmäkseen lehtomaisia kangasmetsiä, mutta myös varsinaisia lehtoja sekä reheviä rantakorpia on paljon.
Alueella on kolme valtakunnallisen lehtojensuojeluohjelman kohdetta: Sydänniemen pähkinälehto sekä Saunalahden ja Pappilan tervaleppäkorvet. Korkeita luonnonarvoja edustavat myös Ritvalanjärvi (Vähäjärvi) ja Saarioisjärvi, jotka kuuluvat valtakunnalliseen lintuvesien suojeluohjelmaan.
Monilla tiloilla pidetään vielä karjaa, minkä vuoksi hoidetut katajakedot ja hakamaat elävöittävät monin paikoin viljelymaisemaa. Edustavia perinnemaisemia on mm. Tarttilassa ja Annilassa.
Annilan katajakedot sijaitsevat Rapolanharjun edustalla Vanajaveteen pistävässä pitkässä Annilanniemessä. Lähes koko niemi on säännöllisessä laidunkäytössä. Laitumet muodostavat hyvin monipuolisen laitumien, kivikkoisten niittyjen, katajaketojen ja hakamaasaarekkeiden mosaiikin. Rannassa on lisäksi luhtaista ja kosteaa rantaniittyä. Kasvillisuudeltaan edustavin osa on mäellä oleva katajaketo, jonka pylväsmäiset katajat ovat jopa kuusi metriä korkeita. Kivikkoisella niityllä kasvavat runsaina muun muassa keltamatara ja mäkitervakko sekä vanhoista viljelykarkulaisista punalehtiruusu ja kumina. Perinteistä maisemakuvaa täydentävät kärrytien varrella sijaitsevat hirsiladot.
Rapolanharju on osa Hämeenlinnan – Sääksmäen – Lempäälän harjujaksoa. Se kohoaa jyrkkänä noin 65 metriä ympäristöään korkeammalle ja leviää kaakkoispäässään deltamaiseksi. Harjun rinteillä on rantatörmiä ja –terasseja sekä valtavia suppakuoppia. Suurin näistä laskeutuu 20 metrin syvyyteen. Harjulla kasvaa lehtomaista sekametsää. Kasvistoon kuuluvat muun muassa vuorijalava, metsälehmus, pähkinäpensas, tyypillinen harjukasvi harjusormisara sekä vanhojen kylien liepeillä kasvava ikivanha rohdoskasvi lännennukula. Rapolanharju on geologisesti ja biologisesti erittäin arvokas. Huittulanharju kuuluu myös osana edellä mainittuun harjujaksoon. Harjun laella ja etelärinteessä on pieniä ketoja, joilla kasvavat muun muassa ketokäenminttu, maruna, ukontulikukka ja ketoneilikka.
Vanajaveteen etelästä pistävä kalliorantainen Jylhänkärki on rauhoitettu luonnonsuojelulain nojalla.

Kulttuuripiirteet

Rapolan seutu on ainutlaatuinen muinaisjäännösalue Suomessa. Se kertoo paitsi Hämeen hyvin harvinaisesta kiinteästä asutuksesta, myös harvinaisen monipuolisesti rautakauden ja historiallisen ajan alun yhteiskunnasta ja ihmisten elämästä.
Rapolalla on ollut merkittävä asema muinaisen Hämeen ja koko hämäläisen heimohallinnon keskuksena. Rapolanlinna oli maamme mahtavin esihistoriallisen ajan varustus. Linna on rakennettu erikoisella tavalla jääkauden aikana syntyneiden harjuhautojen ympärille. Kilometrin pituiset linnoituksen muurit kätkevät sisäänsä tulisijoja, asuinkuoppia ja heittokivikasoja. Rapola on ollut parintuhannen vuoden ajan kiinteä asuinpaikka. Vanhinta asutusta on järveen viettävillä rinteillä, missä on säilynyt yli tuhatvuotisen maanviljelykulttuurin jäänteitä, hautaröykkiöitä ja kalmistoja, asuin- ja uhripaikkoja, peltoja, raudankäsittelypaikkoja sekä satamapaikka Vanajaveden rannassa. Rapolasta on löydetty muun muassa Suomen vanhin pelto, joka on ajoitettu rautakaudelle (200 eKr. – 800jKr.). Rapolassa on harvinaisen monipuolinen kulttuurikasvilajisto.
Rapolan alueella on arvokkaita muistomerkkejä myös historialliselta ajalta, kuten Sääksmäen keskiaikainen kivikirkko kirkkotarhoineen sekä viljavalla harjunrinteellä sijaitsevat, linnoitusalueeseen oleellisesti liittyvät Rapolan ja Voipaalan kartanot. Rapolan kartano on rakennushistoriallisesti ja maisemallisesti arvokas. Kartanon viime vuosisadan puolessa välissä istutetussa puistossa on valtavia jalopuita.
Maisema-alueen vanhin asutus, suuret tilat sekä oletettavasti rautakautista perua oleva Huittulan kylä ovat sijoittuneet harjujen rinteille tai niiden tuntumaan. Järven rannat viljavine rinteineen ovat myös houkutelleet asutusta. Rakennuskanta on perinteistä ja hyvin hoidettua. Rapolanharjun itäpuolitse kulkeva vanha Valkeakosken maantie on maisemallisesti arvokas. Se kulkee Huittulan ja Ritvalan kylien kautta Vanajaveden rantoja kierrellen. Huittulan kylä on tyyliltään yksi parhaiten säilyneistä hämäläisistä kylistä. Sen rakennusten lomassa mutkittelee kyläraitti. Kylän länsilaidalla avautuu Vanajaveden rannan yhtenäinen viljelymaisema.
Vanajaselän ja Rauttunselän eteläpuolella Tarttilan alueella on perinteistä viljelymaisemaa: vanhoja tilakeskuksia, kartanoita, kumpuilevia viljelyksiä ja katajaketoja. Keskiajalla perustetut Jutikkalan ja Lehtisen kartanot sekä useat kulttuurihistoriallisesti arvokkaat tilojen talouskeskukset sekä perinteiset kylät luonnehtivat alueen keskeisiä kulttuuripiirteitä. Rauttunselän rannassa on kuvanveistäjä Emil Wikströmin suunnittelema ateljee1800-luvun lopulta. Tarttilan ympäristöstä tunnetaan lukuisia, enimmäkseen rautakautisia muinaisjäännöksiä.
Tarttilan eteläpuolella viljelymaisema avautuu laajana ja tasaisena. Asutus tiivistyy paikoin varsin perinteisiksi kyliksi, kuten Taljalassa. Paikoin on näyttäviä kartanoita, kuten Niemen ja Kumilan kartanot.
Maisema-alueen arvokkaimpia osia uhkaa suunniteltu Hämeenlinna – Tampere moottoritie.

Mustiala – Porras – Kaukolanharju

Sijainti: Tammela; Hämeen viljely- ja järvimaa, Tammelan ylänköseutu
Pinta-ala: 4 300 hehtaaria

Mustialan – Portaan maisema-alue edustaa harjujen ja vesistöjen luonnehtimaa Tammelan Ylänköseudun kulttuurimaisemaa.

Maisemakuva

Maisema-alue on näkymiltään avara, selkeiden luonnonpiirteiden jäsentämä ja yksityiskohdiltaan rikas. Maiseman selkärankana olevan harjun molemmin puolin avautuu komea vesistömaisema. Saaren kansanpuisto lampineen, harjuselänteineen ja vanhoine kartanomiljöineen muodostaa pienipiirteisen kulttuurihistoriallisesti arvokkaan alueen. Saaren kartanon kulttuurimaisemassa on monia perinteisiä ja alueen maisemakuvaa elävöittäviä piirteitä. Portaan ja Kaukolan perinteikkäät kylät sekä niiden väliin jäävä laaja peltoalue on harjuselänteiden rajaama tasapainoinen kokonaisuus. Kaukolanharju on myös arvokas maisemanähtävyys.

Luonnonpiirteet

Alueen luonnonpiirteitä hallitsevat Kuivajärvi ja Pyhäjärvi sekä niiden välinen harjujakso: Kaukolanharju. Se on laaja muodostuma rinnakkaisselänteineen ja deltamuodostumineen, ja se lävistää koko maisema-alueen luoteesta kaakkoon. Harjun katkaisee järviä yhdistävä salmi. Kaukolanharju kuuluu valtakunnalliseen harjujensuojeluohjelmaan ja osa siitä on luonnonsuojelulain nojalla rauhoitettu. Kuivajärven pohjoispää kuuluu valtakunnalliseen lintuvesien suojeluohjelmaan. Luonnonpiirteisiin luo vaihtelua vesistön sokkeloisuus etenkin vuonna 1932 perustetun Saaren kansanpuiston ympäristössä. Kasvillisuus on varsin karua, kuten Tammelan ylängöllä yleensäkin.

Kulttuuripiirteet

Asutus on sijoittunut harjuselänteiden tuntumaan, ja ravinteikkaammat savitasangot on otettu jo melko varhain viljelyyn. Pääosa asutuksesta on keskittynyt Kaukolan, Portaan, Hykkilän ja Lunkaan kylien alueelle. Kaukola edustaa pienipiirteistä harjunrinneasutusta ja Portaan kylä melko hyvin säilynyttä perinteistä raittikylää. Portaan kylä on kasvanut varhaiskeskiajalla alueen halki kulkevan Hämeen Härkätien varrelle. Siellä on tiettävästi sijainnut Tammelan ensimmäinen kirkko. Portaan vanhoista tiloista Syrjälä on rakennuskannaltaan yksi Hämeen parhaiten säilyneistä ja muodostaa hirsipintaisine rakennuksineen neliön muotoisen umpipihan.
Hykkilän ja Lunkaan kylät sijaitsevat vierekkäin Kuivajärven koillisrannalle, ja niiden viljelykset laskeutuvat kauniisti järven rantaan. Kylien asutus on sijoittunut vanhan kylätien varteen, joka etenkin Lunkaan kylässä on vanhan puuston reunustama. Sipilän, Erkkilän ja Mikkolan tilat muodostavat Hykkilän kylässä yhtenäisen ja eheän ryhmän.
Saaren kartano sijaitsee Kuivajärven ja Pyhäjärven väliin jäävässä saaressa, jonka rantaan viettää kartanon englantilaistyylinen puisto. Rakennukset ja puisto muodostavat edelleen perinteisen kokonaisuuden, jota täydentää viljamakasiinille johtava koivukuja. Kujanteen molemmin puolin avautuu kaunis ja tasapainoinen viljelymaisema. Viehättävän Saarensalmen yli johtaa Hämeessä ainutlaatuinen yläpuolisilla tukikaarilla varustettu vanha kaarisilta. Kaukolanharju on ollut suosittu näköalapaikka jo 1800-luvulla. Vuosisadan alussa rakennetusta puisesta näkötornista avautuvat komeat näkymät luonnonkauniiseen harjumaisemaan. Kaukolanharjun ja Portaan maisemia ovat 1800-luvulla maalanneet mm. Albert Edelfelt, Robert Wilhelm Ekman ja Magnus von Wright.
Alueen pohjoisosassa sijaitsee maamme ensimmäinen maatalousoppilaitos, Mustiala. Sen arvokas rakennuskanta on peräisin 1800-luvulta. Alueelle johtavat hienot puukujat ja rakennusten ympärillä on suuri puisto.

Ormajärven – Untulan kulttuurimaisemat

Sijainti: Lammi; Hämeen lääni
Maisemamaakunta: Hämeen viljely- ja järvimaa, Keski-Hämeen viljely- ja järviseutu
Pinta-ala: 1 800 hehtaaria

Ormajärven – Untulan maisema-alue edustaa tyypillistä harju- ja järviluonnon sekä viljavien savikoiden luonnehtimaa Keski-Hämeen viljely- ja järviseudun kulttuurimaisemaa.

Maisemakuva

Alueen maisemakuvassa on runsaasti Keski-Hämeen viljely- ja järviseudulle tyypillisiä piirteitä. Maisemaa jäsentävät harjujakso ja järvi, jotka elävöittävät laajoja yhtenäisiä viljelyksiä. Alueen pinnanmuodot ovat melko tasaisista peltoalueista huolimatta vaihtelevia ja maisemakuva varsin pienipiirteinen ja monipuolinen. Maisemassa hallitsevat vanhan ja vauraan maatalouskulttuurin piirteet, viljavat pellot, hyvin hoidetut talonpoikaiset tilat sekä komeat kartanot. Erityisesti suurten viljelysten ja puukujanteiden ympäröimät vanhat kartanot sekä keskiaikainen kirkkomiljöö antavat tälle hämäläismaisemalle myös historiallisesti arvokkaan leiman.

Luonnonpiirteet

Maisema-alue kuuluu Etelä-Hämeen lehtokeskukseen, mikä näkyy luonnossa kasvillisuuden monipuolisuutena ja rehevyytenä ja toisaalta peltojen viljavuutena. Alueella on kaksi valtakunnallisen lehtojensuojeluohjelman kohdetta: Halilan lehto Lamminjärven pohjoisrannalla ja Sajaniemen lehto. Alueelta on useita havaintoja uhanalaisista kasvilajeista.
Alueen poikki kulkee harjujakso, joka koostuu toisiaan seuraavista erillisistä harjuselänteistä, ja se on paitsi geologisesti myös kasvistollisesti merkittävä. Untulanjärven pohjoisrannalla on säilyttyä valtakunnalliseen harjujen suojeluohjelmaan. Siitä on suuri osa rauhoitettua luonnonsuojelualuetta. Toisaalla harjujaksoon on ilmestynyt maisemaa vaurioittavia sorakuoppia.
Ormajärvi on alueen suurin järvi. Siihen liittyy kauniisti Vanhankartanonmäen harju. Alueen kaakkoispäässä oleva umpeenkasvanut Lamminjärvi kuuluu valtakunnalliseen soidensuojelun perusohjelmaan, ja sillä on arvoa myös lintujärvenä. Järven pohjoisrannalla on pienehkö rauhoitettu kallioalue.

Kulttuuripiirteet

Ormajärven rannalla on tiettävästi ollut asutusta jo pakanuuden ajalla. Lammin seutu on edullisten maaperä- ja ilmasto-olosuhteittensa ansiosta erittäin suotuisaa maanviljelyaluetta, mikä osaltaan selittää myös ikivanhaa viljelyhistoriaa.
Historiasta kertovat harjulla sijaitseva muinainen linnavuori sekä keskiaikainen kivikirkko ympäristöineen. Perinteistä keskihämäläistä maatalouskulttuuria edustavat elävästi vauraat talonpoikaiset tilat vanhoina rakennuksineen sekä etenkin vanhat mahtikartanot.
Alueen asutus on perinteistä hämäläistä harjunrinteen nauha-asutusta. Kartanot ovat sijoittuneet harvakseltaan järvenrannoille tai viljelysten keskelle. Lammin kirkonkylän uudempi rakentaminen on pahasti ristiriidassa perinteisen maisemakuvan kanssa.
Ormajärven itärannalla sijaitseva Vanhakartano on tiettävästi Lammin vanhin asuinpaikka. Vanhakartano ja Kivismäen kartano muodostavat yhdessä poikkeuksellisen kauniin ja perinteisen kulttuurihistoriallisesti arvokkaan viljelymaiseman, jota halkovat kartanoiden komeat koivukujat. Lammin vanhimpaan asutukseen viittaavat Honkalinnan rautakautinen kalmisto sekä uhrilähde. Pakanallista alkuperää on lisäksi Vanhakartanon puistossa sijaitseva miekanhiontakivi. Alueen halki kaartavan maantien varressa on lisäksi kalmistokumpu.

Kartanoiden vanhaa rakennuskantaa ympäröivät lehtevät puistot. Kartanoiden mailla on monipuolinen kulttuurikasvisto ja –kasvillisuus. Vanhakartanossa kasvavat muun muassa tummatulikukka, uhanalainen hoikkaängelmä ja ketokaunokki sekä Kivismäessä harvinainen kulttuurisuosija sinisavikka. Kivismäen ympärillä on lisäksi edustavia, joskin heinittyneitä niittyjä, jotka vaatisivat niittoa tai laidunnusta.
Ormajärven pohjoispäässä sijaitseva Porkkalan kylä mainitaan ensi kerran vuonna 1374. Porkkalan kartano sijaitsee siellä laajan ja avoimen viljelysmaiseman keskellä pitkän koivukujan päässä. Porkkalan kartanon läheisen Kukkuramäen rinteillä on maisemakuvaa turmelevia sorakuoppia.

Hämeen härkätie

Sijainti: Hämeenlinna, Hattula, Renko, Loppi ja Tammela; Hämeen lääni
Maisemamaakunta: Hämeen viljely- ja järvimaa, Tammelan ylänköseutu
Pinta-ala: 4 700 hehtaaria

Hämeen Härkätieksi kutsuttu entinen Hämeenlinnasta Turkuun johtanut valtatie oli aina vuoteen 1961 yksi Suomen tärkeimmistä maanteistä. Uusi valtatie 10 korvasi sen, mutta historiallinen Härkätien linjaus on edelleen huomattavilta osin ajokelpoisena käytössä paikallis- ja yksityisteinä. Maisemanähtävyytenä esitellään tien osuus Hämeenlinnasta Hattulan, Rengon ja Lopen kuntien kautta Tammelaan.

Luonnonpiirteet

Hämeenlinnasta Tammelaan Härkätie kiemurtelee Tammelan ylänköseudun kumpuilevassa moreenimaastossa. Toisin kuin Varsinais-Suomessa, missä tielinjaus noudattaa jokivarsia, luonnonmuodostumat eivät Hämeessä ohjaa tien linjausta, vaan koillisesta lounaaseen suuntautuva tie kulkee poikittain luodekaakko-suuntaisia harjuja vasten. Tästä johtuu tien mäkisyys ja mutkaisuus.

Kulttuuripiirteet ja maisemakuva

Viimeistään 800-luvulla vakiintui rannikon ja sisämaan välille Vanajan Hämettä ja Aurajokilaaksoa yhdistävä yleinen tie, jota myöhemmin kansanrunoissa ja tutkimuskirjallisuudessa alettiin kutsua ”Hämäläisten Härkätieksi”. Vanhin lähdetieto Hämeenlinnan ja Turun välisestä tiestä on Jaakko Teitin valitusluettelossa Suomen aatelistoa vastaan vuosilta 1555 – 1556. Vanhan karttamateriaalin ja Jaakko Teitin tieluettelon perusteella Härkätien linjauksen on todettu pysyneen lähes muuttumattomana myöhäiskeskiajalta 1800-luvulle saakka. Vuonna 1853 tielinjausta oikaistiin Rengon kirkolta Alajärven kaakkoispuolitse Hämeenlinnaan. Tämä ns. ”Rehbinderin oikaisu”, joka nykyisin on suurelta osin tuhoutunut, noudatteli 1600-luvulle asti käytössä ollutta tielinjausta. Liikenteellisistä syistä 1600-luvulla siirryttiin kuivemmalle Alajärven luoteispuoliselle reitille, joka nykyisin on jälleen käytössä. 1930-luvulla tietä muutettiin oikaisemalla mutkia ja madaltamalla mäkiä.
Tien varrella on useita kulttuurihistoriallisesti arvokkaita kohteita. Yksittäisistä rakennusryhmistä arvokkain lienee Tammelan Portaan kylässä Syrjälän neliömäinen umpipiha, joka on Hämeen parhaiten säilyneitä rakennusryhmiä. Tammelan 1800-luvun torpparimiljöötä havainnollistaa Kivilammin torppa harmaine hirsirakennuksineen. Perinteistä kylämiljöötä edustavat Rengon Kuittilan kylä tiiviine taloriveineen, varhaiskeskiajalla syntynyt Portaan kylä sekä Tammelan Letkun kylä. Tien varsilla aukeaa pienimuotoisia, Tammelan ylänköseutua hyvin luonnehtivia peltonäkymiä. Paikoitellen näkymiä elävöittävät myös perinnebiotoopit.
Vanhoja Ruotsin vallan aikaisia rakenteita tielinjalta ei ole löydetty. Karttojen mukaista vanhinta tunnettua linjausta edustava Vähä-Heinun ja Nummenkylän välinen tieosuus on museoitu.

Liite 2

Maiseman hoitoa ohjaava lainsäädäntö ja eurooppalainen maisemasopimus ympäristöministeriön internet-sivuilla: (www.ymparisto/luosuo/maisema/maisema.htm)

Lainsäädäntö antaa keskeisen perustan maiseman hoidon ja suojelun edistämiseen. Erityisesti maankäyttö- ja rakennuslain, luonnonsuojelulain ja maa-aineslain soveltamisella on merkittävä vaikutus maiseman säilymiseen ja hoitoon. Lisäksi maiseman muodostumiseen, hoitoon ja suojeluun vaikuttavat mm. metsätaloutta, maataloutta ja teiden rakentamista koskeva lainsäädäntö.

Maankäyttö- ja rakennuslaki:
Valtakunnallisissa alueidenkäyttötavoitteissa korostetaan kulttuuri- ja luonnonperintöä sekä luonnonvaroja koskevia ratkaisuja, joilla osaltaan turvataan kansallisen luonto- ja kulttuuriperinteen säilyminen ja vaikutetaan ekologiseen kestävyyteen. Yleistavoitteiden mukaan elinympäristön viihtyisyyttä edistetään kiinnittämällä huomiota rakennetun ympäristön ajalliseen kerroksellisuuteen sekä korkeatasoisiin, alueiden omaleimaisuutta vahvistaviin, maisemakuvaan sopeutuviin ja mittakaavaltaan ihmisläheisiin rakennettuihin ympäristöihin. Maiseman vaaliminen on yksi maakuntakaavan (28 §) ja yleiskaavan sisältövaatimuksista (39 §). Asemakaavan sisältövaatimukset (54 §) mainitsevat rakennetun ja luonnonympäristön vaalimisen.

Maankäyttö- ja rakennusasetuksessa edellytetään, että MRL:n mukaisesti kaavan vaikutuksia selvitettäessä arvioidaan myös suunnitelman toteuttamisen välilliset ja välittömät vaikutukset mm. kaupunkikuvaan ja maisemaan (1 §). Arvio vaikutuksista on esitettävä kaavan selostuksessa (mkk:10 §, yk:17 §, ak:25 §).

Luonnonsuojelulaki:
Yhtenä luonnonsuojelulain tavoitteena on luonnonkauneuden ja maisema-arvojen vaaliminen. Lain mukaan (32 §) voidaan luonnon- tai kulttuurimaiseman kauneuden, historiallisten ominaispiirteiden tai siihen liittyvien muiden erityisten arvojen säilyttämiseksi tai hoitamiseksi perustaa maisema-alue. Ympäristöministeriö päättää valtakunnallisesti merkittävän maisema-alueen perustamisesta, muusta maisema-alueesta päättää alueellinen ympäristökeskus. Esityksen muun maisema-alueen perustamisesta ympäristökeskukselle tekee maakunnan liitto.

LSL:n 34 § 3 momentin mukaisesti alueella, jolla on asemakaava tai oikeusvaikutteinen yleiskaava ei sovelleta maisema-aluetta koskevia rakennuslainsäädännön piiriin kuuluvia määräyksiä. Asemakaava tai oikeusvaikutteinen yleiskaava syrjäyttää siten maisema-alueen määräykset siltä osin kuin ne koskevat maankäyttö- ja rakennuslain alaa.

LSL:n 36 § koskee mainos- ja kieltotaulujen pystyttämistä. Asemakaava-alueiden ulkopuolella on rakennelmien, laitteiden, tekstien ja kuvien asettaminen ulkosalle mainos- tai muussa kaupallisessa tarkoituksessa kielletty. Kielto ei kuitenkaan koske kokous-, tiedotus-, huvi- tai muuta sellaista tilaisuutta taikka vaaleja tai kansanäänestystä koskevaa ilmoittelua. Myös rakennuksessa ja sen läheisyydessä saa ilmoitella paikalla harjoitettavasta toiminnasta ja myytävistä tuotteista. Ilmoituksen tulee mahdollisimman hyvin sopeutua ympäristöönsä.

Maa- ja metsätaloutta koskeva lainsäädäntö:
Laissa kestävän metsätalouden rahoituksesta säädetään tuesta, jolla rahoitetaan niitä toimenpiteitä, joilla edistetään metsien kestävää hoitoa ja käyttöä metsälain mukaisesti. Rahoitusta voidaan myöntää yksityisille maanomistajille sekä eräissä tapauksissa myös muulle hakijalle, jos toimenpiteet edistävät yksityismetsien kestävää hoitoa ja käyttöä.

Erillisiä metsäluonnon hoitohankkeita ovat muun muassa usean tilan alueelle ulottuvat talousmetsien maisemanhoidon kannalta merkittävät metsien kunnostustyöt, metsien monikäyttöä, maisema-, kulttuuri-, ja virkistysarvoja korostavat, alueellisesti merkittävät hankkeet. Varojen käyttämisestä päättää metsäkeskus.

Maa- ja metsätalousministeriön asetus ympäristötuen perus- ja lisätoimenpiteistä (646/2000).
Kysymys on maaseutuelinkeinojen rahoituslakiin ja EY:n maaseudun kehittämisasetukseen perustuvasta ympäristötuesta, jota voidaan myöntää maatalouden harjoittajalle ja eräille muille tukeen oikeutetuille. Luonnon monimuotoisuuden ja maiseman ylläpitämiseksi viljelymaisema on säilytettävä avoimena sekä asuin- ja tuotantorakennusten ympäristöt siisteinä ja hoidettuina.

Maa- ja metsätalousministeriön asetus maatalouden ympäristötuen erityistuista (647/2000).
Maiseman kehittämistä ja hoitamista varten on mahdollista saada maatalouden ympäristötuen erityistukea. Tuesta päättävät TE-keskukset, hakemuksista pyydetään alueellisen ympäristökeskuksen lausunto. Tukea voi saada luonnon monimuotoisuuden edistämiseen, perinnebiotooppien hoitoon sekä maiseman kehittämiseen ja hoitoon. Maiseman kehittämistä ja hoitoa koskevia sopimuksia tehtäessä etusijalla ovat valtakunnallisesti ja alueellisesti arvokkailla maisema-alueilla sijaitsevat kohteet. Toimenpiteisiin voivat kuulua esimerkiksi puuston ja pensaiden harventaminen tai poistaminen maiseman avaamiseksi, pienimuotoisten kosteikkojen perustaminen ja hoitaminen tai puukujanteiden perustaminen.

Maa-aineslaki:
Maa-aineksen ottamisen yhtenä rajoituksena on, ettei aineksia saa ottaa niin, että siitä aiheutuu kauniin maisemakuvan turmeltumista tai luonnon merkittävien kauneusarvojen tai erikoisten luonnonesiintymien tuhoutumista. Lisäksi asemakaavan tai oikeusvaikutteisen yleiskaavan alueella on katsottava, ettei ottaminen turmele kaupunki- tai maisemakuvaa.

Luvan myöntää kunnan viranomainen ja sitä valvoo alueellinen ympäristökeskus. Lupaa ratkaistaessa on maa-aineslain lisäksi sovellettava mitä LSL:ssa ja sen nojalla säädetään. Lupaan on liitettävä määräykset siitä, mitä hakijan on noudatettava hankkeesta aiheutuvien haittojen välttämiseksi tai rajoittamiseksi. Lupamääräyksiä on annettava myös puuston ja muun kasvillisuuden säilyttämisestä, uusimisesta ja uusista istutuksista ottamisen aikana ja sen jälkeen.

Rakennussuojelulaki ja muinaismuistolaki:
Rakennussuojelulain perusteella suojellaan kansallisen kulttuuriperinnön säilyttämiseksi kulttuurikehitykseen tai historiaan liittyviä rakennuksia, rakennusryhmiä ja rakennettuja alueita, joilla on kulttuurihistoriallista merkitystä rakennushistorian, rakennustaiteen, rakennustekniikan, erityisten ympäristöarvojen, rakennuksen käytön tai siihen liittyvien tapahtumien taikka rakennuksen ainutlaatuisuuden tai tyypillisyyden kannalta. Rakennussuojelu asemakaava-alueella sekä alueella, jolla on voimassa rakennuskielto asemakaavan laatimista varten, järjestetään pääsääntöisesti asemakaavalla. Rakennussuojelulailla ei suojella laajoja aluekokonaisuuksia tai maisemaa.

Kiinteät muinaisjäännökset on rauhoitettu muinaismuistolailla. Muinaismuistolain piiriin kuuluu myös laajoja muinaismuistoalueita, joilla on maisemallista merkitystä. Lisäksi monet yksittäiset kohteet sijaitsevat kulttuurimaisemassa.

Laki yleisistä teistä:
Tiesuunnittelussa tulee liikenneturvallisuuden sekä liikenne- ja tieteknisten seikkojen lisäksi kiinnittää huomiota ympäristönsuojelunäkökohtiin. Tie on sijoitettava ja tehtävä siten, että tien ja liikenteen ympäristölle aiheuttamat haitat jäävät mahdollisimman vähäiksi.

Tien suunnittelun tulee perustua MRL:n mukaiseen kaavaan, jossa tien sijainti ja suhde muuhun alueiden käyttöön on selvitetty. Tietä ei saa tehdä vastoin asemakaavaa. Valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet sekä maakuntakaava ja yleiskaava on tien suunnittelussa ja rakentamisessa otettava huomioon.

Laki ympäristövaikutusten arvioinnista:
YVA-lakia sovelletaan hankkeen ympäristövaikutusten arviointiin kansainvälisten sopimusten edellyttäessä arviointia tai jos hankkeesta saattaa aiheutua merkittäviä haitallisia ympäristövaikutuksia luonnon ja muun ympäristön erityispiirteiden vuoksi. Luettelo hankkeista, joihin sovelletaan arviointimenettelyä suoraan YVA-lain perusteella on asetuksen 6 §:ssä. Arviointimenettelyä sovelletaan lisäksi yksittäistapauksessa hankkeeseen, joka todennäköisesti aiheuttaa merkittäviä haitallisia ympäristövaikutuksia.

Ympäristövaikutuksilla tarkoitetaan muun muassa vaikutuksia: ihmisten terveyteen, elinoloihin ja viihtyvyyteen; maaperään, vesiin, ilmaan, ilmastoon, kasvillisuuteen, eliöihin ja luonnon monimuotoisuuteen; yhdyskuntarakenteeseen, rakennuksiin, maisemaan, kaupunkikuvaan ja kulttuuriperintöön; luonnonvarojen hyödyntämiseen.

Kaavaa laadittaessa vaikutukset selvitetään kaavoituksen yhteydessä MRL:n edellyttämällä tavalla. Tapauskohtaisen harkinnan perusteellaYVA-menettely voi kuitenkin tulla sovellettavaksi myös kaavoituksessa.

Maisemaa koskeva eurooppalainen yleissopimus:

Maisemasopimus käsittää sekä luonnonmaisemat että rakennetun ympäristön. Päämääränä on maisemansuojelun ja -hoidon ja maisemasuunnittelun sekä eurooppalaisen yhteistyön edistäminen. Sopimusosapuolet sitoutuvat mm. huomioimaan lainsäädännössään maiseman olennaisena osana elinympäristöä, laatimaan maisemansuojeluun- ja hoitoon tähtääviä politiikkoja sekä sisällyttämään maisemanäkökohdat mm. alue- ja kaupunkisuunnittelu- ja muihin politiikkoihin, joilla on maisemaan vaikutusta.

Sopimus on tehty Firenzessä 20.10.2000, jolloin Suomi allekirjoitti sopimuksen ensimmäisen 18 valtion joukossa. Sopimus tulee voimaan, kun vähintään 10 Euroopan neuvoston jäsenvaltiota on ratifioinut sen. Suomessa ratifiointia valmistelevat ulkoasiainministeriö ja ympäristöministeriö.

Hämeen liitto
Regional Council of Häme
Niittykatu 5 FIN-13100 Hämeenlinna
Puh. (03) 647 401 Fax (03) 647 4026
http://www.hameenliitto.fi